

Tartu Universitet
Avdelningen för germansk - romansk filologi

DÖDEN KOMMER MED POSTEN

Svenska och estniska dödsannonser

En jämförande studie

Magisteravhandling

Magisteravhandling av Evelin Hiiemäe
Handledare prof. Stig Örjan Ohlsson

Tartu 2005

Innehållsförteckning

Förord	5
1. INLEDNING	6
1.1 Bakgrund och avgränsningar	6
1.2 Syfte.....	7
1.3 Metod	8
1.4 Uppläggning	9
2. TEORI.....	11
2.1 Nyckelbegrepp.....	11
2.2 Inställning till döden.....	12
2.2.1 Skillnader mellan svenskarnas och esternas förhållningssätt till döden	16
2.3 Varför använder man eufemismer?	19
2.4 Varför använder man symboler?	21
2.5 Tidigare forskning kring dödsannonser	22
2.6 Offentlig inställning till religion under sovjettid..	25
3. UNDERSÖKNING	28
3.1 Material	28
3.2 Dödsannonsernas historia i Norden och i Estland	32
3.3 Jämförelse mellan estniska och svenska dödsannonsers utformning.....	35
3.3.1 Svenska dödsannonsers utformning.....	36
3.3.2 Estniska dödsannonsers utformning.....	40
3.4 Empirisk analys av eufemismerna i dödsannonser	45
3.4.1 Bakgrund.....	45
3.4.2 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 1890-talet	45
3.4.3 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 1937.....	47
3.4.4 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 1976.....	50
3.4.5 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 2002.....	51
3.5 Komponentanalys	53
3.5.1 Inkoativ betydelse.....	54
3.5.2 Kausativ betydelse.....	62
3.5.3 Tillstånd.....	66

3.5.4	Diverse eufemismer	66
3.5.5	Efterlevandes inställning till döden.....	67
3.6	Analys av symboler	70
3.6.1	Bakgrund.....	70
3.6.2	Symboler i estniska dödsannonser.....	71
3.6.3	Symboler i svenska dödsannonser.....	75
3.6.3.1	Svenska symboler från 1890-talet, 1937 och 1976.....	76
3.6.3.3	Förändringar i symbolbruk i svenska dödsannonser.....	82
4.	RESULTAT	85
5.	SAMMANFATTNING	89
6.	RESÜMEE.....	92
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	96
	BILAGOR.....	101

Tabeller och figurer

Tabeller:

Tabell 3:1	Antalet dödsannonser i estniska och svenska tidningar	28
Tabell 3:2	Annonstyper	41
Tabell 3:3	Annonssinsättare	42
Tabell 3:4	Användning av symboler i svenska tidningar	83

Figurer:

Figur 3:1	Det genomsnittliga antalet annonse i estniska tidningar	30
Figur 3:2	Det genomsnittliga antalet annonse i svenska tidningar	31
Figur 3:3	Frekvens av estniska dödsannonser med födelse- och dödsdatum	43
Figur 3:4	Frekvens av estniska dödsannonser med information om begravningen	44
Figur 3:5	De vanligaste eufemismerna 1890-talet DN	46
Figur 3:6	De vanligaste eufemismerna 1890-talet PM	47
Figur 3:7	De vanligaste eufemismerna 1937 DN	49
Figur 3:8	De vanligaste eufemismerna 1937 PM	49
Figur 3:9	De vanligaste eufemismerna 1976 DN	51
Figur 3:10	De vanligaste eufemismerna 2002 PM + EP	52
Figur 3:11	De vanligaste eufemismerna 2002 DN + SvD	53
Figur 3:12	Inställning till döden 1890-talet DN	68
Figur 3:13	Inställning till döden 1890-talet PM	68
Figur 3:14	Inställning till döden 1937 DN	69
Figur 3:15	Inställning till döden 1937 PM	69
Figur 3:16	Inställning till döden 1976 DN	69
Figur 3:17	Inställning till döden 2002 DN + SvD	70
Figur 3:18	Inställning till döden 2002 PM + EP	70
Figur 3:19	Symboler 2002 EP	72
Figur 3:20	Symboler 2002 PM	73
Figur 3:21	Symboler 2002 DN	78
Figur 3:22	Symboler 2002 SvD	79
Figur 3:23	Symboler 2002 DN + SvD	79

Förord

Efter två års arbete har jag nu avslutat min avhandling och jag vill rikta ett varmt tack till alla i min närhet som stöttat mig under dessa arbetsfyllda men mycket stimulerande år.

Först och främst vill jag tacka min handledare professor Stig Örjan Ohlsson som inte enbart har varit ett stöd för mig under hela arbetets gång utan han har också granskat avhandlingen i såväl olika manuskriptversioner som korrektur. Tack vare hans värdefulla påpekanden och förbättringsförslag har texten fått en klarare struktur.

Jag vil också tacka personalen vid Estlands Akademiska Bibliotek och Estlands Kulturhistoriska Arkiv som tjänstvilligt bistått med uppgifter ur arkivmaterialet.

Ett särskilt tack vill jag rikta till min magistrandkamrat Terje Tiido som har hjälpt mig både på det vetenskapliga och personliga planet. Hennes hem har varit mitt under mina vistelser i Tartu och utan hennes hjälp skulle jag inte ha kunnat fullfölja mina studier.

Slutligen vänder jag till mina närmaste, mina föräldrar, min syster Janne och min livskamrat Tiit, som med stöd och uppmuntran ingivit mig tillförsikt i ett ansträngande slutske.

Tallinn i maj 2005

Evelin Hiimäe

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund och avgränsningar

Döden har genom tiderna, i de flesta kulturer, varit någonting skrämmande och mystiskt. Hos primitiva folk var de starkaste tabuna bundna till döda personer. Man försökte alltid undvika ordet *död*. Tabut baserades på fruktan att de avlidnas själar ville skada de levande. När man var tvungen att tala om döden använde man omskrivningar av ordet.

Dödsannonser är ett ämnesområde som innehåller ett omfångsrikt informationsmaterial. I Estland har man inte använt dödsannonser för vetenskapliga analyser, medan flera forskare från olika vetenskapsgrenar har inriktat sig på undersökning av dödsannonser i de nordiska länderna. Idén och intresset för att skriva om dödsannonser fick jag i samband med min seminarieuppsats *Eufemismer i dödsannonser och nekrologer* (2000), där jag försökte utreda hur svenskar skriver om ordet *död* i dödsannonser och nekrologer. Jag utvidgade samma tema i min diplomuppsats *Eufemismer och symboler i svenska och estniska dödsannonser* (2003). Det var då jag började fundera över likheter och olikheter mellan svenska och estniska dödsannonser. Vilka skillnader kan det finnas i symbol- och eufemismbruket i svenska och estniska dödsannonser? Använder svenskar mer förskönande omskrivningar för ordet *död* jämfört med ester? Har eufemismbruket varit sig likt i svenska och estniska dödsannonser genom tiderna eller vilka förändringar har skett och varför? Dessa var enbart några få frågor som jag ställde mig.

Svenska och estniska dödsannonsgenrer syns vara mycket kulturspecifika. Det var även en mer allmän fråga som intresserade mig – hur statens och kyrkans historia och ställning i Estland har påverkat dödsannonsernas utformning. Kyrkans historia i Sverige går tillbaka till 800-talet. Den evangelisk-lutherska kyrkan har spelat en viktig roll i det svenska samhället genom tiderna. Före andra världskriget var esterna i huvudsak protestanter och den evangelisk-lutherska kyrkan hade en position

liknande statskyrka. Under 50 år var ester ockuperade och förföljda av sovjetmakten, många av dem slängdes i fängelser och mördades, andra deporterades till Sibirien, där tusentals dog i fångläger av hunger, köld och hårt arbete. Under sovjettiden förlorade religionen sin relevans för samhället och den evangelisk-lutherska kyrkan anpassades till den sekulära samhällsbilden. För min del var det intressant att ta reda på om ett halvt sekel av Sovjetunionens makt, med borgerliga begravningar och redaktionellt styrda dödsannonser har gjort något avtryck i utformningen av dödsannonser. Se vidare kapitlet om offentlig ställning till religionen under sovjettiden.

I min magisteravhandling *Döden kommer med posten. Svenska och estniska dödsannonser. En jämförande studie* vill jag ge en överblick över likheterna och olikheterna i svenska och estniska dödsannonser. Dessutom försöker jag utreda om *död* är ett språkligt tabu och hur man omnämner ordet *död* i svensk och estnisk språkgemenskap, d v s vilka eufemismer man använder i dödsannonser. I den sista undersökningsdelen analyserar och jämför jag symboler som förekommer i svenska och estniska dödsannonser.

Mitt urval av dödsannonserna utgjorde ett givande material och erbjöd flera olika forskningsmöjligheter. Jag har avgränsat mig till att undersöka dödsannonsernas utformning, symbol- och eufemismbruk och riktar inte intresset till andra språkliga förhållanden i dödsannonser som till exempel minnesverser och syntax. I min avhandling begränsar jag undersökningen till att gälla utvecklingen av svenska och estniska dödsannonser genom fyra olika tidsperioder utan att göra några utblickar mot tyska, ryska eller övriga nordiska dödsannonser.

1.2 Syfte

Det övergripande syftet med föreliggande arbete är att fastställa, närmare beskriva och jämföra karakteristiska drag i svenska och estniska dödsannonser. För att få översikt över skillnader mellan svenska och estniska dödsannonser skall jag klarlägga

de främsta skillnader i dödsannonsernas uppbyggnad. Jag söker även ge svar på hur svenska och estniska dödsannonser har ändrats genom tid. Mer specifikt koncentreras intresset till likheter och olikheter i symbolbruket och användning av eufemismer i svenska och estniska dödsannonser. I min uppsats försöker jag ta reda på

- vilka skillnader det finns i utformning av svenska och estniska dödsannonser;
- hur har uppläggning av dödsannonser ändrat sig i respektive länder;
- om ordet *död* är tabubelagt i svenska och estniska dödsannonser;
- vilka förskönande omskrivningar för ordet *död* som används i svenska och estniska dödsannonser;
- om dessa omskrivningar kan kallas för eufemismer ur semantisk synvinkel;
- vilka symboler förekommer i svenska och estniska dödsannonser;
- vilka förändringar det har skett i användningen av eufemismer och i symbolbruk i svenska och estniska dödsannonser.

Mina övriga syften är att utreda om dödsannonsernas ord- och eufemismbruk reflekterar samhällets och individens inställning till döden samt om synen på döden har förändrats. I analys av symboler ska jag ta upp möjliga förklaringar till de viktigaste symbolernas innebörd och tillkomst.

Utgående från min tidigare forskning på dödsannonsers område prövas hypoteserna att svenska och estniska dödsannonser skiljer sig i hög grad åt, samt att jämfört med ester använder svenskar mer symboler och eufemismer i dödsannonser.

1.3 Metod

Min magisteravhandling är en kontrastiv studie av svenska och estniska dödsannonser. Jag har kombinerat flera olika forskningsmetoder för genomförandet av den här studien. Tillvägagångssättet är komparativt. För att klarlägga skillnader mellan dödsannonsernas uppbyggnad samt eufemism- och symbolbruk i estniska och svenska dödsannonser har jag dels använt mig av en kvantitativ metod, dels av en komparativ metod. För att förvissa mig om att omskrivningarna för ordet *död* som hittades i annonsmaterialet var eufemismer använde jag en komponentanalys.

Metoden för komponentanalysen är hämtad ur Ilkka Norris undersökning *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsältet "död" i svenskan* (1988).

Enligt Norri (1988) karakteriseras eufemismer av olika slag av komponentkombinationer. Med hjälp av komponentanalys kan man mäta graden av likhet mellan olika uttryck som är olika på textytan men har liknande innebörd. En grupp ord, varandra närliggande betydelser, utgör ett betydelseält. Betydelseält består av ett visst antal ord, som har ett visst antal gemensamma betydelsekomponenter. Man ska jämföra komponenter som betecknar attityden till språksituationen i vilket de orden används. I analysen ska man utgå från hypotesen att eufemistiska och icke-eufemistiska uttryck är kombinerade på olika sätt. Icke-eufemismer innehåller endast någon baskomponent, medan eufemismer innehåller även någon tilläggskomponent (t ex *rörelse, fråntagande*). Alla ord och uttryck består av en baskomponent och tilläggskomponenter. I överensstämmelse med Norri räknar jag som baskomponenten följande särdragmatriser:

- INKOATIV – som motsvarar icke-eufemismen *dö* (X dog igår = X blev icke-levande);
- KAUSATIV – som motsvarar icke-eufemismen *döda* (X dödade Y igår = Y blev icke-levande);
- TILLSTÅND – som motsvarar icke-eufemismen vara *död* (X är död = X är icke-levande).

Om ordet innehåller endast baskomponenten *d* v s *död*, är det inte eufemism, men om ordet har någon extrakomponent är det eufemism (Norri 1988).

1.4 Uppläggning

Avhandlingen är disponerad på följande sätt. Kapitel 2 omfattar det teoretiska materialet, som ger överblick över nyckelbegrepp och tidigare undersökningar om dödsannonser. Samt försöker det kapitlet ge svar på frågan varför eufemismer och symboler används. För att underlätta analysen av de efterlevandes attityd till döden (se kapitel 3.5.5) har jag skrivit allmänt om människors inställning till döden och

hur det har ändrat sig genom tid i Sverige och i Estland. I slutet av kapitel 2 står ett avsnitt om hur sovjettiden påverkade människors hållningssätt till religion och död.

Kapitel 3, som utgör avhandlingens viktigaste del, börjar med att presentera det material som ligger till grund för min undersökning. Vidare redovisas karakteristiska drag i dödsannonsernas historia i Norden och i Estland. Eftersom man har tidigare inte undersökt dödsannonser i Estland, bygger den delen av kapitlet på mina egna studier på dödsannonser som omfattar perioden från 1860-talet till idag. I det kapitlet kan man urskilja fyra större delar:

- jämförelse av svenska och estniska dödsannonsers uppbyggnad;
- analys av eufemismer i svenska och estniska dödsannonser;
- komponentanalys och undersökning av de efterlevandes inställning till dödsfallet;
- analys av symboler i svenska och estniska dödsannonser.

I jämförelsen av dödsannonsernas uppbyggnad behandlas alla delar av svenska och estniska dödsannonser. Den empiriska undersökningen av eufemismer omfattar en kvantitativ komparativ analys av eufemismer i svenska och estniska dödsannonser. Vidare analyseras verb som används för att meddela om dödsfallet med hjälp av komponentanalys. Syftet med användning av komponentanalys är att klarlägga om alla förmildrande omskrivningar som används är eufemismer ur semantisk synvinkel. Samt diskuteras de efterlevandes hållning till dödsfallet, som speglas i användning av verb som betecknar *död*. Kapitlet slutar med en kvantitativ jämförelse mellan symbolbruket i svenska och estniska dödsannonser. Här klarlägger man också betydelser hos de oftast förekommande symboler, samt försöker man i det kapitlet belysa hur symbolbruk i dödsannonser kan tolkas. I det fjärde kapitlet sammanfattas avhandlingens huvudresultat. Det avslutande femte kapitlet är en summering och kommentar. Där knyts avhandlingens olika delanalyser ihop och reflekteras över resultat.

2. TEORI

2.1 Nyckelbegrepp

De centrala begreppen i det föreliggande arbetet är *tabu*, *eufemism* och *symbol*. I det här avsnittet vill jag definiera och presentera de ovannämnda begreppen närmare.

Enligt Nationalencyklopedins (1995 bind 18:60ff) definition kommer ordet tabu från tonga *t apu* och betyder *avgränsad, förbjuden*. I sitt ursprungliga kulturella sammanhang i Polynesien betydde ordet någonting som var beroende av religiösa eller moraliska inskränkningar. Det kunde röra sig om personer, platser eller föremål som måste undvikas därför att de representerade en speciell kosmologisk, rituell kraft eller fara. På senare tid har termens europeiska innebörd varit knuten till den *farliga* och förbjudna aspekten. Enligt de primitiva naturfolkens världssyn var saken och dess benämning en och samma sak. Av denna anledning var det förbjudet att prata om tabuämnen. Om någon hade råkat säga namnet på en avskräckande eller en känslig sak, kunde saken på något sätt bestraffa talaren eller inverka på livet i hela samfundet (Varis 1998:156). Som språkliga tabun betraktas idag vissa ord och uttryck, som anses att man måste undvika inom språkgemenskapen.

Det andra begreppet som jag tänker ta upp här heter *eufemism*. Svensk etymologisk ordbok har en enkel förklaring på ordet eufemism: "bruka ett vackert ord för en dålig sak" (Hellquist 1993:191). Björkmans beskrivning av ordet eufemism i Nationalencyklopedin (1991 bind 6:4) öppnar bättre ordets verkliga innebörd. Han börjar med ordets etymologi - eufemism härstammar från grekiskans *eufēmismoś* (av *eu-* och grek. *phē'mē'* "tal") och betyder förskönande eller beslöjande omskrivning för ett anstötligt eller oangenämt ord. Eufemismer används för omnämning av företeelser som i ett visst samhälle upplevs som obehagliga, äckliga eller skrämmande, t ex döden, naturbehoven eller de onda makterna. Enligt Varis (1996:153ff) är de vanligaste eufemismerna på samma gång metaforer: t ex i finskan *nukkua pois* (somna in).

Enligt definitionen i Nationalencyklopedin (1995 bind 17:582) är *symbol* ett mångtydligt begrepp som förekommer i semiotik, estetik mm och ofta är ett specialfall av tecken. Ordet symbol kommer från grekiskans *sy'mbolon* (härstammar från ordet *sy'mba'llō* "sätta ihop") och betyder "(känne)tecken" eller "igenkänningstecken". En symbol kan vara ett ikoniskt tecken för en konkret företeelse som står för ett abstrakt begrepp med vilket den delar någon egenskap (t ex jämvikt hos en våg och hos rättvisan). I logik och semiotik förekommer "konventionella tecken" som är bildade efter godtyckliga regler som råder i ett visst kulturrum (t ex de flesta ord i språket).

2.2 Inställning till döden

Människor har i alla tider intresserat sig för döden. Döden är en hotande och oförklarlig händelse i människans liv. Bland naturfolk var döden någonting onaturligt, en olycka förorsakad av magiska krafter. Man trodde att en mystisk kraft vann över människan och stal hennes livskraft (Köss 1998:18).

Att dö tillhör livets grundvillkor. I alla kulturer har döden haft en central plats som ett viktigt övergångsstadium från den jordiska existensen till en annan tillvaro. Våra förfäder betraktade döden som en ofrånkomlig del av livet. Döden var en offentlig händelse som rörde hela byn, begravningen var starkt präglad av ritualer och alla invånare deltog i dessa. I dagens moderna samhälle har anhöriga och vänner få möjligheter att delta i den dödes färd från dödsbädden till graven. Allt fler människor dör på sjukhuset och döden blir allt mindre synlig i människornas vardagsliv (Pentikäinen 1990:197ff).

Den franske socialhistorikern Philippe Aries (1974:87f) anser att samtida européers synpunkter är *dödsförnekande*. Enligt Aries finns det tre olika skäl till detta

1. Människan kan glömma döden eftersom man tror på teknologin, framför allt inom medicin, är allsmäktig.

2. Traditionella samhällsformer har förändrats. Människor saknar kontakt med döden. Idag dör man på sjukhuset eller ålderdomshemmet. Före det andra världskriget rörde en människas död hela familjen och byalaget. Döden har blivit något anonymt.
3. Aries hänvisar till onskans problematik. Tron på onskans tillvaro existerade inte i Europa före 1700-talet, då döden som kristlig symbol ansågs vara någonting vackert. Nuförtiden kan människan inte romantisera döden, som är någonting förskräckligt och oangenämt.

Döden har alltid funnits med i människans tänkande, men döden som abstrakt begrepp har genomgått förändringar i samband med tänkandets utveckling. Under förkristen tid fanns inte föreställningen om att människor straffades eller belönades under deras nästa liv i förhållande till hur de hade levt sina liv på jorden. De döda fortsatte att vara en del av det sociala kollektiv i vilket de hade varit medlemmar (Nedkvitne 2004:175). Med kristendomen följde en syn på döden som något centralt i människans liv – döden betraktas som en följd av syndafallet och därmed som ett gudomligt straff. Döden innebar inte ett definitivt slut, utan början till ett nytt liv i himlen i salighet hos Gud eller i fördömelse (Werner 2004:153ff). Under medeltiden betonades konsten att dö rätt: *Ars moriendi*, dvs att förbereda sig för döden och dö i frid och i försoning med Gud och sina medmänniskor. Fasta regelverk för hur den goda döden borde se ut gick tillbaka på monastisk tradition, men i tryckt form började idén sprida sig från 1500-talet och framåt (op cit: 155). Döendet var en form av *katharsis*. Från *Ars moriendi*, med frälsning och evigt liv i fokus, växte det fram en poetisering av döden. Förskönandet av döden spred sig fram till första världskriget som obarmhärtigt gjorde slut på det (Moor 2003:74f). Ett viktigt tidsskede som ändrade människans relation till döden började med första världskriget och dess förödelse. Människan avlägsnande sig från döden och döden blev någonting anonymt för 2000-talets européer (Sootak 1996:1815f).

Bland dessa många levande väsen som dör på jorden är det veteligen bara människor som har problem med att acceptera döden. Företeelser som födsel, ungdom, könsmognad, ålderdom och död är gemensamma för alla djur, men människan är

förmodligen den enda levande varelsen som *vet* att hon ska dö (Elias 1983:8, Utriainen 1999:33). I de samtida europeiska kulturerna dominerar principiell eller latent kännedom om döden. Man vet att alla människor dör, men man saknar medvetande om sin egen dödlighet. Döden betraktas som något patologiskt som inte tillhör det normala livet och därför i varje läge ska bekämpas (Moor 2003:82f).

Allmän dödsångest som rädsla för separation från denna värld har behärskat samtidens människor. Döden hotar livet och människans reaktion på detta hot är dödsångest. Moderna människor hanterar inte döden som en realitet. Människan tolkar sin omgivning selektivt – allting som har med döden att göra är omedvetet bortträngt från hennes tankar (Moor 2003:119). Teologiprofessorn Owe Wikström (1999) vid Uppsala Universitet hävdar i sin rapport *I livets slutskede: Dödsångest*, skriven på uppdrag av Socialstyrelsen, att döden som tragik och slutligt avsked osynliggörs och förnekas medan döden som underhållning kommersialiseras och idylliseras. Wikström (1999:6) framhåller att ”i vardagen är döden som våldsdramatik väl exponerad medan insikter om den egna dödligheten omedvetet förnekas. Det finns få platser där tanken på den egna döden blir tydlig för den moderna människan.”

Den brittiska socialantropologen Geoffrey Gorer (1955:51) klarlägger orsaken till den moderna tabuiseringen av den naturliga döden i sin artikel i tidskriften *Encounter*. Enligt Gorer har alla samfund tabubelagda områden. Under 1800-talet var sexualiteten ett sådant förbjudet område och pornografin var en följd av detta tabu. Man fick utlopp för sina nedtryckta känslor i form av pornografi. Från och med 2000-talet har sexualiteten blivit allt mer iakttagbar i samhället, medan döden som en naturlig process har blivit osynliggjord och undanträngd. Samtidigt har den våldsamma döden spelat alltför större roll i människors fantasier, som får uttryck i massmedierna. I massmedierna och popkulturen exponeras döden som våldsdramatik. Man ser på opersonliga döda kroppar, offer för katastrof, krig och våld, medan man omedvetet förnekar sin egen dödlighet (Åhrén Snickare 2002:230). Den moderna världsbilden karakteriseras av ett högt livstempo. Eftersom man inte har tid att

utveckla sitt eget synsätt på döden, är det lättare att ta över förhållningssätt från massmedia, vänner osv (Moor 2003:197).

Döden är definitiv för alla. Vi kan inte undgå den, men ändå förtränger vi tankar om döden som en biologisk och naturlig slutpunkt. Dödsångest kan enligt Moor (2003:92-95) bestå av olika komponenter:

1. Individens rädsla inför förändringar är total. Döden är de slutgiltiga brytningspunkten, som inte har några analogier med andra tillstånd i livet.
2. Människan känner ångest inför oundviklighet. Döden betyder slutet för alla. Man har svårt att förstå att man inte kommer att finnas till, att man helt upphör att existera.
3. Man är rädd att förlora sin identitet. Man kan förlora de roller som man haft i livet, t ex yrkesroll, make- och makaroll. Förlust av hälsa, jobb, självförtroende, vänner, närstående osv orsakar ångest.

Tidigare lättades dödsångest med hjälp av kollektiva önskeföreställningar om ett evigt liv efter döden. I ljuset av vår samtida individualiseringsprocess har de kollektiva föreställningarna ersatts med privata odödlighetsfantasier hos varje individ (Elias 1983:49ff). Ett kännetecken på att man börjar bli medveten om sin dödlighet är att man får en känsla av att man har för lite tid kvar att leva, eller att man känner att ens tid på jorden är begränsad. För dem som anser döden som definitivt slut är aktualiseringen av vetenskapen att man ska dö mycket mer smärtsam än för dem som tror på ett liv efter döden. Man kan lindra och övervinna sin dödsångest genom sina barn och avkomlingar. Föräldrar tror på att de lever vidare i sina barn. Man kan betona att även om man är död lever man vidare i de levandes minnen. Människan kan besegra ängslan över döden genom sina verk. Man har ett behov av att lämna några spår efter sig, det kan vara en bok, en film, ett hus eller något föremål (Moor 2003:92-102).

När man analyserar hur inställningar och värderingar till döden har förändrats bör man lägga märke till följande faktorer: medellivslängden har ständigt ökat och dödligheten bland barn minskat (Sootak 1996:1816). I ett samhälle där man kan

räkna med att i genomsnitt leva i 75 år är 30-åringars död mer upprörande än i ett samhälle, där den förväntade medellivslängd är 40 år. Det är uppenbart att människor vid det första tillfället lättare avvisar tanken om sin dödlighet under största delen av sitt liv. I de mindre utvecklade samhällena där medellivslängden är kortare är osäkerheten större. Livet är kortare och faran att dö finns nära människor – man är under hela sitt liv medveten om att döden kan inträffa när som helst (Elias 1983:64f). Före förlossningsvårdens institutionalisering och läkarvetenskapens utveckling var dödligheten bland unga och framför allt spädbarnen mycket hög. Att mista ett barn var så pass vanligt att man inte kunde sörja över det på samma sätt som i våra dagar, då det oftast innebär tragedi för föräldrarna (Bringéus 1987:193ff).

En annan företeelse som påverkade människans syn på döden är att döden har institutionaliserats. Det är ovanligt att man dör hemma. Ålderdom, sjukdom och död är inte längre naturliga delar av människolivet. Aldrig tidigare har man velat hoppats på att kunna förskjuta åldrandet och döden till högre åldrar med hjälp av förebyggande och livsuppehållande åtgärder. Drömmen om livselixir, denna magiska dryck som ger ett evigt liv i kroppslig gestalt, är självklart urgammal, men medicinska och teknologiska framsteg för att förlänga livet har aldrig förut diskuterats så intensivt som i våra dagar (Elias 1983:66). I västeuropeiska samhällen har döden förpassats till särskilda områden: sjuksalar, begravningsbyråer, åldringsvården, jordfästningar, dödsannonser eller kyrkogårdar (Pentikäinen 1990: 197-201, 227).

2.2.1 Skillnader mellan svenskarnas och esternas förhållningssätt till döden

Den dödsförträngande inställningen är mer karakteristisk för industrialiserade och urbaniserade samhällsformer. I storstäder är det vanligt att man låter begravningsbyrån ta hand om de praktiska arrangemangen. I småstäder och på landsbygden är äremot döden mer nära människorna.

Esternas förhållningssätt till döden är mer traditionsbunden, medan svenskarnas seder och bruk kring död och begravning har förändrats drastiskt sedan Sverige omvandlades från ett jordbrukssamhälle till en modern industrination. På grund av Estlands långsammare utveckling mot ett modernt välfärdsstat har ester ett mer intimt förhållande till döden. I Estland är det vanligt att man dör hemma; den avlidne görs iordning, läggs i kista och ligger även ofta hemma i avvaktan på begravningen. Enligt Ristolainen (2001:218) betraktar ester det som skamligt om man inte har möjlighet att ta hand om sina föräldrar själv och de ska sluta sina dagar på ett ålderdomshem. Det kan sättas i samband med gamla estniska folktron enligt vilken man dyrkade sina förfäder, både de levande och de avlidna (Moor 2003:66). I Estland har individualiseringsprocessen inte tagit överhand i lika stor utsträckning som i många andra industrialiserade samhällen. Man känner en mer förtroelig samhörighetskänsla med sin kommun, sin familj, sina släktingar, bekanta osv. Ängslan inför döden och ålderdomssvagheten lindras genom det att den åldrande individens uppmärksamhet riktas från individuella önskemål, risker och personlig rädsla till kollektiva insatser och kommunens erkännande. Gamla människor tar hand om sina barnbarn, stödjer sina barns familjer materiellt – de oroar sig mer om sina barn än sig själva (et. al:136).

Fortfarande brukar många ester själva göra alla praktiska arrangemang inför begravningen utan att vända sig till en begravningsbyrå. Ett skäl till detta kan ses i faktumet att under sovjettiden saknades affärsverksamhet med anknytning till döden i hela Sovjetunionen. De praktiska göromålen kring dödsfallet och i samband med begravningen togs om hand med hjälp av släktingar och bekanta (Mikkor 2001:108-114). Enligt Milvi Tamm¹ har allt fler människor under senaste åren börjat vända sig till begravningsentreprenörer vid ett dödsfall, först och främst i Estlands större städer. Man har även börjat att grunda nya begravningsbyråer som erbjuder ”fullservice” inom begravning.

I Sverige som i andra moderna urbaniserade samhällen har döden varit mer undanträngd – den är förpassad till sjukhus och hospicevård. Vid få tillfällen kommer

¹ Milvi Tamm, en representant för den estniska begravningsbyrån Tallinna Matusebüroo, telefonsamtal den 17 mars 2003

man tänka på sin egen död. I massmedierna och popkulturen exponeras döden som våldsdramatik. Man ser på opersonliga döda kroppar, offer för katastrof, krig och våld, medan man omedvetet förnekar sin egen dödlighet (Åhrén Snickare 2002:230f). Den västerländska kulturen belönar värden som ungdom, hälsa och autonomi. Dessa världens motsatser ålderdom, sjukdom, död och beroende, uppfattas som något som bör bekämpas. I Sverige är gamla människor i högre grad avskilda från det dagliga livet än de estniska gamlingarna, som hjälper till i sina barns familjer.

Förr i tiden var döden en offentlig händelse som alla i släkten deltog i. Det var ytterst vanligt att barnen var med när en människa dog och begravdes (Elias 1983:27f). Ett egendomligt demografiskt fenomen iakttogs i 1970-talets Sverige – en så kallad dödsfri generation. Bland 25-åriga svenskar var det endast 8%, som hade varit med om en nära anhörigs död (Qvarnström 1993:26f).

I Sverige startades de första begravningsbyråerna redan på 1880-talet. Snart tog begravningsentreprenörer över sådant som tidigare varit naturliga uppgifter för de anhöriga. Enligt Åhrén Snickare (2002:138) började byråerna ”ordna med transport och bärare; sände ut sorgebrev med inbjudan till begravningen och samlingen efteråt; ordnade med förtäring för gästerna; gjorde upp om arrangemangen med präster och organister, utsmyckade grav, kista och kyrka. Samt bistod med svepning”. Sedan 1940-talet tog de hand om allt som måste göras i samband med begravningar.

En möjlig förklaring till att döden som regel inträffar på sjukhuset är att de anhöriga vill erbjuda den bästa möjliga behandlingen. För sjukhuspersonalen är handlingar anknutna till döden vardagliga medan de anhöriga hemma kan få praktiska problem (Yli-Kivistö et al 1991:7). Att anlita professionella begravningsentreprenörer bevisar inte heller en vilja att skjuta dödens problem ifrån sig, utan kan snarare ses som ett sätt att kosta på de döda någonting riktigt fint (Åhrén Snickare 2002:230).

Vid ett dödsfall har människan alltid omgett sig med riter. Döden stör den sociala ordningen genom att rycka en individ ur hennes sammanhang. Med hjälp av riterna reintegreras de efterlevande i samhället. För att försäkra samhällets bestånd demonstrerar man familjens varaktiga status och hållbara sociala band. (Floto

2004:22). Genom riterna kring döden återupprättas ordningen och den döda ges en ny position. Riterna tillfredsställer således ett grundläggande behov av trygghet och gemenskap (Sarv 2000:140f). I den utsatthet man befinner sig vid en nära anhörigs död har ester genom tiderna sökt hjälp av ritualer som kistläggning, vaka vid den döde osv. Varje samhälle utvecklar sitt sätt att hantera döden, som passar in i den dominerande världsbilden. Rituell handlingar som inte längre motsvarar något behov förlorar sin betydelse och dör ut, och nya ritualer utformas (Åhrén Snickare 2002:234).

I Sverige finns inte gamla ritualer bundna till döden och begravningen kvar i lika stor utsträckning som i Estland. Däremot har utformningen av dödsannonser blivit en ritualiserad verksamhet, som hjälper svenskar att lättare behandla sin sorg. Dödsannonser kan betraktas som en synlig komponent i sorgearbetet. Seden att formulera dödsannonser i hjärtlig ton påminner om sådana gamla vanor som att ingå försoning med den döende, och den sista handskakningen. Dödsannonsen är skriven som om den bortgångne skulle läsa den, man kan sällan läsa något negativt om den avlidne (Yli-Kivisto et al 1991:8).

2.3 Varför använder man eufemismer?

Dödsproblemet har sedan forntiden varit en av de viktigaste frågorna, som varje människa möter. Uppkomst av eufemismer går tillbaka till våra förfäders animistiska världsbild, enligt vilken naturen är besjälad.

Ett centralt skäl till att naturfolk började bilda omskrivningar för vissa ord var rädsla för affektladdade ting. Enligt de primitiva naturfolkens världssyn var ting och dess benämning en och samma sak. Av denna anledning var det förbjudet att prata om tabuämnen. Om någon hade råkat säga namnet på en avskräckande eller en känslig sak, kunde saken på något sätt bestraffa talaren eller inverka på livet i hela samfundet (Varis 1998:172). Det var förbjudet att nämna vissa saker med deras riktiga namn på grund av namnets magiska inverkan på namnets bärare. När man använde det

förbjudna namnet kom man automatiskt i kontakt med varelsen. För att det skulle vara möjligt att prata om farliga saker, varelser och företeelser bildades eufemistiska omskrivningar. Användning av omskrivningar hade inte någon magisk effekt på varelsen, för att den representerade inte själva varelsen, utan skildrade den indirekt och bildligt. Det visar att enligt naturfolkets föreställning om naturen var namnet besjälats, omskrivningen hade däremot inte någon själ (Loorits 1931: 465ff).

Förhistoriskt jägarfolk använde omskrivningar istället för att säga ut namn på farliga saker. Ruben Erik Nirvi (1944:21-24), som har forskat i namntabu hos finsktalande folk kring Östersjön, anser att sådant beteende kunde ha sin grund i deras tro på att vild- och husdjur kunde höra och förstå människospråket. Man trodde att om man kallade djur vid deras namn orsakade det motgång i jakt eller boskapsskötsel. En liknande rädsla var förknippad med viktiga hushållsarbeten som bryggande av öl och bakning.

I Estland undvek man ordet död, av folkreligiösa skäl, redan i det tidiga bondesamhället. Man trodde att den avlidnes kropp hade blivit erövrade av fientliga krafter och man fruktade att genom att nämna döden med dess rätta namn skulle man framkalla ett nytt dödsfall (Köss 1998:48, Hiiemäe 2003:11).

Idag kallas döden liksom tidigare ogärna med dess rätta namn, istället används en rad mildare uttryck. Även personalen som möter svårt sjuka och döende människor i sitt dagliga arbete använder förskönande omskrivningar (Pentikäinen 1990:196). Man anser att dagens dödseufemismer går tillbaka till *romantikens sköna lögner* från 1800-talet (Wiggen 2000:56). Som språkliga tabun betraktas idag vissa ord och uttryck, vilka man anser var tvungen att undvika inom språkgemenskapen. Enligt Tergem (1996:52) behandlas användningen av ordet död i de samtida europeiska kulturerna hänsynslöst och taktlöst. Med hjälp av eufemismer kan man tala om obehagliga saker och *neutralisera* deras obehaglighet, t ex när man pratar om döden, arbetslösheten eller brottsligheten (Wardhaugh 1992:237). I samtidens kulturkontext kan användning av eufemismer även var knuten till finansiella, sociala och politiska grunder; religion, sexualitet och exkrementer (Varis 2001:340).

Användningen av eufemismer kan enligt Ilkka Norri (1988:5) indelas i fem olika kategorier:

1. vanliga tabuämnen: t ex religion och sexualitet
2. benämningsmagi: grundar sig på människornas rädsla för vissa namn och ord
 - 2.1 namnmagi (gudens, släktingars m fl namnmagi)
 - 2.2 ordmagi (speciellt bland primitiva folk)
3. politiska grunder: man använder omskrivningar för makt
4. sociala grunder: man tar i betraktande partners känslor, man småljuger och använder bl a vita lögner
5. kommersiella skäl: man ljugar för att sälja mera

Tabuisering av ordet <död> är starkt bunden till kulturkontexten. Till exempel undviker man i finska och svenska dödsannonser dödsbenämmande ord, medan i franskspråkige dödsannonser dominerar direkta dödsbenämningar (<mort(e)>). Även i norska dödsannonser är ordet <dø(-)> högfrekvent, speciellt före 1950-talet (Wiggen 2000:38ff). I Estland är det också vanligt att säga ut ordet *död*, vilket kan ses som ett arv från sovjettidens dödsannonser.

2.4 Varför använder man symboler?

Man är ständigt omgiven av symboler utan att tänka på vad de betyder. De äldsta symbolerna härstammar från urtiden. Antagligen uppkom de första symbolerna i samband med utvecklingen av ett språk (Saare 2001:7ff). Symbolernas uppgift var att ge människolivet betydelse i det mystiska universumet (Tresidder 2002:6). Vidareutveckling av symboler och skapandet av de första visuella symbolerna är starkt knutet till religionens och bildkonstens uppkomst under äldre stenåldern. Symbolerna hjälper människor att förklara religionens komplexitet och medlar mellan profant och sakralt, d v s mellan människor och det gudomliga (Saare 2001:9ff).

Symboler i dödsannonser bär på betydelse, skapar mening och har ett innehåll utöver det föreställande. För att förstå symbolens riktiga innebörd ska man tänka på dess historiska tillkomst och kulturella betydelse. Symboler i dödsannonser är inte enbart ornament, utan är bärare av en djupare innebörd – symbolik. I form av en bild eller figur föreställer symbolen en sak, men den kan beteckna något mer. Vissa symboler är flertydiga och kan å ena sidan tolkas rent subjektivt, å andra sidan kan dess betydelse vara kulturspecifik. Tolkning av symbolerna kan bero på personens livserfarenhet, utbildning och trosåskådning (Bondeson 1990:16).

2.5 Tidigare forskning kring dödsannonser

I Estland har man inte använt dödsannonser som källmaterial för vetenskapliga undersökningar. Antagligen kan brist på forskning kring dödsannonser bero på tabubeläggningen av dödtemat i estniskt samhälle under sovjettiden. Tiia Ristolainen², folklorist och forskare om dödkultur vid Tartu Universitet, påstår att det inte finns några studier kring dödsannonser. Samma har Ene Kõresaar³ bekräftat från historiska institutionen och representanter för estniska institutionen, Kersti Lepajõe⁴ och Valve-Liivi Kingisepp, som har arbetat vid universitetet i 30 år. Kõresaar påstår även att det breda dödtemat inte har varit av något forskningsintresse för estniska etnologer. I Nordeuropeisk folkloristik upptäcktes det omfångsrika dödtemat som forskningsintresse i slutet av 1960-talet efter att Juha Pentikäinen hade publicerat sin forskning *The Nordic Dead-Child Tradition* (1968). Estniska folklorister ägnade sig inte åt det temat. Möjliga förklaringar till det kan vara att folkloristiken var starkt litteraturcentrerad och dödtemat favoriserades inte av den dödsförnekande ideologin som rådde i samhället (Ristolainen 2001:204).

Svenska, och forskare från andra länder, har utnyttjat det stora informationsinnehållet och de mångfaldiga undersökningsmöjligheter som finns i form av dödsannonser. I synnerhet blev dödsannonserna till ett stort forskningsområde under slutet på 1900-

² Tiia Ristolainen, e-post meddelande den 28 februari 2003

³ Ene Kõresaar, telefonsamtal den 22 februari 2003

⁴ Kersti Lepajõe, e-post meddelande den 25 februari 2003

talet. Under den perioden blev idéhistoriker, teologer, sociologer, etnologer, psykologer och marginellt även lingvister engagerade i det ämnesområde (Wiggen 2000:13). I följande avsnitt kommer jag att presentera några studier kring dödsannonser.

Grüner och Helmrich är författare till artikel *Die Todesanzeige. Viel gelesen, jedoch wenig bekannt. Deskription eines wenig erschlossenen Forschungsmaterials* (1984), som handlar om dödsannonsers utveckling i Tyskland från 1820 fram till 1983. Författarna lägger i sin artikel störst vikt på dödsannonsernas layout och utseende. Grüner och Helmrich skiljer ut sex olika delar i en dödsannons: inledning, symbol, den dödas persondata, sorgtext, de anhörigas namn och till sist hänvisning till religiösa eller profana organisationer. Därefter analyserar författarna annonstexter ur teologisk och social synvinkel. Undersökningen visade hur många dödsannonser var av religiöst, respektive profant, ursprung. Grüner och Helmrich noterar att man vid vissa tillfällen kunde läsa ut den avlidnes civilstånd, yrke, samt familjerelationerna. Annonser från sena 1900-talet visar enligt dem även hur skilsmässor kan splittra familjeband (Dahlgren 2000:14ff).

I Sverige presenteras de första teologiska analysen, där dödsannonser användes som grundmaterial i artikeln *Uppståndelstro och odödlighetstro i svensk religiositet* (1932) av Emanuel Linderholm. Han utvärderade annonstexter och psalmer ur religiös synvinkel: han ville ta reda på om den kristna tron på livet efter döden framgår i det undersökta materialet. Dahlgren (2000:19) anser att Linderholms artikel inte kan bedömas som en vetenskaplig analys utan snarare som början på en teologisk diskussion. Man kan även säga att Staffan Björks artikel *Sorgens klädnader* i boken *Löjliga familjerna* (1964), där han analyserar profana minnesverser och skarpt kritiserar sekulariserad poesi i dödsannonserna, kan uppfattas som ett inlägg i debatt kring dödsannonspoesin.

I Norge har Per Bronken 1996 publicerat en analys i samma syfte, d v s för att väcka intresse för dödsannonsernas upplägg. Undersökningsmaterialet är hämtat från norska dödsannonser och nekrologer ifrån slutet av 1900-talet, fast inte i en sådan

omfattning så det räcker till en vetenskaplig undersökning. Men ändå ges enligt Wiggen (2000:28), en grundlig framställning av motiv i minnesverser och av dödsannonsernas utformning, med underhållande kommentarer.

Flera studier av religiös karaktär har skrivits om dödsannonser. Ett exempel på detta är Per Blocks religionssociologiska studie, som baserar sig på 50 000 dödsannonser och vill visa på sekulariseringen i Sverige sedan efterkrigstiden (Hultqvist 1981:33ff). Curt Dahlgren kopplade sitt studiematerial till en tidigare undersökning av Per Block. Dahlgrens undersökning *När döden skiljer oss åt...Anonymitet och individualisering i dödsannonser: 1945-1999* (2000) analyserar dödsannonsernas innehåll och förändringar utifrån religionssociologisk teori. Ett nordiskt undersökningsprojekt av samma karaktär leddes av Göran Gustavsson och handlade om religiös förändring i nordiska dödsannonser. Bland annat studerade man användningen av symboler i dödsannonser. Den jämförande studien ledde till två böcker *Religiös förändring i Norden 1930-1980* och *Religion och kyrka i fem nordiska länder* (Dahlgren 2000:23f).

En norsk religionssociologisk undersökning *Det religiøse Norge* (1976) av Per Tanggaard tar hänsyn, bland flera andra aspekter, till bruk av eufemismer i dödsannonser. Resultatet visar hur man omnämnde ordet *död* i norska tidningar under perioden 1875-1975 (Dahlgren 2000:24). Enligt Wiggen (2000:29) har norrlänning Unni Hustad haft samma forskningsintresse. 1977 skrev hon sin diplomuppsats om eufemistisk omskrivning av ordet *död*. Detta är intressant för min undersökning av eufemismer, eftersom det visar att man har även tidigare forskat inom samma område.

Även psykiatriker har använt dödsannonser för sina analyser. Året 1982 skrev Tom Lundin sin avhandling *Sorg och sorgreaktioner. En studie i vuxnas reaktioner efter plötsliga och oväntade dödsfall*, där han lägger märke till skillnader mellan dödsannonser i storstads- och i landsortstidningar vad beträffar uppgifter om begravningens tid och plats. Lundin förmodar att det faktum att annonser i

storstäderna sällare innehåller information om begravningen pekar på ökade privatisering i storstadsområden (Dahlgren 2000:25f).

Man har inte skrivit så många språkvetenskapliga studier om dödsannonser jämfört med t ex med teologiska undersökningar kring temat. Geirr Wiggen hävdar i sin bok *Quando corpus morietur* (2000:22) att han har kännedom av blott en enda norsk undersökning om dödsannonser som har primärt språklig infallsvinkel och som är skriven av Wennevold 1990 som diplomuppsats i nordiskt språk och litteratur. Det arbetet riktar sig på alternativ till bruket av verbform *dø* i dödsannonserna.

Dahlgren (2000:19f) nämner en enda svensk språkvetenskaplig undersökning – *En stilistisk undersökning av dödsannonser* av Ing-Britt Rudolf (1948) som koncentrerar sig på texter i dödsannonser, d v s omskrivningar av ordet *död* och dödsannonspoesin. Syftet med det arbetet är att presentera geografisk utbredning av olika varianter och även ta reda på i vilken mån religiösa och sociala förhållanden påverkar annonsernas formulering.

Den senaste lingvistiska analysen är skriven av den norske professorn Geirr Wiggen (2000) och är en textmässig och språklig studie av dödsannonser. Wiggen riktar intresset mot olika ordtyper som används i annonser, i centrum står verb som används för att meddela att någon är död, samt predikativa och adverbiala tillägg till dessa verb. Ett lingvistiskt syfte är även att visa syntaktiska och ortografiska förhållanden i dödsannonser.

Det finns även en språkvetenskaplig undersökning skriven om dödsannonser vid Stockholms Universitet av Roswitha Kempe (2002) – *Förändring i textmönster, språkbruk och grafisk form i dödsannonser från 1870 till 1999*.

2.6 Offentlig inställning till religion under sovjettid

Relationer mellan dödsföreställningar och förändringar i samhället har varit ett forskningsområde för mentalitetshistoriker. Sociologen Norbert Elias verk

Civilisationsteori (1989-1991) behandlar mentalitetsändringar och orsaken till förändringar. Elias ville visa hur en allt starkare stat och ett allt mer komplext samhälle bidrog till att förändra mentaliteterna. Han koncentrerade sitt forskningsintresse till 1600- och 1700-talen. Men hans teori låter sig användas på Sovjetestlands samhälle.

Under naturliga betingelser förändras mentaliteterna mycket långsamt, för vilket Fernand Braudel, den franske historikern, använde termen *la longue durée* som ett begrepp för historiens långa vågor (Nedkvitne 2004:19). Estland ockuperades och blev tvångsinförlivat i Sovjetunionen 1940 och sen 1944 efter den tyska ockupationen. Förändringar i samhället skedde mycket fort, vilket påverkade forcerade förändringar i föreställningar om och inställningar till döden. I Sovjetunionen var människans eget initiativ nedtryckt. Statsmakten var orubblig, vilket medförde att hoten att ta rätten i egna händer ökade. Man fick underordna sig den nya starka statsmaktens rättsapparat. Det rådde en stark kontroll över att normerna efterföljdes. Elias (1989) påstår även att det mänskliga psyket ändras av civilisationsprocessen. Innan Sovjetunionen annekterade Estland var människor mer spontana och instinktiva. I Sovjetestland blev självreglerandet och beräkandet viktiga personlighetsdrag. Man fick granska sitt agerande samt sina yttranden, eftersom man kunde bli avlyssnad av KGB-agenter.

Efter 50 år återupprättades Estlands självständighet 1991. Sovjetunionens annekstion lämnade sina spår i hela samhällsbilden. I samband med kommunisternas maktövertagande förändrades uppfattningen om olika kulturella och samhällsliga värden. Tidigare hade döden varit en tilldragelse som var starkt anknuten till religionen och kyrkan. Nu började staten tränga sig in i områden som förut hade hört till kyrkans domän. Man tog över övergångsriter som dop, konfirmation och begravning. Det infördes ateistiska sommardagar och andra alternativ till kyrkliga ceremonier. Troende ungdomar gavs sämre betyg i skolan om de avslöjades med att gå i kyrkan på sin fritid, samt hindrades från att studera vidare vid universitet (Altnurme 2001:15). I samhället rådde en ideologi som förnekade döden (Ristolainen 2001:204). För att lättare förstå ideologin som härskade under sovjetperioden och

varför döden var ett tabuområde ska jag kortfattat presentera den ateistiska ideologin och den offentliga inställningen till religionen i det sovjetiska Estland.

Efter att Sovjetunionen hade ockuperat Estland, började staten aktivt strida mot religionen. I skolor togs religionsundervisningen bort och skolan förvandlades till en ideologisk institution (Kiivit 1995:104). Den ateistiska synen blev obligatoriskt genom skolsystemet för alla medborgare (Paul 1996:510). Den vetenskapliga ateismen härstammar från Marx`, Engels` och Lenins läror. De krävde att det proletära partiet inte får nöja sig med att fördöma religionen, utan måste strida mot den (Raid 1978:7). Enligt Arne Hiob⁵ var den marxistiska ateismen inriktad på att förstöra kyrkan och utrota kristendomen. Religionen var definierad som en inadekvat och ålderdomlig världsbild. Urmas Petti⁶ framhåller att kyrkan föreställde i sig ett konkurrerande hot till den marxistiska ideologin. Enligt marxistisk ideologi är religionen en förvanskande spegling av verkligheten, som förhindrar att värdera världen adekvat (Altnurme 1999:1204).

Genom mord, fångenskap, deportation och mobilisering förlorade kristna kyrkor i Estland över 60 präster under 1940-talet. Kristen litteratur förstördes och fick inte säljas. Teologiska fakulteten vid Tartu Universitet, som var den enda institutionen, där präster utbildades, likviderades (Salo 2000:15). Genom uppbyggandet av socialismen och som ett resultat förändrades människornas tankesätt och inställning till traditioner som var sammankopplade med kyrkan (Paul 1996:510). Detta resulterade i en stark och snabb sekularisering av det offentliga livet. Kristna utsattes för förföljelser och fick begränsade möjligheterna till studier och val av arbetsplatser (Altnurme 1999:1203f). Till den evangelisk-lutherska kyrkan hörde under 1934 enligt folkräkningen 78,2% av befolkningen (Paul 1989:14). Under 50 år av Sovjetunionens makt minskade andelen estniska medlemmar till under fem procent (Paul 1996:511). Idag har kyrkan kvar sin förstörda rykte från sovjettiden. Två generationer har vuxit upp och ansett den vetenskapliga ateismen vara den enda tänkbara. Under ett halvt

⁵ Arne Hiob teologie doktor och kyrkoherden vid Johanni kyrka i Tallinn, e-post meddelande den 12 mars 2003

⁶ Urmas Petti dr theol, universitetslektorn vid Tartu Universitet, e-post meddelande den 11 mars 2003

sekel av sovjetmakt marginaliserades kyrkans status och den trängdes ut i samhällets periferi. I dagens Estland har kyrkan inte det minsta inflytande på det offentliga livet (Paul 2001:176f).

3. UNDERSÖKNING

3.1 Material

Materialet som ligger till grund för de följande analyserna är 7200 dödsannonser hämtade från svenska och estniska dagstidningar från fyra olika perioder. Materialet hämtades från de estniska tidningarna *Postimees* och *Eesti Päevaleht* och de svenska tidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* under följande tidsperioder:

- *Postimees* från perioderna 1890-1899 (9 år), 1937 (3 månader) och 2002 (2 månader);
- *Edasi* från perioden 1976 (3 månader)
- *Eesti Päevaleht* från perioden 2002 (3 månader);
- *Dagens Nyheter* från perioderna 1890-1898 (tio slumpvis valda dödsannonser från varje årgång), 1937 (3 månader), 1976 (3 månader), 2002 (1 månad);
- *Svenska Dagbladet* från perioden 2002 (1 månad).

Urvalet omfattar 7200 dödsannonser. I tabell 1 visar hur dödsannonserna fördelas mellan tidningarna under de olika perioderna.

Tabell 3:2 Antalet dödsannonser i estniska och svenska tidningar

Årgång	1890-1900	1937	1976	2002	2002
Estniska	Postimees n=88	Postimees n=355	Edasi n=746	Eesti Päevaleht n=1706	Postimees n=713
Svenska	Dagens Nyheter n=90	Dagens Nyheter n=748	Dagens Nyheter n=1053	Dagens Nyheter n=1165	Svenska Dagbladet n=536

Tidningsurvalet gjordes med syfte att få in dödsannonser från estniska och svenska tidningar som har en likartad karaktär. Vid valet av tidningar sattes det två krav: man ska använda sig enbart av dagstidningar och storstadstidningar. I början var det min mening att studera dödsannonser hämtade från två estniska och två svenska dagstidningar under alla dessa fyra perioder.

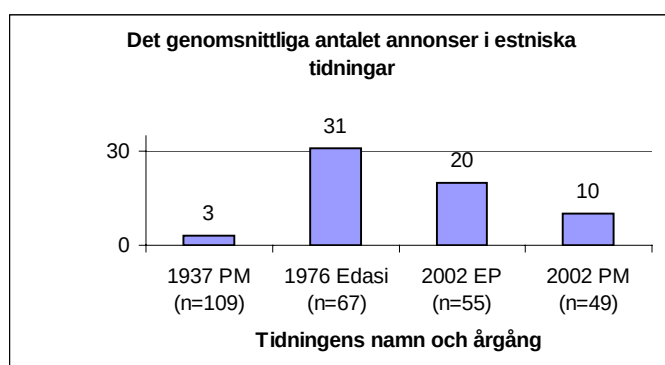
Dödsannonsernas historia i Estland går tillbaka till 1860-talet, men det var fortfarande relativt sällsynt att publicera dödsannonser i tidningar på 1890-talet. Vid den tidpunkten var det endast två estniskspråkiga tidningar – *Postimees* i Tartu och *Sakala* i Viljandi – där man kunde offentliggöra dödsfall. Men eftersom *Sakala* inte kan räknas som en storstadstidning och det bara fanns några enstaka dödsannonser under hela 1890-talet, studerade jag dödsannonser enbart i *Postimees*. Dock hittade jag inte mer än 88 dödsannonser efter att ha genomarbetat nio årgångar av tidningen *Postimees*. Under sovjettiden förekom dödsannonser i flera lokaltidningar, men det fanns endast en storstadstidning som publicerade dödsannonser. Tidningen *Edasi*, som under den första självständighetstiden och även idag heter *Postimees*, var den enda storstadstidningen, där man kunde tillkännage dödsfall i form av en dödsannons.

De tidsperioder som redovisas här är valda utifrån den historiekritiska frågeställningen. Urvalet har gjorts med huvudtanke på olika tidsskeden i Estlands historia. På 1930-talet var Estland ett självständigt land med en levnadsstandard på nivå med Finlands (Õispuu 1992:138f). För den andra perioden tänkte jag välja ett år då Estland styrdes av Sovjetunionen. I juni 1940 annekterades Estland av Sovjetunionen och 1941-44 var landet ockuperat av Tyskland. Efter kriget återupprättades det sovjetiska styret och Estland blev formellt en av Sovjetunionens delrepubliker, där det kommunistiska systemet var gällande. I jordbruket genomfördes en tvångskollektivisering – gårdar konfiskerades, all boskap och alla jordbruksmaskiner tillföll staten. Det ekonomiska livet styrdes från Moskva enligt planekonomiska principer. Ett sätt att behålla och förstärka makten blev att utöva terror. För det ändamålet användes avrättningar, arresteringar, massdeportationer till Sibirien och förintelsebataljonernas terrorvälde (Annuk 2003:25f). Mitt val för den andra perioden blev år 1976, då Sovjetunionens inflytande över det estniska

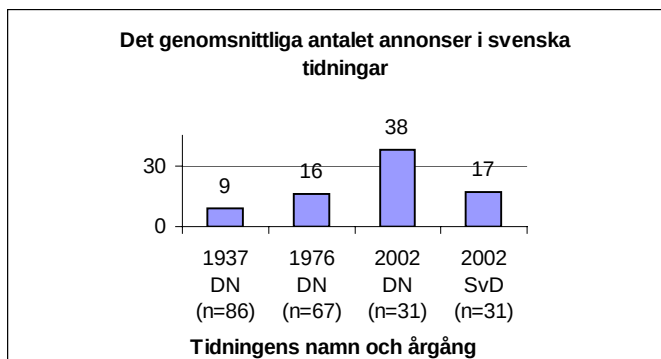
samhället och kulturlivet var som starkast. Under 1960-talet tog Leonid Brezjnev över Sovjetunionens ledning genom en statskupp som gjorde slut på en era *avstalinisering* under Chrustsjov. Under Brezjnevs era stärktes makten över de icke-ryskspråkande områdena och det kommunistiska partiet kontrollerade alla tidningar och böcker som utgavs (Vahtre 1996). Den offentliga språkanvändningen karakteriserades av sträng normalisering, kontroll och censur. Med hjälp av språket ville man befästa den sovjetiska ideologin och därigenom kontrollera människors medvetande (Annuk 2003:20-35). Det sista tidsskedet är året 2002. Det har då gått mer än tio år sedan Estland återvann sin självständighet och omvälvande förändringar i riktning mot demokrati och marknadsekonomi har genomförts.

Figur 3:1 och 3:2 visar antalet tidningar i urvalet och även det genomsnittliga antalet annonser i ett dagligt nummer av en tidning.

Figur 3:1

Figur 3:2

Förklaringar till figurer 1,2:

n - antal tidningar

v - det genomsnittliga antalet dödsannonser/dag i en tidning

PM - *Postimees*

EP - *Eesti Päevaleht*

DN - *Dagens Nyheter*

SvD - *Svenska Dagbladet*

(dessa förkortningar för tidningarna användes härifrån)

Valet gjordes på så sätt att det antal annonser för varje årgång som undersöktes, omfattade en tremånadersperiod, utom för det första undersökta tidsskedet. Den första perioden omfattar 9 årgångar estniska tidningar, eftersom dödsannonsernas förekomst var mycket lågfrekvent. I Sverige var det på 1890-talet vanligt att publicera dödsannonser, och i genomsnitt publicerades i en tidning 5 dödsannonser per dag. För att få ett representativt urval som är jämförbart med det estniska materialet valdes slumpvis 10 dödsannonser från 8 årgångar mellan åren 1890 och 1898. Ett undantag utgör även valet för den sista perioden: en eller två månader, beroende på antalet annonser per tidning och dag. Inom detta arbetes tidsmässiga ramar var det inte rationellt eller meningsfullt att använda flera tidningar. Antalet dödsannonser i svenska tidningar hade ökat betydligt jämfört med 1976 och en mer drastisk ökning märktes även i användning av symboler i svenska dödsannonser.

3.2 Dödsannonsernas historia i Norden och i Estland

Avsikten med dödsannonser är att tillkännage dödsfall och inbjuda släkt och vänner till begravningsgudstjänsten. I det agrara samhället hade dödsannonsen ingen plats, eftersom kommunikationsvägarna var så korta att ett dödsfall snabbt blev offentligt (Dahlgren 2000:117). Förr i tiden skickades både i Estland och i Sverige sändebud ut som meddelade människor i bygden om dödsfallet. Till avlägsna släktingar skickades i Sverige så kallade sorgebrev. Där stod beskedet om dödsfallet och en inbjudan till begravningen. Dessa brev med svarta sorgkanter var föregångare till nutidens dödsannonser (Bondeson 1990:10, se bilaga 1). Enligt Herbert Kuurme⁷ var det i Estland inte vanligt med sorgebrev, på grund av oregelbundna postförbindelser och mycket långsam posttransport.

Det har även funnits andra påfallande skillnader i de nordiska och estniska dödsannonsernas historia. Orsaken till att den estniska traditionen att meddela om ett dödsfall med hjälp av dödsannonser inte är lika gammal som traditionerna i Sverige ligger utan tvivel i Estlands historia.

Från och med 1200-talets början lydde Estland i sju hundra år under främmande makter, först Danmark, därefter de tyska svärdsriddarna, Polen, Sverige och till sist Ryssland från och med 1710. Under Tsarryssland stärktes åter den balttyska adelns privilegier. Den balttyska adeln var en säregen grupp, som under 1700- och 1800-talen försåg imperiet med framträdande militärer och rådgivare. Denna grupp styrde i Baltikum över den livegna estniska och lettiska allmogen. Under artonhundratalets andra hälft började en förryskningskampanj som ledde till ett nationellt och kulturellt uppvaknande. Den estniska nationalistiska rörelsen riktade sig inte enbart mot förryskningen utan även mot den tyska adelns inflytande (Vahtre 2005).

Det kulturella uppvaknandet ledde till att den första estniskspråkiga tidningen Pernu Postimees grundades 1857. Tidningen finns fortfarande kvar och ges ut i de sydvästra delarna i landet. Den första dödsannonsen trycktes i Pernu Postimees 28/4 1865 (se

⁷ Herbert Kuurme (1911-2005), f d långvarig präst i Põltsamaa församlingen, personligt samtal den 25 mars 2005

bilaga 2). Först var dödsannonserna i estniska tidningar mycket sällsynta och på samma sätt som tidningar var också dödsannonser överklassens förmån. Till exempel tillkännager den första dokumenterade dödsannonsen Pernus före detta borgmästares dödsfall. Den andra dödsannonsen i Pernu Postimees 4/9 1868 meddelar om tidningens ägares och utgivares hustru botgång (se bilaga 2).

I Danmark trycktes de första dödsannonserna i tidningarna 1786. I Norge blev det omkring 1790 vanligt att kungöra dödsfall i tidningarna på så sätt som vi gör det idag. Men oftast var formen mera känslomässig, något som visar på en tradition där sorgen inte var privat, utan en erfarenhet som alla omkringstående skulle få del i (Danbolt 1998:17). En text från norska *Morgenbladet* 6 januari 1839 är ett exempel på detta:

Det blev min tunge Lod hergjennem at tilkendegive fraværende Slægt og Venner, at min elskede Mand Johan Conisch Heyerdal, den 16de d. Inslymrede i Dødens Favn, i sin Alders 59de Aar. Vores 32aarige kjærlige Ægteskab velsignedes med 21 Børn, af vilke 3 hisset modtage ham, imedens jeg med 16 Børn, hvoraf den Yngste 3 Aar gammel, dybtsørgende begræder Savnet af denne kjære Mand, Fader og ømme Forsørger (Alver & Skjelbred 1994, se Danbolt 1998:17).

En sådan text kan ses som en föregångare till både dödsannonser och nekrologer. Som i dagens dödsannonser upplyser de anhöriga i tidningen att den döde har avlidit, men texten innehåller även personlig information om den avlidne.

Begravningsannonsens historia i Sverige började på 1800-talet, då det infördes notifikationer om dödsfall i tidningarna i städerna. I stort sett har genren varit sig märkvärdigt lik genom tiderna (Björck 1964:47). Enligt etnologen Nils-Arvid Bringéus (1987:208f) var de första meddelandena, där man tillkännagav dödsfall, mycket kortfattade. De första dödsannonserna som liknar dagens, kom först på 1850-talet (se bilaga 1).

Från början saknade annonserna uppgifter om plats och tidpunkt för begravningen, eftersom det stod i sorgbreven. Första gången man började lägga till upplysningar om plats och tidpunkt för begravningen var vid tiden kring sekelskiftet 1900 (Bondeson 1990:10). I Estland var det vanligt att meddela tidpunkt och plats för begravningen i en senare begravningsannons, där man kortfattat meddelade om begravningens plats och tidpunkt. Alltsedan 1930-talets slut tillfogades uppgifter om tidpunkt och plats för begravningen i själva dödsannonsen.

De allra första svenska annonserna innehöll inte heller någon symbol eller vers. Annonserna var koncentrerade och stereotypa. Texten skrevs i en enda mening. Man inledde annonsen med att ange relationen mellan den avlidne och dem som annonserade, sedan skrevs den dödes titel, yrke, namn, beskrevs hur dödsfallet hade inträffat (*avled stilla*), uppgavs ort, dag och klockslag för dödsfallet. Före de anhörigas namn stod den avlidnes exakta ålder, uträknad i år, månader och dagar (Bondeson 1990:10). I mitt undersökta material från 1890-talet uppgavs i 51% av dödsannonserna ort för dödsfallet, 66 % av dödsannonserna var försedda med den avlidnes exakta ålder och hälften av dödsannonserna innehöll klockslag för dödsfallet.

Vid sekelskiftet förekom oftast en referens till Svenska kyrkans psalmbok, men även profan sorgpoesi kunde förekomma (Dahlgren 2000:13). Längst ned i annonsen skrev man ibland förkortningar som S.B.Ö.S (för ”Sorgens beklagande ökar saknaden”) eller S.B.U (för ”Sorgens beklagande undanbedes”) (Bondeson 1990:10).

De första estniska dödsannonserna var uppbyggda på liknande sätt. Annonsen koncentrerades i en lång mening som innehöll titel, namn och ålder på den bortgångne. I det undersökta materialet innehöll 34% av alla annonserna den avlidnas exakta ålder. Det var även vanligt att ange dödsorsaken eller beskriva situationen vid dödsbädden. Den exakta tiden för döden meddelades i nästan hälften av de undersökta annonser. I estniska dödsannonser skrev man inte ut anhörigas namn utan angav bara relationen mellan den avlidne och dem som annonserade. Det var även osedvanligt med dödsannonspoesi och verser från psalmboken i estniska dödsannonser.

På 1930-talet upphörde man att redovisa exakt uträkning av livslängd och exakt klockslag för döden, istället angav man födelse- och dödsdag, samt uppgifter om begravningen. Den typen av dödsannonser blev den dominerande normen, och liknar mycket dagens form för att offentliggöra ett dödsfall (Dahlgren 2000:13).

De första korsen i dödsannonserna introducerades i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 27/2 1890 och Sydsvenska Dagbladet 26/3 1890 (Bringéus 1987:210). I Estland infördes det första korset i Postimees 5/2 1896, men dödsannonser utmärkta med kors blev inte brukliga förrän på 1930-talets andra hälft. Det var inte vanligt med andra symboler fram till dess att Estland återfick sin självständighet 1991. Ett undantag var året 1944: då publicerades dödsannonser över estniska soldater som stupade i tyska armén som innehöll symboler för tyska armén (se bilagan 3).

I Sverige blev korset, davidstjärnan för mosaiska trosbekännare, och enstaka ordenssymboler, så småningom vanliga. Fram till slutet av 1970-talet användes enbart dessa symboler, vilket anses vara skälet till att korset alltmera blivit en symbol för död och begravning (Bondeson 1990:10f). Först på 1970-talet förekom andra symboler jämsides med korset. Den första blomstersymolen infördes i Länstidningen i Östersund 1976 (Dahlgren 2000:13). Genombrottet för andra symboler kom på nyårsafton 1977, då man för första gången kunde se en annan symbol än korset i en dödsannons i Dagens Nyheter. Det var en blomma i kombination med en dikt av författaren Bengt Nerman, publicerad någon vecka tidigare (Bondeson 1990:11).

3.3 Jämförelse mellan estniska och svenska dödsannonsers utformning

Den svenska och estniska dödsannonsergenren skiljer sig betydligt åt. Svenska dödsannonser karakteriseras av en traditionsbunden formulering. I Estland bröts traditionerna i dödsannonsergenren med början av sovjettiden, då annonser hade både innehålls- och utseendemässiga rigida formkrav. Estniska och svenska dödsannonser har delvis olika uppgifter och syften. Meningen med svenska dödsannonserna är att göra det inträffade påtagligt för omvärlden. Genom textformuleringen och valet av symbol och dikt kan man ge läsaren en bild av den bortgångne. Utformandet av annonsen hjälper anhöriga att sätta ord på sina upplevelser. Med tanke på dödsannonsens avsikt kan de estniska dödsannonser delas i olika grupper. Förutom syftet att meddela om dödsfallet kan man även betyga sitt deltagande genom dödsannonser. Jämfört med estniska kondoleansannonser och minnesannonser, som

ofta är riktade till de närmast sörjande, är svenska dödsannonser riktade till en bredare omgivning för att hedra den avlidne.

3.3.1 Svenska dödsannonsers utformning

Seden att tillkännage dödsfall i svenska dagstidningar, i dödsannonser som liknar dagens, daterar sig till 1800-talets mitt (Dahlgren 2000:13). Genom tiden har de svenska dödsannonsernas textinnehåll och utformning varit relativt beständiga. I bilaga 4 kan man se exempel på svenska dödsannonser från några tidsperioder.

Överst på en annons finns det en symbol. Själva kungörelsen inleds av en text som anger relationen mellan den döda och de som annonserar, t ex <Min käre Make, Vår älskade Pappa, Farfar och Morfar>. Numera kan man också observera dödsannonser som inleds med frasen <Vår NN>. Enligt Löfvendal (2000) har det uttryckssättet förut förekommit i dödsannonser över barn som avlidit, men används numera allt oftare efter vuxna människor. Den samtida talspråkliga formuleringen hör egentligen hemma i det kasussystemet som försvann ur svenskan redan under medeltiden. I dagens dödsannonser ger uttryck <Vår älskade...>, <Min kära...>, <Vår mamma...> osv ett vardagligt och intimt intryck.

Dödsannonser från min första undersökta period 1800-talets slut karakteriserades av en mer strikt och högtidlig stilnivå: före den avlidnes namn stod vanligen hans eller hennes titel eller yrke (snickare, professor, kyrkoherde osv). I dödsannonser från senare perioder påträffas sällan den dödas yrke. Genom att utelämna den bortgångnes yrkestillhörighet, lyfter man ut personen ur sitt sociala sammanhang, och det vittnar om en förstärkande individualism (Dahlgren 2000:118).

Efter den inledande texten, som meddelar om släktförhållanden mellan den avlidna och de som annonserar, följer namnet på den avlidna och hans eller hennes födelsedatum och dödsdag. I det undersökta materialet från 1890-talet skrevs de efterlevandes namn ut i 72% av dödsannonserna, i 28% av dödsannonserna uppgavs bara relationen mellan de sörjande och den bortgångne. Före uppräkningsen av de sörjande kan man ofta märka några ord som uttrycker deras sorg, t ex <I tacksamt

minne bevarad>, <Sörjd och saknad men i ljust minne bevarad> och <I djup sorg och saknad>. Enligt Bringéus (1987:210) gör bristen på variation dessa uttryck klichéartade, varför många numera avstår från att uppvisa sina känslor på detta sätt.

Många uttrycker sin sorg med hjälp av en vers, som kan vara en psalm, en bibelvers eller en profan dikt. Dödsannonserna kom redan från början att bära vidare den gamla traditionen att uttala känslor och tankar om döden i poetisk form vid ett dödsfall. Denna tradition har sitt ursprung i barocken och gravsånger räknas som föregångarna till dödsannonser (Bringéus 1987:214). Under 1930-talet var de flesta minnesverserna hämtade ur bibeln eller psalmboken. Idag är profan sorgedikt dominanterande. Per Block framhåller, när han diskuterar sekulariseringen, att det har blivit allt vanligare med någon form av världslig vers eller sentens (Hultqvist 1981:34).

Enligt en representant för Fonu⁸ är friheten att utforma en dödsannons efter eget tycke stor, men ändå håller de flesta annonsinsättare sig till tidigare formulerade mallar. Mycket vanligt är att dra nytta av begravningsbyråernas pärmar, som innehåller förslag på dödsannonsernas utseende och innehåll, när man väljer minnesversen. De flesta väljer mellan verser som begravningsbyrån tillhandahåller. När det gäller yngre personer förekommer att de väljer en dikt eller en sångstrof av en känd poet, författare eller musiker. Ibland sätter man in dikter som är författade av en anhörig eller av den bortgångne själv. I undersökningsmaterialet från 2002 märktes även några engelskspråkiga dikter och sångstrofer.

Det märks att många sörjande drar nytta av begravningsentreprenörernas exempelsamlingar i val av dödsannonsdikt, varför vissa psalmer och sånger ständigt återkommer. Teman som regelbundet upprepar sig är minnet, moderskärleken, återföreningen efter döden, sjukdom och smärta samt alltför tidig död. Dikten i dödsannonserna visar sällan stark litterär kraft, men den avslöjar behovet av att yttra sina känslor och tankar vid ett dödsfall (Bringéus 1987:214). Minnesversen kan följas av ytterligare några ord, som är riktade till den bortgångne,

⁸ en representant för Fonu, Nordens största företag inom begravningsbyråområdet, personligt samtal den 2 april 2003

som t ex <Tack för all kärlek>, <Sov gott>, <Vila i frid> och <Du finns i våra hjärta [sic!]>.

Slutligen anges var och när begravningen skall äga rum, och eventuell plats för minnesstund. Allt oftare begränsas begravningen till familjekretsen, och man kan läsa i dödsannonser att <Begravningen äger rum i kretsen av de närmaste>. Det kan innebära att man på så sätt utesluter personer som har velat gå på begravningen. Att ha en öppen begravning kan förmodligen vara för tungt, för ledsamt eller för dyrt och därför hålls jordfästningen i enskildhet, med bara de allra närmaste samlade (Ihalainen & Hakola 1991:3). Ibland kan det vara den avlidnes egen önska att få en begravning utan avlägsna släktingars och vänners närvaro. Ofta kommer även en annons först efteråt med anmärkningen <Begravningen har ägt rum i stillhet> och det har då funnits små möjligheter för en person utanför den allra närmaste kretsen att delta. I det undersökta svenska materialet från 2002 innehöll nästan 40% av dödsannonserna uttrycket <Begravningen äger rum i stillhet/i kretsen av de närmaste> eller <Jordfästningen har ägt rum...>.

Dahlgren (2000:105ff) räknar detta som ett privatiseringsuttryck. Enligt psykiatrikern Tom Lundin (1982:201) är formuleringen <Jordfästningen har ägt rum...> vanligast i storstäder. Det fenomenet kan anknytas till uppkomst av medelklass och borgare. Ristolainen (2001:217f) anser att dödsaccept ansluts till det traditionella bondesamhället, där döden var offentlig inom en kulturkrets. Dödsfallet var en händelse som alla omkringstående fick del i. I det moderna samhället är döden inte så nära inpå oss som den var förr. I dagens urbaniserade samhälle är relationerna mellan människor vid tillfället för någons död förändrade. Man undviker diskussioner om döden och försöker att anonymisera den.

Begreppet <Jordfästning i stillhet> fanns redan i Kristoffers landslag, medan uttrycket <Begravning i stillhet> förekom först i ett kungligt brev 1689 (Bringéus 1987:269). Beteckningen <Begravningen äger rum i stillhet> borde enligt Bondeson (1990:45) undvikas i dödsannonser, av historiska och språkliga skäl. Förr i tiden var den formuleringen vanlig när ”ogärningsman och självspillningar” begravdes i tysthet

utan vanliga ceremonier utanför kyrkogårdsmuren. Ordet *stillhet* stod vid den tidpunkten för anonymitet.

I jordfästningslagen 1908 gjordes ingen distinktion mellan självmördare och andra, men överenskommelsen om att de som begått självmord eller ett grovt brott ska begravas i stillhet, varade ett halvt sekel framåt. Under tiden introducerades jordfästningen i stillhet som en ny begravningsform bland de högre samhällsskikten (Bringéus 1987:269). Av språkliga skäl ska man undvika den frasen, eftersom man väl önskar att varje begravningsakt karakteriseras av värdighet och stillhet (Bondeson 1990:45).

Det blir allt vanligare att man uppmanar till en anmälan om deltagande i annonsen. Ibland anges även vilken klädsel begravningsgästerna ska ha.

En ytterligare annonsdel som förekommer i de flesta svenska dödsannonserna är *vädjan*, där de anhöriga hänvisar till välgörande ändamål. Sedan länge har man i svenska dödsannonser hänvisat till möjligheten att hedra den döde genom att skänka pengar till olika organisationer. Det svenska annonsmaterialet från 1937 innehöll några dödsannonser, där man undanbad sig blommor till förmån för en minnesfond eller liknande, t ex skrevs det i en annons från den 17 april detta år <Istället för blommor torde bidrag lämnas till barnen på Akademiska sjukhusets barnavdelningen [*sic!*]>. Enligt Dahlgren (2000:48ff) visar det faktum att önskemål om gåvor till kristen verksamhet har minskat markant på den ökande sekulariseringen, medan önskemål om ekonomiska bidrag till humanitära ändamål har ökat avsevärt. Till sist kan det numera stå ett tack för god vård till personalen på den vårdinstitutionen där den avlidne dog. Dessutom kan man tacka någon läkare eller hemtjänst.

De största förändringarna i dödsannonser har skett i symbolbruket. Under den första undersökta perioden, 1937, var den dominerande symbolen korset, men idag har man mängder av olika symboler som konkurrerar med korset (se bilaga 7). Svenska dödsannonser har även genomgått förändringar i texten, vilket har orsakats av samhällets sekularisering och dödens individualisering. En beaktansvärd förändring i kungörelsen gäller användningen av de verb som används för att förmedla

informationen att någon har avlidit. I svenska dödsannonser har det alltid varit mycket ovanligt att använda ordet *död*. I mitt första undersökta period hittades ingen annons där man skev ut ordet *död*. Under 1930-talets slut förekom ordet *död* i enbart 5% av dödsannonserna. Detta bruk har minskat ännu mer efter andra världskriget och utgör idag mindre än 1% (se figur 7 i bilaga 6). Förändringar i eufemismbruk presenteras i kapitel 3.5.3.3. Trots förändringarna som beror på sekulariseringen, är svenska dödsannonser ändå förhållandevis formlika och ser fortfarande ut på traditionellt sätt.

3.3.2 Estniska dödsannonsers utformning

På svenska tidningars familjesidor kan man endast hitta en typ av dödsannonser – tillkännagivandet – där man meddelar offentligheten om dödsfallet. I estniska tidningar kan man skilja mellan tre olika typer av dödsannonser. Den första kategorin är *tillkännagivande* – en annonstyp som dominerade under första självständighetstiden. I det undersökta materialet från 1890-talet var tillkännagivanden den mest framträdande annonsgruppen och 1937 utgjorde tillkännagivanden nästan hälften av alla annonser. Tillkännagivanden försvann från estniska tidningar under sovjettiden. Numera är antalet tillkännagivandena fortfarande litet (12%). Den andra kategorin kan kallas för *kondoleansannonser* – en grupp av annonser som dominerar sedan mitten av 1900-talet. Under sovjettiden uppgick procenten av kondoleansannonser till drygt 77. Idag kan man märka en svag minskning i antalet av kondoleanser, men fortfarande utgör de 65% av alla annonser. Den tredje annonsgruppen har jag kallats för *minnesannonser* – en typ som står mellan de andra två annonskategorierna, antalet minnesannonser var högst under 1930-talet, när de utgjorde drygt hälften av alla annonser. Under de tre övriga perioderna har antalet minnesannonser varit konstant 23%. Alla annonstyper och deras förekomst presenteras i tabell 3:2.

Tabell 3:2 Annonstyper

Annonstyp	1890- talet	1937	1976	2002
	n = 88	n = 355	n = 746	n = 2419
Tillkännagivande	98%	47%	—	12%
Kondoleans	—	1%	77%	65%
Minnesannons	2%	52%	23%	23%
Summa	100%	100%	100%	100%

Vid kodningen av annonserna registrerades vilka som angavs som närmaste sörjande. Alla annonstyper skiljer sig från varandra genom att annonsinsättarna är olika. Tillkännagivanden skrivs av de närmaste anhöriga, som utlyser om var och hur begravningen sker. Kondoleansannonser sätts in av människor från de efterlevandes bekantskapskrets, d v s annonsinsättaren behöver inte känna den avlidne. Det kan även hända att de som annonserar inte ens vet namnet på den döda. I estniska tidningar kan man ofta observera s k anonyma dödsannonser, där man till exempel uttrycker sitt deltagande till den avlidnes son eller dotter. I sådana kondoleansannonser står den efterlevandes namn, men saknas information (namn, födelse- och dödsdatum, plats och tidpunkt för begravningen) om den avlidne. Det är vanligt att arbetsgivaren, arbetskamrater, föreningar och motsvarande uttalar sitt deltagande till de anhöriga genom en kondoleansannons. Minnesannonser sätts in av dem som kände den bortgångne, d v s den avlidnes arbetskamrater, vänner, grannar osv men utan upplysning om begravningen. I tabell 3:3 på nästa sida framställs frekvens av olika grupper av annonsinsättare i estniska tidningar vid olika tidpunkter.

Tabell 3:3 Annonsinsättare

Annonsinsättare	1890- talet	1937	1976	2002
	n = 88	n = 355	n = 746	n = 2419
Anhöriga	91%	49%	—	12%
Företag	8%	50%	92%	38%
Privatpersoner	1%	1%	8%	50%
Summa	100%	100%	100%	100%

Syftet med en minnesannons är dels att meddela om dödsfallet, dels att uttrycka sitt deltagande i de efterlevandes sorg, fast annonsinsättaren inte behöver känna de anhöriga personligen. Man räknar aldrig upp namn på de anhöriga i en minnesannons, såsom man gör det i en kondoleans. Tid och plats för begravningen står sällan i en minnesannons, i kondoleansannonser märktes några enstaka fall, där man gav uppgifter om begravningen.

I regel kungörs dödsfallet i Sverige bara en gång, genom den annons familjen sätter in. I de undersökta dödsannonserna förekom enstaka fall, där arbetsgivaren som den döde arbetade för hade satt in en egen dödsannons. I Estland är det ytterst vanligt med dubbelannonsering. I en tidning kan påträffas upp till åtta, nio dödsannonser som avser ett och samma dödsfall: tillkännagivande skrivet av de efterlevande, minnesannonser insatta av arbetsgivaren, olika organisationer eller klubbar, samt kondoleansannonser insatta av grannar, vänner eller arbetskamrater till de efterlevande.

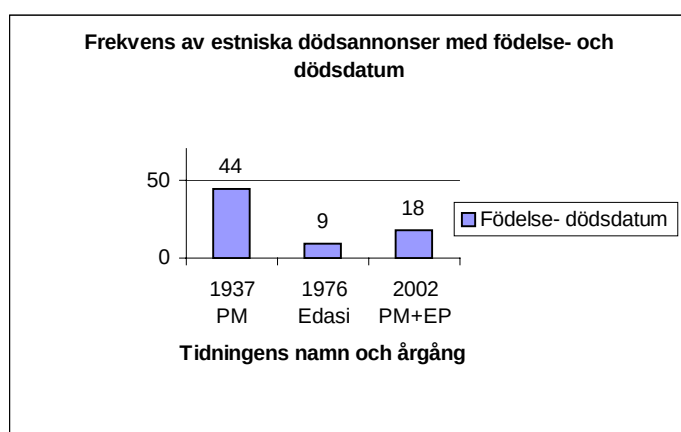
I Sverige betygar släkt- och vänkretsen sitt deltagande genom personlig kontakt, i den mån man inte undanbett sig detta. Man kan också ringa, skicka en krans eller blombukett till jordfästningen, en brevhälsning eller ett kondoleanskort (Bringéus 1987:214). I Estland gör man sitt deltagande synligt genom en kondoleansannons, det är mycket lättare än att överrätta hälsningen själv. Enligt Pajula (2003) är ester inte

bra på att uttala sitt deltagande. De hittar inte passande ord, vågar inte ens ta kontakt med de efterlämnande, och sätter därför in en annons i tidningen.

I estniska tidningar finns det flera möjligheter att utforma en dödsannons. I bilaga 1 kan man se exempel på olika typer av estniska dödsannonser. Uppbyggnaden av en annons beror i första hand på dess storlek. Överst i en annons kan det stå en symbol, en strof eller ett porträtt av den avlidne. Jämfört med svenska dödsannonser är symbolbruket mycket ensidigt och infrekvent, även användning av någon längre dikt är sällsynt. Antagligen kan detta vara ett arv från sovjettiden, när utformningen av dödsannonser var konventionsbunden och styrd av redaktionen.

Idag kan man märka allt flera estniska dödsannonser som trycktes med ett fotografi av den bortgångne. I det svenska annonsurvalet från 2002 förekom fotografien endast i fyra av 1697 dödsannonser. Enligt Bondeson (1990:11) har bruk av porträtt spritt sig till Sverige genom invandrare från Sydeuropa. Under den avlidnes namn brukar, i svenska dödsannonser, stå födelse- och dödsdatum. I estniska dödsannonser är det inte lika utbrett, under 1937 innehöll 44% av alla annonser den informationen. Idag är endast 15% av alla dödsannonser märkta med födelsedatum och dödsdag (se figur 3:3).

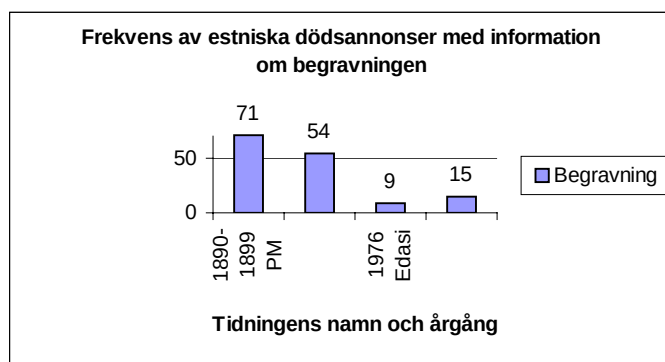
Figur 3:3

En likartad parallell kan dras för frekvenserna av uppgifter om begravnings plats och tid. Under den första undersökta perioden innehöll över 70%, och under den

andra perioden mer än hälften av dödsannonserna information om var och när begravningens ska ske. I urvalet från 1976 var endast 9% av dödsannonserna utmärkta med den informationen. Idag kan märkas en snabb ökning, som i mitt urval resulterade i 18% (se figur 3:4).

Figur 3:4

I Sverige är det även vanligt att det i slutet av en dödsannons står en önskan om att pengar ges till olika organisationer och institutioner. I mitt estniska annonsmaterial påträffades det inte någon vädjan om pengar till organisationer. I en intervju menade Kaire Lind⁹ från *Postimees* att hon endast kunde minnas ett tillfälle, då en liten flicka hade dött och hennes föräldrar bad om gåvor till barnsjukhuset.

Under senaste tiden har dödsannonsernas utformning varit ämne för debatt i Estland. Kritiken riktas mot kondoleansannonser, som inte innehåller den avlidnes namn, födelse- och dödsdatum och information om begravningen. I flera estniska tidningar (t ex i *Postimees*) har man redan infört krav på att alla dödsannonser skall innehålla den avlidnes namn. Däremot kan man i *Eesti Päevaleht* och flera lokala tidningar publicera sk anonyma kondoleansannonser, som inte är utmärkta med den dödes namn (se exempel på estniska dödsannonser från 2002 i bilaga 5). Eesti Ajalehtede Liit – Estlands motsvarighet till Tidningsutgivarna i Sverige – anser att man bör hedra minnet av den avlidne genom att sätta ut hans/hennes namn (Tammerk & Pööm

⁹ Kaire Lind den ansvarige för redaktion av annonser på *Postimees*, telefonsamtal den 3 mars 2003

2003). Enligt den ansvarige på *Eesti Päevaleht*¹⁰ ger redaktionen fria händer när man publicerar kondoleanser och minnesannonser, men man rekommenderar att de som sätter in annonser kontrollerar uppgifterna med de anhöriga för att undvika missförstånd. Han hänvisar även till ett liknande misstag, som inträffade den 24 januari 2004 i den lokala tidningen Sakala, där man publicerade en kondoleansannons över en levande människa.

3.4 Empirisk analys av eufemismerna i dödsannonser

3.4.1 Bakgrund

I analysen av eufemismer i estniska och svenska dödsannonser vill jag utreda om *död* är ett tabuord i respektive språkbruk, och vilka omskrivningar som används i stället för detta ord. Syftet med den delen av undersökningen är att klargöra om ordet *död* är tabubelagt, och visa vilka eufemismer man använder i både svenska och estniska dödsannonser. Som sagt ligger undersökningens huvudvikt på skillnader i användning av ordet *död* och olika eufemismer i svenska och estniska dödsannonser. Jag analyserar 7200 dödsannonser hämtade från *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Postimees*, *Edasi* och *Eesti Päevaleht*. Undersökningen av eufemismbruk genomförs med hjälp av kvantitativt statistisk och jämförande metod. För att se om det har skett tabuisering av ordet *dö*, beräknas hur många gånger man hade undvikit det ordet. För att analysera olika eufemismer i svenska och estniska dödsannonser undersöktes vilka verb som användes för att kungöra att någon är död. Alla förmildrande uttryck som betecknar *död* under dessa fyra perioder presenteras i bilaga 6.

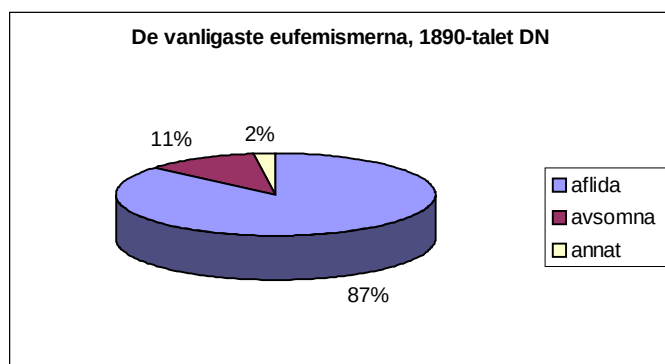
3.4.2 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 1890-talet

I *alla* svenska dödsannonser från den första undersökta perioden används någon förskönande eufemism för att meddela om dödsfallet. Det finns inte en enda annons

¹⁰ en representant för *Eesti Päevaleht*, telefonsamtal den 11 oktober 2004, se även Katrin Lusts artikel i *SLÕhtuleht* den 27 januari 2004

som saknar omskrivningen för död eller som innehåller själva verbet <dö>. Hög frekvens av förskönande omskrivningar i svenskt urval från 1890-talet vittnar om svenska dödsannonsernas tidiga dödseufemistiska karaktär. Det mest frekventa verbet som används är <aflida> (<avlida>), som förekommer i 87% av alla dödsannonser (se figur 3:5). I 11% av dödsannonserna används eufemismen <afsomna> (<avsomna>), som hänvisar till lugn och stilla död. Det fanns endast ett belägg på vardera eufemismerna <hädankalla> och <sluta sin lefnad> (<sluta sin levnad>).

Figur 3:5

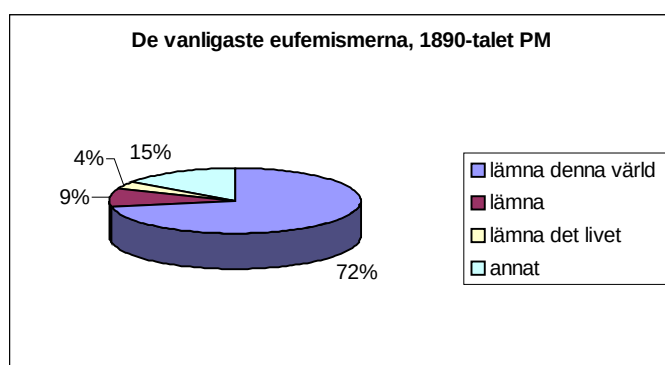
Svenska dödsannonser från 1890-talet innehåller endast fyra olika typer av eufemismer, medan estniska dödsannonser från samma period omfattar inte mindre än 15 olika mildrande ord och uttryck för ordet <död>, som är presenterade i tabell 2 i bilaga 6. Det fanns endast en annons, som inte hade något ord som betecknade <döden>.

I estniska dödsannonser var användningen av ordet <dö(d)> lågfrekvent, i åtta dödsannonser förekom ord eller uttryck som jag klassificerade till gruppen <dö(-)>. Till gruppen <dö(-)> har jag räknat alla preteritumformer, predikativa adjektiv (<är död>) och substantiv. Uttryck som innehåller subjektsform av ordet *död* uppträder i mitt estniska material från 1890- och 1930-talen (<avgick genom döden> d v s <*lahkus surma läbi*>). Uttrycket <avgå genom döden> har i en tidigare undersökning av Wonnevold räknats till eufemismerna. Men i överensstämmelse med Wiggen har jag klassificerat uttrycket till gruppen <dö(-)>. Enligt Wiggen är substantivet

<död(en)> under första delen av 1900-talet en högtidlig och formell formulering och dess bruk har inte syftat av att försköna eller förmildra dödsfallet (Wiggen 2000:43).

I det estniska annonsmaterialet användes en rad olika eufemismer. Den mest vanliga eufemismen var <lämna denna värld> (<lahkuma siit (maa)ilmast>), som förekom i 72% av alla annonser. Även andra ofta förekommande förskönande uttryck innehöll ordstammen <lämna->: verbet <lämna> (<lahkuma>) och uttrycket <lämna detta livet> (<lahkuma siinsest elust>), se figur 3:6.

Figur 3:6

För att underlätta analysen av omskrivande benämningar av ordet <dö-> har jag grupperat ord och sammansättningar som betecknar <dö(d)> enligt gemensamma verb eller substantiv (se komponentanalys i kapitel 3.5). I det estniska urvalet från 1890-talet förekom fyra olika verbalgrupperingar. Den vanligaste gruppen utgörs av uttryck som innehåller verbet <lämna-> (<lahkuma>), andra grupper som <somna-> (<uinuma->), <gå-> (<minema->) och <kallad> (<kutsutud>) påträffas enbart två eller tre gånger i det undersökta materialet

3.4.3 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 1937

I mitt urval av 748 svenska dödsannonser från 1937 hittades ord och uttryck som tillhör kategorin <dö(-)> i 42 fall, d v s det förekom endast i 6% av alla annonser. I

estniska dödsannonser från samma tidsperiod var frekvensen <dö(-)> betydligt högre – 25%.

Uttrycket <NN dog/är död> är ett sakligt och neutralt konstaterande av ett faktum utan några försök att kvalificera eller protestera mot det som inträffat. Bruk av ordet *död* ger information om användarens livsåskådning och hållning till döden. Uttryck med ordstammen <dö-> betraktas som neutrala ur både ateistisk och religiös synvinkel. Ateister som använder dessa uttryck förfaller inte vara rädda för det oundvikliga och accepterar att individens tillvaro slutar med döden. Om en kristen inte undviker det ordet kan det vittna om tron på en ny tillvaro med Guds hjälp (Wiggen 2000: 46, 65).

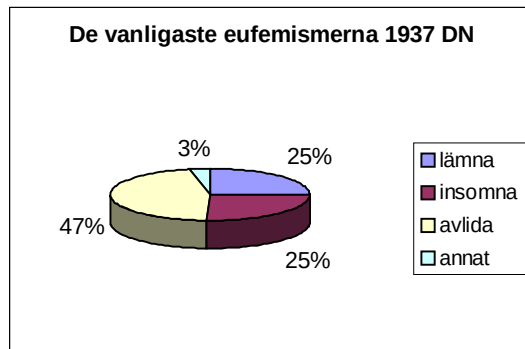
I det svenska materialet undvek man att använda ordet <dö-> i 23% av dödsannonserna. I estniska dödsannonser var motsvarande procenttal 26.

I tabellerna 3 och 4 (se bilaga 6) har jag presenterat alla ord och uttryck som betecknar ordet <död> i svenska och estniska dödsannonser från 1937. Dessa tabeller visar olika varianter av omskrivningar och dess frekvens.

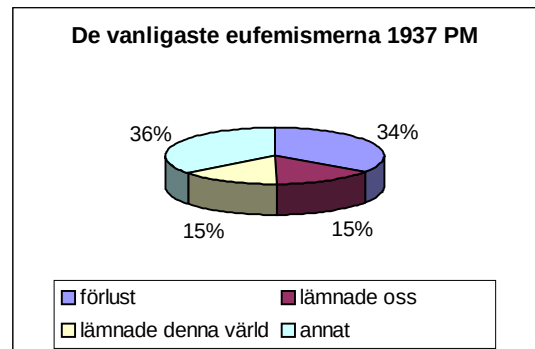
Det var mycket vanligt i svenska och estniska annonsmaterialet från 1937 att direkta dödsbenämningar blev ersatta med ord och uttryck av eufemistisk karaktär. Troligen har de efterlevande upplevt uttryck med ordet <död> som allt för hårt att använda i annonser. Med hjälp av förmildrande omskrivningarna förtränger de dödens realitet. I de svenska 748 dödsannonserna förekom omskrivningar av <död> i 71%.

I det estniska urvalet användes eufemismer i hälften av alla dödsannonser. Där uppträdde 21 olika eufemistiska omskrivningar, som är presenterade i tabell 3 i bilaga 6. I svenska dödsannonser påträffades tio olika sätt att ersätta ordet <död> med en förskönande omskrivning (se tabell 4 i bilaga 6). Figur 3:7 och 3:8 presenterar de tre mest frekventa eufemistiska omskrivningarna som förekom i det svenska och estniska annonsurvalet.

Figur 3:7

Figur 3:8

I det svenska urvalet är de tre vanligaste omskrivningarna <avlida->, <in(av)somna-> och <lämna->. I estniska dödsannonser innehåller alla de tre mest förekommande eufemistiska uttrycken ordstammen <lämna->: substantivet <lämnandet> (<lahkumine>), verbaluttryck <lämnade oss> (<lahkus meie keskelt>) och <lämnade denna värld> (<lahkus siit ilmast>).

I det svenska annonsurvalet från 1937 förekommer sju olika verbalgrupperingar. De mest frekventa verben <avlida->, <in(av)somna-> och <lämna-> utgör egna grupper. Sammansättningar med <gå> förekommer i 14 dödsannonser av 748. Verbformer av <stupa>, <sova> och <få> är belagda endast en eller två gånger i det undersökta materialet.

I det estniska annonsmaterialet från 1937 är den mest högfrekventa kategorin <lämna-> (<lahkuma>), som utgör 72% av alla uttryck. På andra plats kommer <somna> (<uinuma>) med 18% och på tredje plats kommer verbkonstruktioner med stammen <falla> (<varisema>) med 7%. Den sistnämnda verbalgruppen är okänd i svenska dödsannonser. Två lågfrekventa verbalgrupper i det estniska materialet är <gå> (<minema>) med 2% och <kallad> (<kutsutud>) med endast 1%.

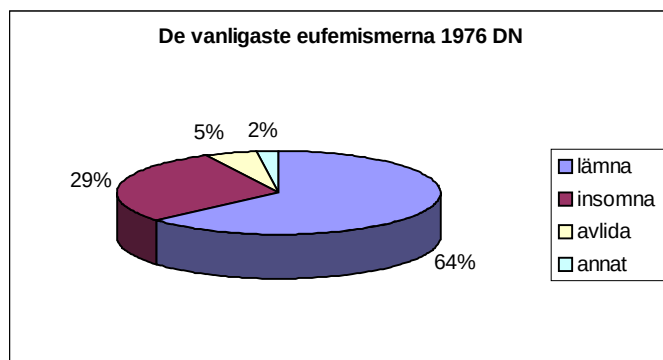
3.4.4 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 1976

Införandet av censur och politisk övervakning av kulturen under Sovjetunionens totalitära styre lämnade sina spår även i dödsannonsers utformning. Under den kommunistiska regimen rådde en ateistisk livssyn och man kunde inte använda eufemistiska omskrivningar som uttryckte kristen hållning till döden, i dödsannonserna. Dödsannonsernas utseende var redaktionellt utformad och man fick inte ignorera normen. Konventionellt användes en realistisk beskrivning av det inträffade genom att helt enkelt säga <död>. I mitt undersökta material förekom ordet <dö(d)> med hög frekvens. I ett urval på 746 annonser förekom <dö(d)> ersatt endast av substantivet <förlust> (<kaotus>) vid fyra tillfällen. I 20% av alla estniska dödsannonser från 1976 förekom inget ord alls som betecknar <dö(d)> (se figur 6 i bilaga 6). I både estniskt och svenskt dödsannonsermaterial undvek man ordet genom att ange födelse- och dödsdatum. I svenska dödsannonser är det även vanligt att tecknen * och † står framför födelse- respektive dödsdatum.

I svenska dödsannonser saknades ordet för <dö(d)> vid 39% av tillfällena (se figur 5 i bilaga 6). Antalet dödsannonser utan någon beteckning för <dö(d)> hade ökat med 15% jämfört med dödsannonser från 1937. Ordet <dö(d)> uppträdde i endast sju annonser av 1053 i det svenska annonsmaterialet från 1976.

Jämfört med dödsannonsurvalet från 1937 har användningen av <dö(d)> minskat betydligt (från 6% till 1%). Den allmänna omnämningen av <dö(d)> har minskat med mer än 10% jämfört med urvalet från 1937. Förändringar i frekvens har även skett för de tre vanligaste eufemismerna. Figur 3:9 visar de tre mest frekventa eufemismerna som förekom i dödsannonser från 1976.

Figur 3:9

Uttryck som innehåller verbformen <insomna> har bevarat ungefär samma frekvens. Användning av uttryck med <avlida> har reducerats med mer än 40%. Nästan lika mycket har frekvens av verbalkonstruktioner som innehåller <lämna-> ökat. Från mitten av 1900-talet blir <lämna-> det allra mest använda verbet i svenska dödsannonser (se även Bondeson 1990:44). Enligt Wiggen (2000:62) karakteriseras verbet <lämna> av en klar fokusering på de efterlevande och en negativ inställning till döden.

Andra alternativ till <dö> tillhörde verbalgrupperna <gå>, <få>, <tagits> och <omkom> och utgjorde 2% av alla eufemistiska omskrivningar (se tabell 5 i bilaga 6).

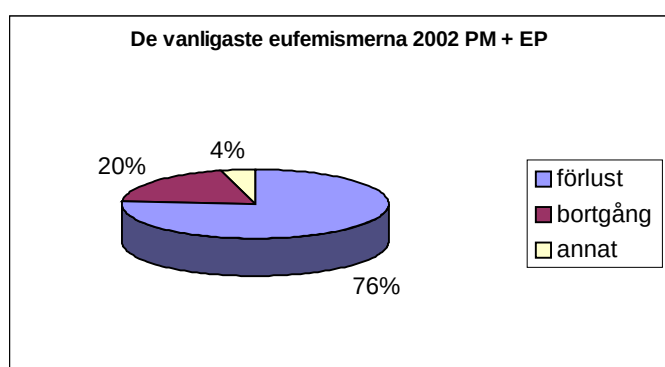
3.4.5 Ord och uttryck som betecknar <dö(d)> i urvalet från 2002

Material för den sista undersökta perioden består av dödsannonser hämtade från fyra olika tidningar: Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Postimees och Eesti Päevaleht. Eftersom skillnaderna mellan språkbruken i de två största svenska dagstidningarna inte var signifikanta, har jag lagt samman resultaten från de båda tidningarnas dödsannonser. Samma sak gällde även för dödsannonserna hämtade ur två estniska dagstidningar och därför presenterar jag också resultaten från dessa tidningars dödsannonser gemensamt.

Man märker markanta förändringar i användning av omskrivningar för <död> i det estniska undersökningsmaterialet när man jämför dödsannonser från 2002 med dödsannonser från tidigare undersökta perioder. Olika eufemistiska uttryck utgör nästan en fjärdedel av alla de 2419 annonserna. Användning av ordet <dö(d)> är fortfarande högfrekvent och förekommer i hälften av annonserna. I 27% av annonserna saknas varje uttryck för <dö(d)> (se figur 8 i bilaga 6).

Av alla eufemistiska ord och uttryck som påträffades i estniska dödsannonser från 2002 är den vanligaste omskrivningen <förlust> (<kaotus>) (se figur 3:10).

Figur 3:10

Det substantivet utgör 76% av alla påträffade eufemismer. 20% av alla eufemismerna bildas av substantiv och verbformer, som innehåller stammen <lämna-> (<lahkuma>). Andra verbalgrupper <somna-> (<uinuma>), <omkomma> (<hukkuma>), <gå-> (<minema>), <kallad> (<kutsutud>) och <slockna-> (<kustuma>) utgör knappt 3% av eufemistiska uttryck.

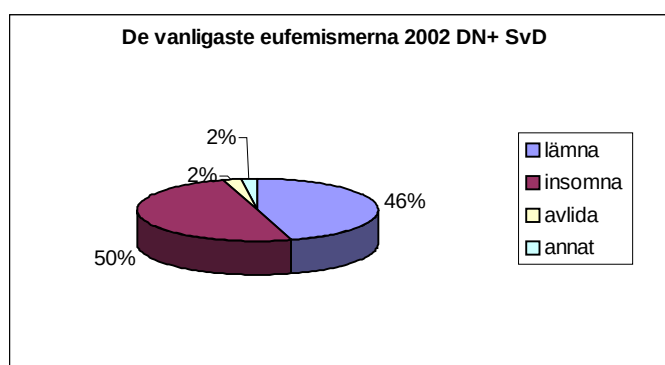
Språkbruket i dagens svenska dödsannonser karakteriseras av undvikande av ordet <dö(d)> och hög frekvens av eufemistiska uttryck. Ordet <dö(d)> finns bara i 4 annonser i urvalet av 1697 dödsannonser (se figur 7 i bilaga 6). Allt fler människor undviker att använda ordet <dö(d)> i dödsannonser eftersom de troligen upplever det ordet som för allvarligt. I stället väljer de ord som väcker mer behagliga associationer (Wiggen 2000:56). Att ordet <dö(d)> i svenska dödsannonser bara förekommer undantagsvis, och valet av <dö>-omskrivningarna som norm på 1900-talet, beror enligt Wiggen (2000:37) på de svenska begravningsbyråernas inflytande.

Begravningsbyråerna betonar att ordet <död> är ytterst ovanligt och kan undvikas genom att man använder någon av de vanligaste eufemismerna.

Nästan hälften av alla dödsannonser är utan något uttryck som står för ordet <dö(d)>. Mer än hälften av dödsannonsmaterialet är utmärkt med någon eufemistisk omskrivning av döden (figur 7 i bilaga 6). Eufemistiska ord och uttryck utgör en stadigt ökande del av verbbruken i de svenska dödsannonserna.

De två vanligaste eufemismerna är lämna och insomna (se figur 3:11).

Figur 3:11

Verbet <avlida> som var den mest frekventa omnämningen i det första undersökta dödsannonsurvalet har minskat i frekvens med varje år och utgör idag endast 2% av alla eufemismer. Övriga sju verbalgrupper <få->, <gå->, <ha->, <befordrats>, <ryckts->, <sluta> och <segla-> är mycket lågfrekventa och utgör mindre än 2% av de eufemistiska uttrycken. Det fanns även enstaka belägg på mycket speciella metaforiska beskrivningar av <döden>: <dansa på nya ängar>, <segla bort> och <segla vidare>.

3.5 Komponentanalys

För att förvissa mig om att alla omskrivningar av <döden> som förekom i dödsannonsmaterialet är eufemismer ur semantisk synvinkel, har jag använt

komponentanalys. Komponentanalysens mål är att skilja mellan eufemismer och icke-eufemismer. Syftet med analysen är att avgöra om olika uttryck som betecknar <döden> i undersökningsmaterialet kan kallas för eufemismer. Några intressanta observationer kunde göras även av de adverbiala tilläggen de efterlevande hade använt när de tillkännagav sina närmastes dödsfall. Alla eufemismer som förekom i svenska och estniska dödsannonser under de fyra olika tidsperioderna presenteras i bilaga 6.

3.5.1 Inkoativ betydelse

<LÄMNA->

Ord och uttryck som innehåller stammen <lämna-> är högfrekventa i svenska och även i estniska dödsannonsurvalet från 1890- talet, 1937 och 2002. <Lämna> karakteriseras av inkoativ baskomponent och den främsta tilläggskomponenten är RÖRELSE. I svenska dödsannonser används verbet <lämna> oftast i konstruktionen <NN har lämnat oss i stor sorg och saknad>. Konstruktionen <lämna oss> kan uppfattas som RÖRELSE BORTÅT, eftersom rörelsens mål är ospecificerat. Med användning av verbet <lämna-> flyttas fokuseringen från den döde till de efterlevande (Wiggen 2000:93). Annonser som innehåller ett sådant uttryck kan uppfattas snarare som kungörelser för sorg än för död.

I samband med verbet <lämna> kan man i svenska dödsannonser möta adverbialen <plötsligt> och <hastigt> (förekommer även med <avlida>), som betonar att döden hade kommit oförberett. Det kan anses som ett naturligt tillägg i dödsannonser om det gäller barn och yngre människor eller om man har drabbats av en olycka. Men under sista delen av 1900-talet använder de som annonserar dessa adverbial även om den avlidne var 70 eller 80 år gammal. Detta visar att man inte är medveten om att döden kan komma när som helst. Man anser döden inte som en faktisk realitet och tränger bort den från sina tankar (Wiggen 2000:66f).

I det estniska dödsannonsmaterialet anträffades 15 olika uttryck med stammen <lämna->, den mest frekventa var substantivet med stammen <lämna-> (<lahkumine>). Andra uttryck som innehåller stammen <lämna> består av verb och något adverbialtillägg. Vilket adverbialtillägg man har använt visar den efterlevandes inställning till döden. Uttryck som svarar mot svenskans <lämna oss> förekom även i estniska dödsannonser (<lahkus meie keskel>). De efterlevande som använder adverbialtillägget <från oss> upplever döden som en förlust och har en icke-accepterande inställning till den.

En grupp estniska eufemismer från 1890-talet innehöll verbet <lämna> och tilläggskomponenten RÖRELSE eller FRÅNTAGANDE. Uttryckssätten <lämna i den Allsmäktiges vilja> (<lahkuma kõigevägevama tahtmisel>), <lämna i den Väldiges vilja> (<lahkuma vägevama tahtmisel>), <lämna i Faders vilja> (<lahkuma taevaisa tahtmisel>), <lämna i Guds vilja> (<lahkuma jumala tahtmisel>) och <lämna i Herres vilja> (<lahkuma Issanda tahtmisel>) talar om att döden var resultatet av Guds vilja och att de efterlevande inte avvisar döden.

Fyra av uttrycken med verbet <lämna> som förekom i estniska dödsannonser från den andra undersökta perioden, 1937, karakteriseras av RÖRELSE på väg mot någonting. Adverbialtilläggen <till eviga sömnen> (<igavesele unele>), <till det eviga hemmet> (<igavesse kodusse>), <till den eviga ron> (<igavesse rahusse>) och <till evigheten> (<igavikku>) fokuserar på den döde. Tilläggskomponenten RÖRELSE <till> vittnar om accepterande om dödsfallet och positiv hållning till döden. Enligt Wiggen (2000:95) är den förändringen från acceptans till dödsförträngande inställning en företeelse som kom i samband med första världskriget.

Även en verbalutfyllning som påträffades i materialet från år 2002 kan räknas som en acceptansmarkör: <lämna för Dödsrikets väg> (<lahkuma manalateele>). Uttryck som <lämna denna värld> (<lahkus siit (maa)ilmast>), <lämnade detta liv> (<lahkus siinsest elust>) och <lämnade det jordiska livet> (<lahkus maisest elust>) betraktas som ett tecken för negativ attityd till döden.

<(IN)SOMNA->

Det finns gamla traditioner för att komparera döden med sömn eller sömnliknande tillstånd. I förkristna nordiska länder uppträdde, i likhet med andra kulturer, sömnanalogier i tillknytning till dödsföreställningar (Wiggen 2000:46ff). Omskrivningar som innehåller verbstammen <somna> är representerade både i svenska och estniska dödsannonser. Majoriteten av prepositionsuttryck med <somna> som hittades i undersökningsmaterialet innehöll komponenten RÖRELSE <till>, det fanns enbart ett belägg av RÖRELSE <från>.

I det estniska annonsurvalet förekommer sex metaforiska omskrivningar som skapar föreställningar om sömn: <somna ifrån oss> (<*uinuma meie keskelt*>), <somna in i sista sömnen> (<*uinuma viimsele unele*>), <somna in i eviga ron> (<*uinuma igavesele rahule*>), <somna in i eviga sömnen> (<*uinuma igavesele unele*>), <somna in i eviga andan> (<*uinuma igavesele hingusele*>), <somna i evigheten> (<*uinuma igavikku*>), <somnade för evigt> (<*uinus jäädavalt*>) och <har i Guden somnat> (<*on Issandas uinunud*>).

Under 1890-talet var det vanligt att använda omskrivningen <afsomna> (<avsomna>). I svenska dödsannonserna från senare perioder dominerar konstruktionen <NN har stilla insomnat>. De efterlevande som inte förmår att kalla döden med dess rätta namn och istället använder omskrivningen <somna> vill ofta osynliggöra dödens realitet ännu mer och kallar insomningen för <stilla>.

Att somna är både något naturligt och efterlängtat. I Estlands Kulturhistoriska arkivs insamling av informanternas berättelser om livets högtider beskrev informanter den goda eller den vackra döden som att <lämna stilla utan smärtor på samma sätt som att somna> (EFA I 60-63). Med frasen <insomnade lugnt och stilla> vill man frambringa bilden av en fridfull död (Bringéus 1987:200). Adverbialet <stilla> förekom i svenska dödsannonser redan i mitten av 1800-talet i samband med beskrivelse av

situationen vid dödsbädden (*avled stilla*) (Bondeson 1990:10,12). Att möta döden stilla och tillitsfullt är ett universellt ideal, men enligt medeltida källor är det präglad av kristna värderingar. Den döende skulle förlita sig på att Gud gav honom ett gott liv efter döden och för att tillförsäkra att få det gott i det nästa livet, skulle man visa sig lugn och värdig under sina sista stunder på jorden (Nedkvitne 2004:103).

Verbtilläggen <stilla> och <lugnt> upplyser om att döden har inträffat odramatiskt och smärtfritt. I det moderna samhället kan det anknytas till den stadigt professionaliserade hälsovården, som har förminskat individens lidelser. Döden har blivit mindre synlig i människornas vardagsliv genom att den har förpassats till sjuksalar och åldringsvården. Idag är syftet inte längre att förbereda den döende för mötet med Guden, utan omvårdnaden är inriktad på att i möjligaste mån minska det fysiska och psykiska lidandet i samband med livets utsläckande (Werner 2004:165). Bruk av själva adverbialt <stilla> kan ha syftet att osynliggöra dödens realitet. I det norska sammanhanget har den hypotesen bekräftats av en representant för en begravningsbyrå, som påstår att allt flera människor vill ha verbformen <sova> med tilläggen <stilla> oberoende av den verkliga situationen vid dödsbädden (Wiggen 2000:77ff).

När man tänker på de efterlevandes inställning till döden kan sammansättningar och verbkonstruktion med <somna> uppfattas som tvetydiga. Wiggen (2000:56) syftar på att sömn å ena sidan kan uppfattas som en positiv företeelse där man vilar från plågor och besvär. Å andra sidan hänvisar han till negativa föreställningar som är förknippade med flykt från dödens realitet genom sömnen. Enligt Linderholm (1932:111) framstår uttrycken <insomna> och <insomna i den eviga vilan> som oklara. Han påstår att dessa omskrivningar inte bör uppfattas som rena trosuttryck utan de kan betyda en oändlig sömn i graven utan hopp om uppståndelsen.

I det estniska dödsannonsmaterialet uppträdde uttrycket <somna ifrån oss> som innehåller komponenten RÖRELSE BORTÅT och visar ett entydigt icke-accepterande av döden. I det svenska urvalet från 2002 påträffades endast en eufemistisk variant av <insomna> <insomnade i Herrens frid>, som kan uppfattas

som ett religiöst trosuttryck. Tilläggskomponenten RÖRELSE UPPÅT speglar ett kristet hopp om ett liv efter döden och beskriver de annonsinsättarnas positiva inställning till dödsfallet. Wiggen (2000:107f) konstaterar att i nyare svenska dödsannonser i likhet med norska annonser nämns Guds namn sällan och när det sker kan det enligt hans uppfattning vara i betydelsen *livets mening*, *kärlek* osv. Han ställer den retoriska frågan om detta kan vara en effekt av socialdemokratisk mentalitetsformning.

I de allra första svenska dödsannonserna fanns upplysningar om hur och i vilken situation det aktuella dödsfallet hade inträffat (Bondeson 1990:10). Enligt Bringéus (1987:200) är ”den hand som räcket den döende [...] ofta inte anförvantens utan en främmande hand”. Sedan sjukhusen blivit dödens väntrum har de närståendes deltagande i själva dödsprocessen inte blivit lika omfattande som när man dog i det egna hemmet”. Numera är döden normalt förpassad till sjuksalar och åldrvården, men det anses vara skönt att få dö hemma. En ny tendens i dagens svenska dödsannonser är att de efterlevande vill markera det faktumet att den avlidne hade dött hemma. Till exempel använder man följande konstruktioner: <NN har stilla insomnat i sitt hem>, <NN har efter längre tids sjukdom insomnat i hemmet> osv. Man intimiserar och privatiserar döden när man lägger vikt på att dödsfallet har skett hemma (Wiggen 2000:71,83ff).

<GÅ>

<Gå> utgör den andra verbalgruppen som har baskomponenten INKOATIV och tilläggskomponenten RÖRELSE. Verbalgruppen <gå> består av 13 olika svenska och estniska uttryck. Tio av dem speglar de efterlevandes positiva hållning till döden. I estniska dödsannonser förekom <gå hem> (<*minema koju*>), <gå till den eviga ro> (<*minema igavesele rahule*>), <gå i Guds ro till det eviga andetaget> (<*minema Issanda rahus igavesele hingusele*>), <gå till den eviga vilan> (<*minema igavesele rahule*>) och en metaforisk omskrivning <gå till Dödsrikets berg> (<*minema Toonela mäele*>).

I det svenska urvalet var analogiska uttryck <gå hem till den eviga vilan>, <gå i evigheten>, <gå över gränsen till förklaringens värld> och <gå till Guds paradis>. Alla dessa uttryck fokuserar på den avlidne. Den avlidne är på väg och den resan är inte utan mål. Flera av dessa uttryck har tilläggskomponenten RÖRELSE UPPÅT till himmelen, t ex <gå till Guds paradis>, <gå över gränsen till förklaringens värld>. Härkönen (1985:145) framhåller att eufemismer som <ingå i Herrens glädje> speglar ”en antydning om att döden är en port till människans rätta hem och att den är någonting behagligt”.

Några av dessa uttryck syftar på tron att man ska träffa sina anhöriga i himmelen efter döden, t ex <gå hem> och <gå hem till den eviga vilan> (jfr Norri 1988:27f). Även Wiggen (2000:100f) anser verbaltillägget <hem> som ett adverb som syftar på religiös rörelse.

Det kan vara komplicerat att dra klara betydelsegränser mellan olika uttryck när man vill kategorisera olika eufemistiska omskrivningar. För min del uppstod svårigheter med placering av adverbialen <vidare>. Enligt min uppfattning reflekterar <gå vidare> någon slags resignation från de efterlevandes sida. Därför kan jag inte betrakta <vidare> som någonting enbart negativt eller positivt och anser det adverbialen vara neutralt vad som gäller de efterlevandes hållning till döden. Även omskrivningen <gått ur tiden> kan väcka liknande resonemang. Men i enighet med Wiggen (2000:94) och Norri (1988:29) betraktar jag det uttrycket som <bort från> adverbial, som beskriver en negativ hållning till döden. Uttrycket <gå ur tiden> kan klassificeras till gruppen RÖRELSE BORTÅT, d v s döden skildras som en förflyttning till någon okänd plats. Enligt (Wiggen 2000:94) inriktar uttrycket <gå ur tiden> dock inte lika entydligt på de efterlevande som andra uttryck som tillhör gruppen RÖRELSE BORTÅT. Utan tvivel kan man konstatera att <gå ifrån oss> (<*meilt ära minema*>) och <gå bort> markerar en entydig negativ syn på döden.

<AVLIDA>, <OMKOMMA>

Ordet <avlida> var redan i fornsvenskan ett mildare uttryck för <dö> och enligt Svenska Akademiens ordbok användes i betydelsen bortgång ur livet. Idag anses <avlida> som ett skriftspråkligt och högtidligt verb och det används i officiell och mer vårdad stil. Verbet brukas företrädesvis om sk naturlig död. <Avlida> består av baskomponenten INKOATIV och tilläggskomponenten HUMANUM. Man använder inte <avlida> när man berättar om att ens hund har dött. Det passar inte in i sammanhanget och skulle betraktas som ett stilbrott¹¹ (Norri 1988:22f).

Verbet <omkomma> (i estniska dödsannonser <*hukkuma*>) används när man pratar om levande varelser som har förlorat livet genom en olyckshändelse. Det handlar inte om någon naturlig död, utan dödsfallet är orsakad av yttre förhållanden. <Omkomma> innehåller oftast tilläggskomponenter OLYCKSHÄNDELSE och HUMANUM, men det är även möjligt att bruka ordet när man pratar om djur som har omkommit (Norri 1988:23). Wiggen (2000:60) framhäver att <omkomma> betonar de objektiva omständigheterna omkring dödsfallet. Det avslöjar inte informationen om de efterlevandes subjektiva hållning till döden.

Omskrivningar av ordet <död> har olika förmildrande karaktär och är därför i olika utsträckning eufemistiskt präglade. Den eufemistiska karaktären har en tendens att försvagas med tiden och då kan nya omskrivningar uppkomma istället eller i tillägg till dem som redan finns (Wiggen 2000:40f). Eufemismer är i ständig rörelse och kan bli icke-eufemismer med tiden. Detta beror på att ordets baskomponent tenderar att bli starkare och starkare med tiden (Norri 1988:18f). Norri (1988:24) betraktar verben <avlida> och <omkomma> som ett gränsfall mellan eufemism och icke-eufemism. Enligt hans åsikt var båda verben i början eufemismer, men med tiden har deras baskomponent DÖ förstärkts och tilläggskomponenterna försvagats.

¹¹ Jfr dock dikten om Karl XII hund Pompe: "Sist af år och resor trötter,/ Led han (d v s hunden Pompe) af kungens fötter" (Holmsröm, SAOB).

<STUPA>

Verbet <stupa> begagnas i betydelsen omkomma och förlora livet, används synnerligen när man har dödats i strid (Svenska Akademiens ordbok). <Stupa> hör till grupp av eufemismer som innehåller bl a komponenten HJÄLTEDÖD. I mitt svenska undersökningsmaterial förekom verbet <stupa> i urvalet av 1937, när en ung man hade omkommit i Spanska Inbördeskriget. De efterlevande tillkännagav <Vår älskade son och broder Krister har stupat vid försvaret av Madrid> i Dagens Nyheter från den 17 mars. I kriget är man van vid att kalla döden med dess rätta namn, eftersom döden anses vara naturlig. I andra situationer brukar man ta hänsyn till åhöraren och använda mildare uttryck, som t ex <stupa>. Den dödas mor använder aldrig samma ord om sin sons död som den dödas kamrater vid slagsfältet (Norri 1988:21).

<SLUTA>

I det svenska annonsmaterialet hittades tre uttryck med verbet <sluta>: <sluta sin levnad>, <sluta sitt liv> och <sluta sin stund på jorden>. Dessa uttryck innehåller komponenten SLUT, som syftar på att genom döden tar man slutligt avsked från denna värld. Döden beskrivs som en biologisk process, som rör sig enbart om livsfunktionernas upphörande. Man funderar inte över om det finns liv bortom döden (Norri 1988:31). Verbet <sluta> tillägger den döde en aktiv roll (som agent) i dödsfallet: <NN slutade sin levnad>, <NN har slutat sin stund på jorden>, <NN har slutat sitt liv>. Dessa uttryck kan givetvis syfta på självmord, eftersom det är den avlidnes val att lämna denna värld. Att ta sitt öde i egna händer när livet blev outhärdligt ledde förr till sanktioner från kyrkan och samhället. Den som satte sig över Guds förbud genom att begå självmord blev utsatt för omgivningens ringaktning och vägrades kyrklig begravning. Numera är detta inte längre lika skuldbelagt som tidigare (Werner 2004:154).

<FÖRLORA>

Döden kan upplevas som förlust både från den avlidnas och från de efterlevandes sida. Den avlidna förlorar livet och allting som han har varit van vid här på jorden. De efterlevande förlorar en kär människa som har dem stått nära. Fraser med <förlora> kan anses ha tilläggskomponenten FÖRLUST (Norri 1988:33). I estniska dödsannonser var den mest dominerande eufemismen substantivformen <förlust> (<*kaotus*>). I en svensk dödsannons förekom ett belägg på perfektformen <har förlorat>. De båda konstruktionerna demonstrerar en kasusgrammatisk rollomkastning: de som dör är föremål för någons förlust (Norri 1988:34). Komponenten FÖRLUST är starkt fokuserad på de efterlevande och omskriver inte döden utan de efterlevandes sorg över mistandet. Uttrycken med <förlust> har en bestämt negativ hållning till dödsfallet hos de efterlevande (Wiggen 2000:63).

3.5.2 Kausativ betydelse

<KALLA>

Verbalgrupper <kalla>, <ta>, <ryckas> och <befordra> karakteriseras av KAUSATIV baskomponent och RÖRELSE eller FRÅNTAGANDE som tilläggskomponent. Wiggen (2000:60f) anser att liknande verb kännetecknas av ett ingrepp av en högre makt, som kan vara ospecificerad eller definierad som Gud. Av dessa verb som nämns av Wiggen förekom i föreliggande analysmaterialet <ta> och <kalla>. Dessa verb förekommer vanligen i passiv, eftersom ”den handlande kraften (kasusgrammatiskt: agent) är en annan än den döda” (Wiggen 2000:60f).

Fyra olika verbformer av <kalla> som förekom i estniska dödsannonser var <Den barmhärtiga Guden behagat kalla NN till sig> (<*Kõige armulisema Jumala meele pära*st on olnud kutsuda NN enda juurde>), <Guden kallade NN till sig> (<*Jumal kutsus NNi siit ilmast ära* >), <kallad till Gudens hem> (<*kutsutud jumala koju*>) och <kallad till evigheten> (<*kutsutud igavikku*>). De första uttrycken syftar på Guden som agent, i det sista uttrycket är den handlande kraften okänd. Likaså har de

första formuleringarna tilläggskomponenten RÖRELSE UPPÅT, medan den sistnämnda omskrivningen <kallad till evigheten> innehåller extrakomponenten RÖRELSE BORTÅT. I svenska dödsannonsmaterialet från 1890-talet förekom ett belägg på uttrycket, som innehåller stammen <kalla>. Formuleringen <NN blef hädankallad af Herren> innehåller tilläggskomponenten RÖRELSE UPPÅT. Alla dessa tre omskrivningar hänvisar tydligt till en positiv syn på döden hos de efterlevande.

<TA>

I svenska dödsannonsmaterialet påträffades två konstruktioner med verbstammen <ta->: <tagits hem av Herren> och <tagits ifrån oss>. Dessa uttryck innehåller tilläggskomponent FRÅNTAGANDE. När man använder den tilläggskomponenten vill man få fram att den avlidnes liv har förkortats förtidigt (Norri 1988:48). Den första verbalutfyllningen är religiöst präglad och visar att den avlidnes väg har en bestämd slutpunkt. Detta uttryck vittnar om den enskildes uppfattning om dödens oundviklighet. Människan kan acceptera döden mycket lättare om hon tror på att hennes tid är utmätt av Skaparen eller Ödet (Bringéus 1987:196). I stark kontrast till denna inställning står det andra adverbialtillägget <ifrån oss>, som beskriver rörelsen <bort> istället för <hem> och ger uttryck för kamp mot för tidig död. Ett liknande fenomen är tecken på privatisering av dödsfallet genom att fokus flyttas från den döda till de efterlevande (Wiggen 2000:69).

<RYCKAS>

Uttryck som <ryckas bort> och <ryckas ifrån oss> förekom i det svenska annonsmaterialet från 2002. Dessa uttryck innehåller tilläggskomponent RÖRELSE BORTÅT och visar en uppenbart negativ hållning till döden. Enligt Svenska Akademiens ordbok används verbet <rycka> med prepositioner <ur> eller <(i)från> bland annat när man beskriver döden genom att syfta på Guden, som rycker någon från en krets av personer. Det exemplifieras med hjälp av följande mening: ” En

hastig död mellankom, och ryckte honom (d v s Johan Alströmer) ur verlden d 4. October 1786”.

Idag lämnar man sällan ”ödet” i Guds händer och genom dessa uttryck vill man snarare markera en negativ hållning till det oväntade dödsfallet. Av dödsfall genom olyckshändelser är ungdomen svårast drabbad. Inte mindre än 4% av män och 3,3% av kvinnor dör årligen genom olycksfall (Bringéus 1987:195). Dödens natur påverkar de efterlevandes förhållningssätt till dödsfallet. Om den bortgångne var svårt sjuk har man haft tid och möjlighet att förbereda sig till dödsfallet, men om döden är en abrupt och oväntad händelse har de närmaststående mycket svårare att acceptera det inträffade och bearbeta sitt trauma. Även den bortgångnes ålder har inverkan på sorgarbetet. Det är annorlunda att sörja en gammal människa, som varit sjuk länge och vars bortgång man varit beredd på, än att sörja någon som dött oväntat och i förtid (Yli-Kivistö et al 1991:10ff).

<BEFORDRA>

Endast ett belägg av verbet <befordra> förekom i annonsmaterialet. Med adverbialtillägg <till Härligheten> syftar det uttrycket på RÖRELSE UPPÅT och vittnar om en accepterande av dödsfallet. Enligt Linnarsson (1978:5) har uttrycket <befordrats till härligheten> stark anknytning till Frälsningsarmén.

<FÅ>

Omskrivningen med verbstammen <få-> förekom endast i svenska annonsmaterialet, i estniska dödsannonser påträffades inga konstruktioner med verbet <få>. I svenska urvalet fanns däremot sju olika variationer av det verbet: <fått sluta jordvandringen>, <fått sluta sitt jordeliv>, <fått sluta sitt lidande>, <fått hembud>, <fått flytta till det himmelska hemmet>, <fått vila> och <fått ro>.

Alla dessa varianter innehåller KAUSATIV baskomponent, men tilläggskomponenterna beror på vilken typ av adverbaltillägg verbet har. Wiggen (2000:62) framhåller att verbalgruppen <få> har en anknytning till Gud eller någon ospecificerad högre makt som är givaren. Dessa uttryck skapar en föreställning om Guden, som står bakom individens död.

De tre förstnämnda <fått sluta jordvandringen>, <fått sluta sitt jordeliv> och <fått sluta sitt lidande> har tilläggskomponenten SLUT. Med hjälp av komponenten SLUT markeras faktumet att individens levnad tar slut efter en längre eller kortare tid. Man riktar inte intresset till vad som kommer efter döden (Norri 1988:31). Det kan vara invecklat att bedöma de efterlevandes hållning till dödsfallet om deras omskrivningar innehåller komponenten SLUT.

Uttrycket <fått sluta sitt lidande> kan tolkas som att den avlidnes liv har varit präglad av belastning och smärta. I det fallet uppfattas döden som befriare från det jordiska lidandet. Wiggen (2000:79) hävdar att adverbaltillägget <sluta sitt lidande> kan uppfattas som hållningsmässigt flertydlig. Å ena sidan kan långa och smärtyfylla lidelser uppfattas som negativa, å andra sidan upplevs det positivt att dödsfallet befriar från alla plågor.

Omskrivningar <fått hembud> och <fått flytta till det himmelska hemmet> syftar på det faktum att individens död är Guds vilja. Dessa uttryck består av baskomponenten INKOATIV och tilläggskomponenten RÖRELSE UPPÅT. Båda av dessa uttryck tyder klart på de efterlevandes accepterande hållning till dödsfallet. Dessa uttryckssätt kan relateras till den avlidnes förhållande till religionen eller till de efterlevandes uppfattning om detta förhållande (Härkönen 1985:145). Utgångspunkten i båda fall är att döden öppnar vägen för mötet med döden. Utan bitterhet och rädsla överlåter man sig förtröstansfullt i Guds händer. <Få hembud> associeras såsom <befordrats till härligheten> med Frälsningsarmén (Rudolf 1948:55).

Även de två sistnämnda uttrycken under gruppen INKOATIV <fått vila> och <fått ro> kännetecknas av extrakomponenten RÖRELSE. Man beskriver döden, som kommer genom att alla kroppsliga funktioner upphör och man får *vila* eller *ro* (jfr Norri 1988: 30). När de efterlevande kungör sina närmastes död med dessa eufemistiska omskrivningar visar det positiv acceptans av det inträffade. Exempelvis används konstruktionen <finne vile> enligt Wiggen (2000:58) om man är övertygad om ett bättre liv efter döden. Genom dess bruk flyr man inte från dödens realitet och godkänner det inträffade.

3.5.3 Tillstånd

Den tredje baskomponenten *tillstånd* hittades endast i några omskrivande uttryck. Till exempel påträffades i det estniska materialet konstruktionen <fallen till Dödsriket> och <slocknad till evigheten>. Eufemismer är mycket ovanliga i delfältet TILLSTÅND i svenskan. Man träffar enstaka participformer som har redan blivit kvalificerade som eufemismer ovan. Ett metaforiskt uttryck som innehåller komponenten TILLSTÅND är <NN dansar nu på nya ägnar>. Jag ska inte analysera delfältet TILLSTÅND närmare, eftersom eufemismer med den baskomponenten är sällsynta och av mindre betydelse jämfört med eufemismer från INKOATIV och KAUSATIV delfälten.

3.5.4 Diverse eufemismer

Utöver de ovannämnda eufemismer som har blivit kvalificerade i större kategorier påträffades några enstaka omskrivningar, som inte ingår i någon större gruppering. Jag ska kortfattat ge en överblick över dessa belägg. I det estniska materialet förekom omskrivningar med verbet <falla>. Ordet <falla> består av baskomponenten INKOATIV och tilläggskomponenten RÖRELSE. Eufemismer med verbstammen <falla> är mycket speciella för estniskan och påträffades inte i svenska dödsannonser. I det estniska annonsmaterialet var uttryck med falla följande: <falla till jorden>

(<varisema maamulda>), <falla till Dödsriket> (<varisema Manalasse>) och <falla ifrån jordens sorgedal till evigheten>(<varisema maisest hädaorust igavikku>).

I svenska dödsannonser påträffades två mycket specifika metaforiska omskrivningar: <har givit upp andan> och <segla bort/vidare>. Det första metaforiska uttrycket <har givit upp andan> ser döden som en naturlig avslutning på jordelivet. Det uttrycket har baskomponenten INKOATIV och kan anknytas till extrakomponenten FYSISK TILLSTÅND.

Det andra uttrycket hör till delfältet INKOATIV och har RÖRELSE som tilläggskomponent. Eufemismer <segla bort> och <segla vidare> förekom i dödsannonser som var utmärkta med en segelbåt, vilket är ett tydligt exempel på hur karakteristiske drag av den avdöde framställs genom visuellt symbolbruk och språkliga uttryck. Skeppet är en gammal symbol för döden. Att segla är symbol för rörelse från en plats till en annan med eller utan mål. Påfallande är att den nästan uteslutande förekommer i dödsannonser efter män (Bringéus 1987:213). Med hjälp av symbolen och verbet <segla> kan de efterlevande markera att havet var på ett eller annan sätt den dödas arbetsplats, eller att den döda hade båtar, segling eller fiske som hobby. Användning av personligbeskrivande symbol och verb kan tyda på en strävan efter en privatisering av döden.

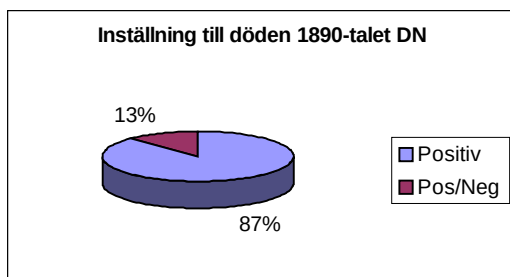
3.5.5 Efterlevandes inställning till döden

Dödsannonsernas eufemismbruk reflekterar samhällets och individens inställning till döden. Användningen av vissa eufemistiska uttryck kan ha som syfte att försköna eller förmildra dödsfallet. Med hjälp av förmildrande omskrivningar förtränger de efterlevande dödens realitet. Det förekommer även uttryck, som reflekterar de efterlevandes neutrala hållning till döden. När de efterlevande kungör sina närmastes död kan de välja eufemistiska omskrivningar, som visar positiv acceptans av det inträffade. Nedan ska jag kortfattat presentera hur människors syn på döden har förändrats enligt de verb som används för att förmedla informationen om att någon avlidit. För att genomföra den kvantitativa undersökningen har jag använt mig av

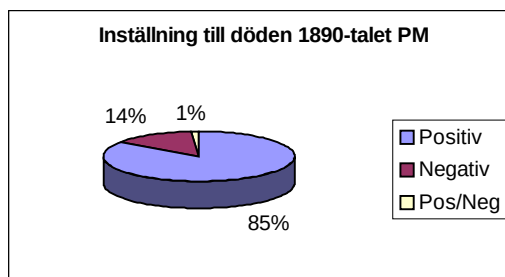
resultat av komponentanalysen, som visade vilka verb och adverbiala tillägg som visar accepterande och icke-accepterande av dödsfallet.

Utgående från analysen av eufemismbruk var min hypotes att förskönande omskrivningar från två första undersökningsperioder skulle i majoritet visa positiv eller neutral uppfattning av döden och omskrivningar från de två sista perioderna skulle visa stark negativ hållning till döden. Under 1890-talet användes i 87 % av svenska dödsannonser verb och adverbiala tillägg som visar positiv attityd till döden (se figur 3:12). I övriga dödsannonser användes eufemismer, som framstår som otydliga och kan visa både negativ och positiv inställning till döden. Estniska dödsannonser från den första undersökta perioden omfattar 85% av de dödsannonser som har en klar positiv reaktion på dödsfallet, 14% av dödsannonserna visar människors negativ hållning till döden och 1% av dödsannonserna kan räknas som oklara (se figur 3:13).

Figur 3:12

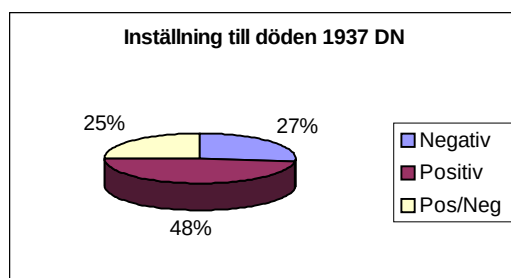
Figur 3:13

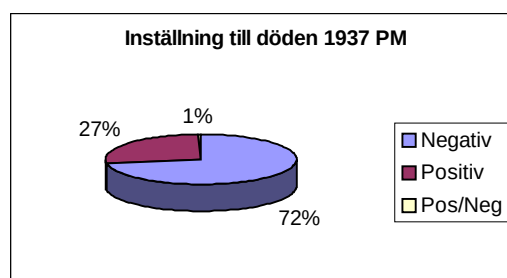
Man kan säga att analysen av den första perioden fullkomligt bekräftade hypotesen, medan i undersökningsmaterialet från den andra perioden 1930-talet hypotesen fick stöd endast i viss mån. I Dagens Nyheter användes verbaluttryck som bevitnar om en positiv hållningssätt till döden i nästan hälften av dödsannonserna. I 27% av dödsannonserna förekom eufemistiska omskrivningar som intygar en stark negativ reaktion på döden och i 25% av dödsannonserna kan verbkonstruktioner uppfattas som tvetydiga. I det estniska dödsannonsermaterialet från 1937 finns betydligt fler eufemistiska uttryck som karakteriseras av en negativ inställning till döden (jfr

figurer 3:14 och 3:15). I 72% av dödsannonserna användes eufemismer som visade starkt förnekande hållning till döden. Positiv acceptans av dödsfallet karakteriserade 27% av de förmildrande omskrivningarna och 1% av uttrycken förblev tvetydiga.

Figur 3:14

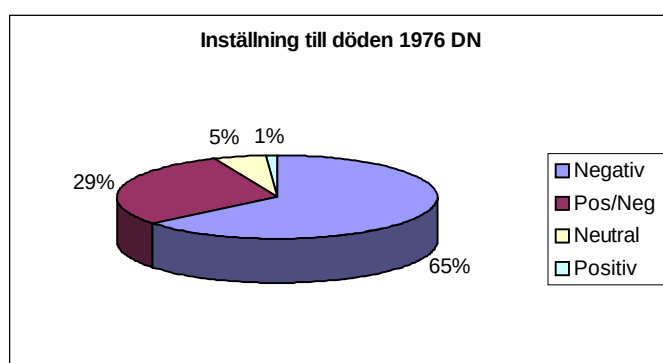

Figur 3:15

Under Sovjettiden var utformningen av dödsannonser starkt normerad av tidningarnas redaktioner och man fick konventionellt inte använda mildrande omskrivningar för att meddela om dödsfallet. I svenska dödsannonser från 1976 har antalet eufemistiska uttryck som kan betraktas som tecken på negativ hållning till döden ökat till 65%. Endast 1% av uttrycken kan räknas som positiva och 5 % som neutrala. Ytterligare 29% av de adverbiala tilläggen bär en diskutabel karaktär (se figur 3:16).

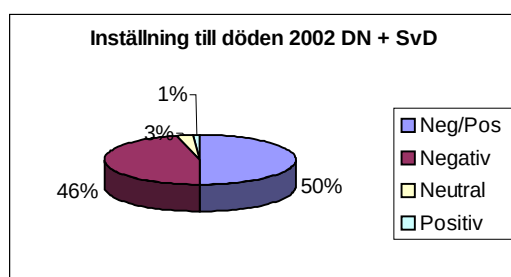
Figur 3:16

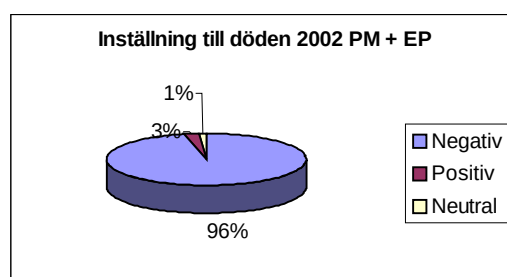
Den uppställda hypotesen att dödsannonser från de två sista undersökningsperioderna skulle innehålla i övervägande grad förmildrande omskrivningar som bär negativ

attityd till döden erhöll klart stöd. Individens inställning till döden, såsom det framgår av de adverbiala tilläggen de efterlevande använder, har genomgått drastiska förändringar och 2002 bär majoriteten av både svenska och estniska dödsannonser vittnesbörd om en negativ hållning till döden. Svenska analysmaterialet från 2002 innefattar 46% av dödsannonserna som visar icke-accepterande inställning till döden. Hälften av formuleringar kan uppfattas som oklara och sammanlagt 4% av uttryckssätten framgår som neutrala och positiva (se figur 3:17). I det estniska undersökningsmaterialet innehåller 96% av dödsannonserna eufemistiska omskrivningar som markerar en entydig negativ syn på döden. Bara 3 % av dödsannonserna innehåller omskrivningar som tydligt hänvisar till en positiv syn på döden hos de efterlevande och i 1% av dödsannonserna framhålls de objektiva omständigheterna omkring dödsfallet och används uttryckssätt som speglar de efterlevandes neutral hållning till döden (se figur 3:18).

Figur 3:17

Figur 3:18

3.6 Analys av symboler

3.6.1 Bakgrund

Huvudmålet med min undersökning av symboler i svenska och estniska dödsannonser är att utreda vilka skillnader det finns mellan symbolbruket i respektive dödsannonser. Jag vill även ge en möjlig vision av vilka motiv det kan finnas för val av de vanligaste symbolerna, d v s ge en beskrivning över innebörd och tillkomst av

dessa symboler. Undersökningsmaterialet består av dödsannonser hämtade från *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Postimees*, *Edasi* och *Eesti Päevaleht* under fyra olika tidsperioder: 1890-talet, 1937, 1976 och 2002. För undersökningen av symboler har jag använt mig av en kvantitativ statistisk och jämförande metod. Mitt arbetssätt var följande: först tog jag reda på hur många dödsannonser av de 7200 som saknade någon symbol. Vid inskrivning och kodning datorbaserades alla symboler som förekom i estniska och svenska dödsannonser. Dessutom registrerades tidningens namn och årgång. Totalt sett hittades 21 symboler i estniska dödsannonser och 141 i svenska dödsannonser. Alla symboler som hittades i svenska och estniska dödsannonser är presenterade i bilagor 7 och 8. För att underlätta analysen av de svenska symbolerna indelades dessa 141 symboler i sju olika kategorier.

I samband med den kvantitativa och jämförande analysen genomfördes även tolkningen av olika symboler som förekom i svenska och estniska dödsannonser. Symboler i dödsannonser bär betydelse, skapar mening och har ett innehåll utöver det föreställande. För att förstå symbolens riktiga innebörd ska man tänka på dess historiska tillkomst och kulturella betydelse. Symboler i dödsannonser är inte enbart ornament, utan är bärare av en djupare innebörd – symbolik. I en form av bild eller figur föreställer symbolen en sak, men den kan beteckna något mer. Vissa symboler är flertydliga och kan å ena sidan tolkas rent subjektivt, å andra sidan kan dess betydelse vara kulturspecifik (Bondeson 1990:16).

3.6.2 Symboler i estniska dödsannonser

Som första period studerades dödsannonser hämtade ur en estnisk dagstidning *Postimees* under 1890-talet. Under 1890-talet var antalet symboler högst jämfört med alla senare perioder. Lite mer än 25% av alla annonser var utmärkta med ett kors.

Den andra undersökningsperioden omfattade tre månader i 1937. I de 355 dödsannonserna uppträdde 35 symboler, vilket utgjorde 10% av alla studerade dödsannonser från denna tidsperiod. Under de två första perioderna var symbolbruket

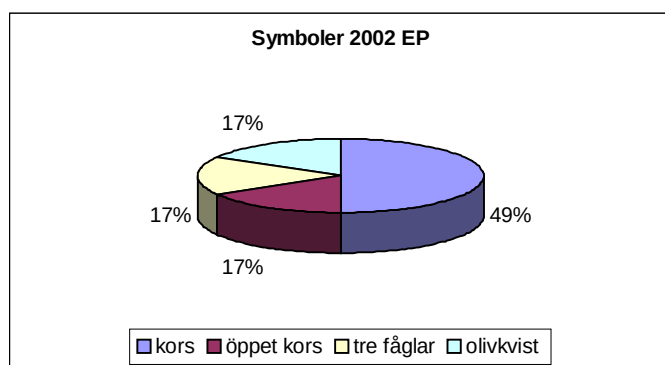
mycket ensidigt och det rörde sig enbart om kors. I 1890-talets material var den enda symbolen som påträffades det traditionella fyllda korset. Året 1937 registrerades vid två tillfällen ett öppet kors, i 33 dödsannonser användes ett fyllt kors.

Korset är kristendomens främsta symbol. Under Jesu tid var korset ett tortyr- och avrättningsredskap, men genom Kristi lidande, död och uppståndelse fick korset den betydelsen det har i kristen tradition idag. För en kristen är korset en symbol för livet inte för döden. Det tomma korset symboliserar Jesus uppståndelse och en seger över döden – det slutliga onda. Genom Kristis uppståndelse blev korset rena segerstecknet (Bondeson 1990:23).

Under tiden när Estland styrdes av Sovjetunionen innehöll dödsannonser inte några symboler. På grund av detta registrerades inga symboler i dödsannonser från 1976.

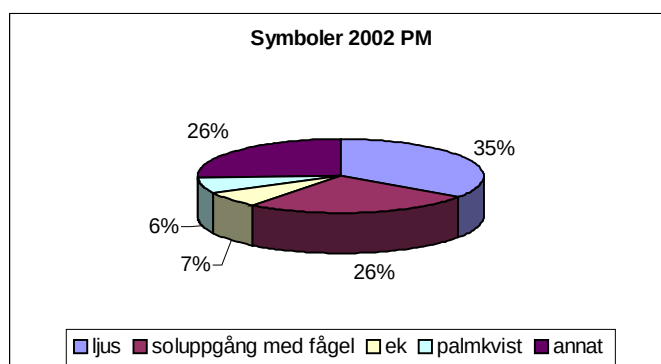
Analysen som handlar om symboler i estniska dödsannonser 2002 baserar sig på materialet hämtat från två av de största dagstidningarna *Eesti Päevaleht* och *Postimees*. Det framstår betydande skillnader mellan dödsannonser i dessa tidningar vad beträffar användningen av bildliga tecken. I *Päevaleht* kan man välja mellan 8 olika symboler (se bilaga 8). Symbolutbudet i *Postimees* är nästan dubbelt så stort och utgörs av 15 bildtecken (se bilaga 8). I *Eesti Päevaleht* undersöktes 713 dödsannonser. Enbart 1% av dessa 713 dödsannonser var utmärkta med någon symbol. I *Eesti Päevaleht* anträffades endast fyra olika symboler: traditionellt fyllt kors (3), öppet kors (1), tre vita fåglar (1) och olivkvist (1) (se figur 3:19).

Figur 3:19

Studien av symboler i dödsannonser i den andra stora estniska dagstidningen *Postimees* grundar sig på 1706 dödsannonser. Studien visade att i *Postimees* hade 11% av alla dödsannonser någon symbol. Iakttagelse av symboler i *Postimees* resulterade i 19 symboler, varav 8 bildtecken var symboler för de olika estniska studentnationerna. Den dominerande symbolen i *Postimees* var ett *ljus*, vilket utgjorde 35% av de totalt 19 symboler. Ljuset har en viktig plats i kristna ritualer som symbol för Kristus, kyrka och tro (Tresidder 2002:107f). Bondeson (1990:27) skriver att ”i 1600- talets allegoriska konst blev vaxljuset en blid av jordelivets korthet, kroppens förgänglighet och Döden”. På svenska sjukhus och vårdinrättningar förekommer det ofta att man tänder ett ljus då anhöriga finns tillstädes vid dödsbädden. Redan på medeltida framställningar av Marias dödsbädd ser man ett brinnande ljus i den avsmnades hand (Bringéus 1987:200). Ett tänt stearinljus på graven kan ses som en symbol för anden (Saare 2001:216). De andra symbolerna som påträffades var följande: soluppgång med fågel (27%), ek (7%), palmkvist (7%), vattenväxt (5%), symboler för studentnationer (5%), fyllt kors (4%), öppet kors (4%), lyra (4%), avlövat träd (3%), olivkvist (1%), sädesax (1%) (se figur 3:20).

Figur 3:20

Bildtecken som föreställer en palmkvist förekom både i *Eesti Päevaleht* och i *Postimees*. Palmträdet och *palmkvisten* är symboler för ett långvarigt liv och odödlighet. I kristen tradition betyder palmkvist seger över döden genom Jesus (Tresidder 2002:164f, se även duvan med palmkvist s 77).

Olivkvisten är en antik fredssymbol och kan betyda bland annat liv och människoöde (Saare 2001:93,272; se även duvan med olivkvist s 77). Ett *träd* symboliserar människan och livet. Ett träd som faller sina blad kan ses som en sinnebild för döden (Saare 2001:223). *Eken* är Estlands starkaste och stoltaste träd. Den symboliserar styrka och fasthet och kallas därför för trädens konung (Kask 1999:17f). Ek kan sägas vara en beträffande symbol i estniska dödsannonserna, eftersom ek är ett träd som har alltid haft en stor betydelse för ester. En gyllene krans av eklöv omringar Estlands vapensköld. Den förgyllda ekkransen står för Estland livskraft och uthållighet genom dess historia (Kask 2002:17f). *Sädesax* är en annan symbol som kan ha en starkare anknytning till ester. Esternas förfäder var lantbrukare som odlade spannmål på sina fält. Presidenten Konstantin Päts hade sädesax på sin vapensköld för att framhäva att han var av bondestånd (Saare 2001:96). I dödsannonsen kan axet föreställa livet som uppstår från döden (Bondeson 1990:18).

Även *lyran* är en symbol som har sin betydelse i esternas kulturella identitet. Lyra är symbolen för Sångfestivalen och många sång- och musikföreningar över landet (Saare 2001:261). Under sovjettiden var sången och Sångfestivalen symboler för den kulturella styrka och obrutna vilja till frihet. Frihetskampen med sången som vapen under *Den sjungande revolutionen* kröntes med framgång när Estland återupprättade sin självständighet i 1991 (Vahtre 1996).

En möjlig förklaring till den sällsynta förekomsten av symboler i estniska tidningar kan vara att priset på en dödsannons med en symbol är nästan dubbelt så dyr som en enkel dödsannons utan symbol. I samtal med Kersti Sepp och Milvi Tamm¹² framgick det att annonsinsättare uppfattar dessa symboler mer som ornament och oftast är omedvetna om dess egentliga symbolik. Kaire Lind¹³ framhöll att man oftast väljer en symbol som man tycker vara finast. Ännu mer överraskande var faktumet att i deras förslagspärmar har ingen symbol något namn utan när man har valt

¹² Kersti Sepp och Milvi Tamm representanter för de två största estniska begravningsbyråerna Kristin och Tallinna Matusebüroo, telefonsamtal den 17 mars 2003

¹³ Kaire Lind ansvarig för dödsannonsredaktion vid *Postimees*, telefonsamtal den 3 mars 2003

symbolen ska man uppge numret som står under bilden. Eda Ilves¹⁴ påstod att *Eesti Päevaleht* inte heller har några benämningar på bildtecken i sitt symbolutbud. Om symbolernas härstamning sägs det från båda tidningarna att de flesta bildtecken är lånade från olika utländska tidningar. Man kan även märka flera symboler som påminner om de svenska symbolerna, t ex kors med strålar, solnedgång med fågel, socialdemokratisk ros mm (jfr bilaga 8 och 7). Men bland de tolv symbolerna som finns att välja mellan på *Postimees* finns det några abstrakta bilder som inte kan räknas som symboler i dess djupare mening. Inte ens den ansvariga redaktören Kaire Lind kunde säga vad vissa bildtecken föreställde.

3.6.3 Symboler i svenska dödsannonser

I mitt undersökningsmaterial identifierades 141 olika symboler i alla svenska dödsannonser. Flera av dessa symboler förekom dessutom i olika varianter. Symboler från alla fyra perioderna har jag delat in i 7 olika typer:

1. Fyllt kors: svart kors

2. Andra religiösa symboler: öppet kors, grekisk-ortodoxt kors, rysk-ortodoxt kors, kors med strålar, Täbykorset, keltiskt kors, Davidstjärnan, kors med vit figur, ankarkors, ankhkors, kors och blomma, ängel och kors, sol och kors, kors och tre fåglar, kors framför uppgående sol, fem fåglar, kors och sol

3. Blommor, växter och naturscenerier: ros, blåsippa, tulpan, orkidé, guckusko, livets träd, tall, tall och gran, eklöv, olivkvist, sädesax, soluppgång

3.1 Svenska landskapsblommor: liljekonvalj (Gästrikland), åkerbär (Norrbotten), kaprifol (Bohuslän), brunkulla (Jämtland), förgätmigej (Dalsland), styvmorsviol (Ångermanland), blåklint (Östergötland), fjällsippa (Lappland), kungsljus (Blekinge), skogsstjärna (Värmland), gullviva (Närke), ängsklocka (Dalarna), kungsängslilja (Uppland), linnea (Småland), näckros (Södermanland), linblomma (Hälsingland), prästkrage (Skåne)

4. Fåglar: duva, duva med blad i hjärta, tre fåglar, evighetssymbol med fågel, svalor, sädesärla, blåmes

5. Organisationer, sällskap och föreningar: Frimurarorden, Svenska Frälsningsarmén, Odd-Fellow-orden, Frihets Bröderna, Wänskapsbröderna, Ljusets Bröder, FA-orden, Kungliga Svenska Segelsällskapet, RNO-orden, Bifrostorden, Druidorden, Finska krigsveteraner, Tullverket, Svenska Dagbladet, Flygvapnet, AIK, Djurgårdens IF, Hammarby IF

6. Personliga symboler (yrkes- och intressesymboler): läkare, apotekare, musiker, flygare, författare, konstnär, skådespelare, fiskare, sjöman, skorstensfejare, fotboll, ridning, flygning, orientering, handarbete, teknik, flugfiske, motorcykel, bil, bok,

¹⁴ Eda Ilves annonsredaktören vid den andra estniska dagstidningen *Eesti Päevaleht* den 11 mars 2003

cykel, golf, schack, tennis, slalom, skidåkning, bandy, ridning, boxning, spjutkastning, rodd, fiskebåt, segelbåt, g-klav, basklav, fiol, gitarr, saxofon, dragspel, katt, hund, häst, pingvin, elefant, panda, älg

7. Övriga symboler: ljus, ängel, snöflinga, stjärna, lyra, händer/fågel, evighetssymbol, timglas, hjärta, tro, hopp, kärlek, ankare med krona, kors med ankare, eka med segel, triangel, nalle, blomkrans, Karlavagnen, Yin och Yang, Dalahäst, fjäril

3.6.3.1 Svenska symboler från 1890-talet, 1937 och 1976

Under första undersökta perioden var symbolbruket inte lika utspritt som under de senare perioderna. 14% av 88 undersökta dödsannonser var utmärkta med en symbol. Den enda symbolen som förekom i dödsannonser från den första perioden var det vanliga svarta korset.

I de 748 dödsannonserna från 1937 hittades symboler i 42% av dödsannonserna. Den mest framträdande symbolen var ett kors, påträffat i 41% av annonserna. Symbol saknades i mera än hälften av annonserna (se tabell 3:4 s 83). De resterande 1% fördelar sig mellan Frihetsbrödernas symbol (2 stycken) och tecken för Kungliga Svenska Segelsällskapet, KSSS, (2 stycken).

Den andra perioden som togs under observation var tre månader 1976.

I dödsannonser från 1976 märktes stora förändringar i symbolanvändningen jämfört med annonser från tidigare perioder. Alternativa symboler istället för kors markerade flera av de studerade dödsannonserna. I detta annonsurval hittades för första gången andra religiösa symboler – Davidstjärnan för mosaiska trosbekännare och det rysk-ortodoxa korset. Även användning av olika ordenstecken registrerades från denna period, t ex symbol för Frihetsbröderna, Odd-Fellow-orden och FA-orden.

Det vanligaste alternativet till korset var en *ros*, nästan hälften av de 206 symbolerna som inte var kors. ”I det antika Rom hällde man rosblad som symboler för uppståndelse och evig vår över gravar under rosalia festen” (Tresidder 2002:202). Rosen symboliserar fullkomligheten och ett evigt liv. I kristen tradition föreställer den röda rosen barmhärtighet och martyrium, eftersom den hade bildats från Kristi

blod. Den vita rosen däremot symboliserar vatten, renhet och Jungfru Marias oskuld. I politiken har rosen kommit att beteckna socialdemokratin (Saare 2001:227, 283).

Duvan var en annan symbol som introducerades som alternativ till korset. Förekomsten av en duva utgör 20% av alla symboler som inte var kors. Duvan är en symbol som förekom redan i forna tiders Rom, där de äldsta kristna ristade in duvor på de marmorplattor som förslöt gravarna (Petrucci 1998:25). Inom den kristna kulturkretsen anses duvan som en bild för fred, renhet, kärlek och skörhet. Duvan med olivkvisten symboliserar Guds barmhärtighet och fredspakt mellan Gud och människa. Under syndafloden släppte Noak iväg en vit duva för att undersöka när floden drog sig bort och land kom i dagen. När den lilla vita fågeln kom tillbaka med en olivkvist i näbben förstod Noak att katastrofen var över. Det var ett tecken på att livet hade återvänt tack vare Guds förlåtelse och försoning. Duvan är även en symbol för den Helige Ande. Johannes döparen såg vid Jesus dop i floden Jordan hur den Helige Ande kom ner över Jesus huvud i en duvas skepnad och Guds röst hördes från himlen (Tresidder 2002:247f). I dödsannonser från denna period förekommer bildtecken som föreställer *duvan med palmkvisten*. Detta bildtecken är en sinnesbild för segern över döden. Palmkvistar var begravningssymboler bland de äldsta kristna i Rom (Bondeson 1990:21).

Vanligt kors hittades i 78% av alla annonser, 2% av annonser hade öppet kors som symbol. Andra religiösa symboler som påträffades var det ortodoxa korset och davidstjärnan. Ordenstecken och symboler för sällskap utgjorde 3% av de totala 1098 symbolerna. Även andra blommor än ros (liljekonvalj, lilja) hittades i dödsannonserna. *Liljekonvalj* och *lilja* kan på grund av sin vita färg tolkas som symboler för renhet och jungfrulighet (Bondeson 1990:19). Liljan är attribut till flera kvinnliga helgon, den är även en symbol som tilldelas Jungfru Maria (Saare 2001:218).

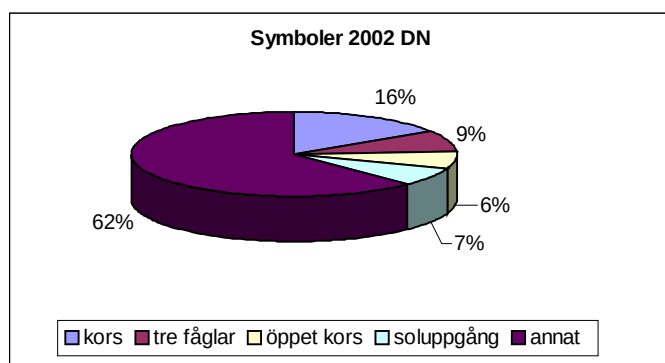
Ett nytt fenomen, som förekom för första gången på 1970-talet i mitt undersökta material, var yrkesinsignier. Jag hittade tecken för läkare, apotekare och ett ankare för sjöman. Övriga symboler som påträffades var hjärta; timglas; evighetssymbol; G-

klav; tro-hopp-och kärlekssymbolen. Övriga symboler utgjorde en av de minsta symbolgrupperna i 1976 (se tabell 3:4 s 83). *Timglas* står som en symbol för livets förgänglighet (Saare 2001:218). Som attribut till döden illustrerar den livets korthet och människans dödlighet (Tresidder 2002:115). *Cirkeln* är en symbol som står för Guden och evigheten (Saare 2001:224). Den är en bild för helhet och det oändliga (Bondeson 1990:19). *Ankare, hjärta och kors* är ”i kristen tradition symboler för de tre teologiska dygdena tro, hopp och kärlek” (Bondeson 1990:18).

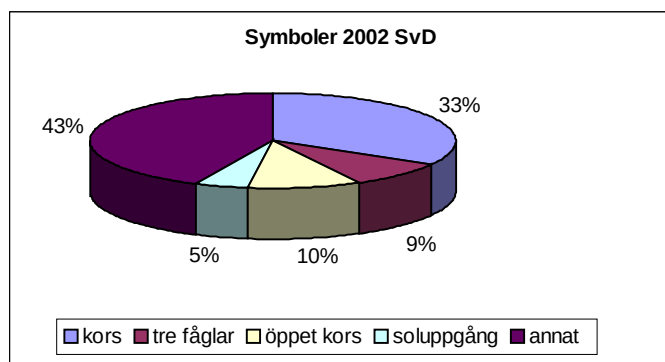
3.6.3.2 Symbolbruk i dagens svenska tidningar

Symboler hämtade från 1701 dödsannonser i *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* från året 2002 innehöll en vid mängd av olika bildtecken. Människor sätter i ökad grad icke-religiösa symboler i annonser och allt oftare symboler som på något vis karakteriserar den avlidne. Det finns inga större olikheter i symbolbruk i *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*. Till skillnad från *Svenska Dagbladet* är korsbruk sällsynt i *Dagens Nyheter*. Det traditionella svarta korset utgör 16% av alla symbolerna i *Dagens Nyheter*. Respektive procent i *Svenska Dagbladet* är 33%. Andelen öppna kors utgör 6% av symbolerna i *Dagens Nyheter*. I *Svenska Dagbladet* är motsvarande siffra 10. När man jämförde frekvensen av övriga symboler blev resultaten inte lika tydliga. Till exempel är andelen bildtecken med tre fåglar precis samma – 9% av symbolerna (jfr figur 3:21 och 3:22).

Figur 3:21

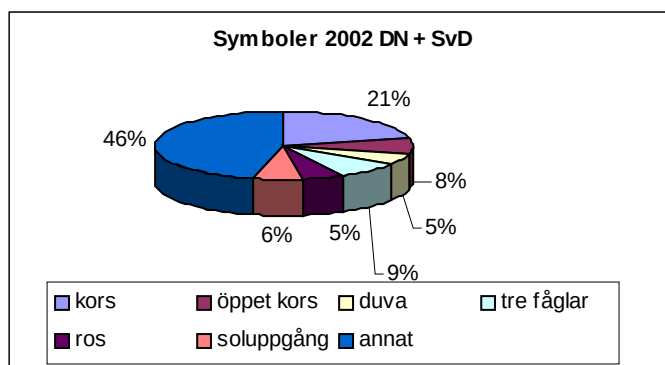

Figur 3:22

Skillnaderna i användning av andra symboler är inte så framträdande och betraktas därför inte avskilt. Fortsättningsvis presenteras resultat av symbolmaterialet som baserar sig på sammanslagning av symbolerna från *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*. Figur 3:23 visar de vanligaste symbolerna i dödsannonserna från dessa tidningar.

Figur 3:23

Det märks en kraftig tillbakagång i användning av korset. Detta år är endast 21% av dödsannonserna försedda med svart kors och 8% har öppet kors som symbol. Detta tecken undviks eftersom många associerar korset med någonting dystert och allvarligt. Allt färre människor är medvetna om att det tomma korset är symbol för hoppet och uppståndelsen (Bringéus 1987:212). Andra symboler av religiös karaktär är grekisk-ortodox kors, davidsstjärna, Täbykorset, keltiskt kors, kors med Kristusfigur, kors med strålar, sol och kors, kors och tre fåglar, ankarkors, kors och

blomma, ängel och kors. Alla kristna symboler (inklusive fyllt och öppet kors) utgör 34% av alla symboler.

Andelen rosor i dödsannonserna har sjunkit något och utgör 5% av de 1676 symbolerna. Andra blommor hittades i flera av dödsannonser, nämligen utgjorde olika svenska landskapsblommor 10% av alla symboler. I enstaka fall förekom blåsippa, blåklint, orkidé, tulpan och guckusko. *Blomman* är en symbol för naturen och dess kretslopp som kan jämföras med människans livscykel genom födsel, liv, död och pånyttfödelse (Tresidder 2002:116).

Mycket vanliga är fåglar av olika slag. Alternativt till duvan har man börjat använda bildtecken av svalor, mesar och ärlor. Symboler som föreställer tre vita eller svarta fåglar är mycket vanliga och utgör 9% av alla bildtecken. *Fågeln* uppfattas i många kulturkretsar som sinnesbild för själen. En annan grundtanke i fågelsymboliken är att fåglar har förmåga att kommunicera med gudar (Tresidder 2002:117f). I dödsannonser kan fågeln symbolisera den frigjorda själens obundenhet (Bondeson 1990:20).

En figur som inte hade förekommit i undersökta dödsannonser från tidigare perioder är ett bildtecken som betecknar solnedgång eller soluppgång. Upp- eller nedgående sol utmärker 109 dödsannonser och utgör 6% av alla symboler. Den figuren jämför solens bana med människans livsbana (Hultqvist 1981:320). Användning av ordenssymboler har stannat på samma nivå som det var 1976, ordenssymbolernas andel är 2%.

Andel av *personliga symboler* (inklusive yrkesbilder) är 13%. Inom kategorin personliga symboler räknas en omfångsrik mängd av olika bilder som karakteriserar de avlidnas intressen och yrken. Till den gruppen förs båtar, bilar, motorcykel, olika djur, musikinstrument, idrottsredskap, ankare mm (se tabell 3:4 s 83).

Vid flera tillfällen är det svårt att bestämma om ett bildtecken föreställer den avlidnes yrke eller intresse. Figurer som *skepp* kan betyda att den dödes yrke var fiskare,

sjöman eller att han hade intresse för sportfiske. Ännu svårare är det med klassificeringen av ankare och olika slags av båtar. Ett *ankare* kan vara beteckning för yrket sjöman, men även symbolisera hopp, befrielse, orubblighet, trygghet och tillgivenhet (Tresidder 2002:18). Bondeson (1990:18) framhåller att ankare i dödsannonser kan "tolkas som att själen nu har funnit sin trygga ankarplats i den eviga världen". Ett liknande problem uppstår när man ska bedöma betydelsen av olika *båtar*. För kustbor betydde båten resan från den materiella världen till den andliga. Från den grekiska mytologin är Charon känd som roddaren som tog de dödas själar över floden Stynx till dödsriket (Tresidder 2002:163). I kristen tradition är skeppet "en symbol för Kristi kyrka, som för de kristna genom livets alla stormar in i himmelrikets hamn" (Bondeson 1990:28). Såsom ankare är båtar och skepp yrkesbeteckningar för sjömän. Båtar och skepp kan även ge upplysning att den avlidne hade intresse för segling eller tyckte om havet. Bäckström (1992:22) anser att båtar och andra nya symboler i dödsannonser pekar på den dödes liv, inte på någon existens i den andra världen.

Kategorin *övriga symbolerna* utgör med 7% en av de minsta grupperna i materialet från 2002. De flesta av dessa symboler hade endast ett eller två belägg i hela materialet. Den gruppen omfattar symboler som timglas, hjärta, fjäril, nalle, lyra, stjärna mm. Ett hjärta är den enda symbolen som förekom relativt frekvent (förekom vid 36 fall). *Hjärta* är en vanlig och av många människor älskad symbol. I den kristna konsten är hjärtat ett tecken för kärleken (Saare 2001:228f). Hjärtat kan stå för många andra känslor: vänskap, medkänsla, förbarmande och hängivenhet. Det kan även ses som källa för sanningen, visdomen och andlig upplysning (Tresidder 2002:228). Inom kristna kulturkretsar symboliserar *fjärilen* som kommer ur puppan Kristis uppståndelse (Saare 2001:218). Fjärilen är även urgammal symbol för odödligheten och emblem en bild av själen. Fjärilens livscykel är en sinnebild för liv, död och uppståndelse (Tresidder 2002:114). Den sexuddiga stjärnan används i dödsannonser av personer av judisk tro (Hultqvist 1981:320). *Stjärnan* är en urgammal symbol som står för hopp, lycka och odödlighet (Bondeson 1990:29). *Nallebjörnen* är en vanlig symbol när det är ett litet barn som har dött, eftersom den symboliserar kärleken och tryggheten (Hultqvist 1981:320f).

3.6.3.3 Förändringar i symbolbruk i svenska dödsannonser

Tabell 22 visar förändringar i symbolbruk i svenska dödsannonser. Under den första perioden saknades symbol i 86% och under andra perioden i mer än hälften av annonserna. Den dominerande symbolen var korset. I de svenska annonser jag har undersökt når bruket av korssymbolen sin kulmen 1976. Cirka 77% av annonser utmärktes med svart kors. Under årens lopp reducerades användningen av korset. 2002 hade bruket av kors minskat med 56% jämfört med 1976.

I 1976 års material introducerades valet av andra symboler. Alternativt till religiösa tecken och ordenssymboler användes ros, liljekonvalj och duva. Detta år förekom även de första personliga symbolerna i form av yrkesbilder. Symbolvariationen ökar ännu mer och 2002 finns det högst andel annonser med andra symboler än kors. Orsaken till den omfångsrika och ständigt växande flora av bildtecken kan vara möjligheten att själv utforma annonser i sin egen dator. Enligt den ansvarige¹⁵ på annonsavdelningen vid *Dagens Nyheter*, kan det nya fenomenet att själv utforma dödsannonser bidra till skapandet av nya symboler.

Tabell 3:4 visar en tydlig förändring i bruk av andra symboler än kors. Människor väljer i högre grad än tidigare blommor, växter, fåglar och personliga symboler när de utformar dödsannonser. Religionssociologen Curt Dahlgren (2000:28) anser att de efterlevande föredrar symboler som på något sätt karakteriserar den avlidna: "Nu lyfts individen fram genom att läsaren av annonser får veta något karakteristiskt om individen, som att den döda t ex hade ett stort intresse för hästar".

¹⁵ En representant för *Dagens Nyheter*, telefonsamtal den 31 mars 2003

Tabell 3:4 Användning av symboler i svenska tidningar

Typ av symbol	1890-talet	1937	1976	2002
Symbol saknas	86%	57%	2%	1%
Fyllt kors	14%	42%	77%	21%
Andra religiösa symboler			3%	13%
Blommor, växter, naturscenerier			10%	24%
Fåglar			4%	19%
Organisationer, sällskap och föreningar		1%	2%	2%
Personliga symboler			1%	13%
Övriga symboler			1%	7%
Summa	100%	100%	100%	100%

Den ökade frekvensen av nya symboler i dödsannonser är starkt bunden till en förändrad uppfattning av korssymbolen. Under senare år har präster och forskare i religionsvetenskap livligt argumenterat över problematiken kring nutida människors tolkning av korstecknet. Första tendenserna i betydelseförändring märktes för cirka 50 år sedan. Per Tanggaard (1977:250), Bondeson (1990:11), Bringéus (1987:210) påpekade alla att allmänt bruk av korssymbolen i dödsannonser resulterade i situationen, där korset hade blivit en symbol för döden och inte längre uppfattades som en kristen symbol. Lars Johan Danbolt (1998:152) anser att korset som den centrala dogmen i den kristna tron i dagens världssyn innefattar en dualism mellan dödsrealism och uppståndelsetro. Korset är å ena sidan religionens livssymbol, å andra sidan har korset blivit en dödssymbol i den västerländska kulturkretsen.

För många människor har korset inget kristet innehåll, de associerar korset enbart till död och begravning. Curt Dahlgrens intervjuundersökning om orsaker till dödsannonsernas utformning ger talande exempel på detta. Två tredjedelar av de efterlevande som angav motivet ”att man inte vill ha något kristet” hade valt bort korset. Bortval av korset i dödsannonsen motiverades av en informant med synpunkten ”ser korset som ett mordvapen” (Dahlgren 2000:68f). Prästen Annika Wirén framhåller att symbolernas ursprungliga betydelse är till stor del glömd. En samhällssituation, där det finns mycket lite kunskap om den kristna tron, vittnar om stigande sekularisering. Hon skildrar sina erfarenheter med människor som uppfattar

kristendomens främsta sinnesbild som symbol för något mycket dystert och deprimerande (Herholz: 2000).

Dahlgren (2000) bildar en hypotes om tolkningen av korstecknet och det ökade utbudet av alternativa symboler. Enligt Dahlgren står individualiseringsönskan bakom symbolvalet. De efterlevande väljer alternativa symboler för att karakterisera den döda (t ex att den avlidne hade intresse för segling). Han anser att även korset kommer att få ett karakteriserande innehåll, d v s bakom korset står önskan att visa att den döda hade en kristen tro. Bibelkommissionens huvudsekreterare Christer Åsberg påstår att under loppet av de senaste 25 åren har det konventionella korstecknet förändrats kraftigt. Han ger en exempelsituation: när man idag ser en dödsannons utmärkt med ett kors, tänker man att den avlidna hade kristen tro, medan tidigare hade man tänkt att den människan var död (Herholz:2000).

4. RESULTAT

Som resultat av undersökningarna som gjordes i den föreliggande uppsatsen kan man dra följande slutsatser.

Undersökningen av dagens svenska och estniska dödsannonsers uppbyggnad visade att svenska och estniska dödsannonser är utformade på avvikande sätt. Svenska dödsannonser karakteriseras av en traditionsbunden utformning genom alla fyra undersökningsperioder. Estniska dödsannonser har däremot förändrats kraftigt efter Sovjetunionens ockupation. Under första två undersökningsperioder, 1890-talet och år 1937, var svenska och estniska dödsannonser utformade på ett likartat sätt. Om man nämner bara några gemensamma drag kan man säga att överst på en annons kunde det stå en symbol, man beskrev relationer mellan den avlidne och de som annonserade, i slutet av dödsannonsen kunde det stå en dikt eller en bibelstrof.

Idag ser svenska och estniska dödsannonser relativt olika ut. Jämfört med det svenska undersökningsmaterialet, där alla dödsannonser innehåller informationen om begravningens plats och tid och den avlidnes födelse- och dödsdatum, är estniska dödsannonser ofta mycket informationsfattiga. Mindre än 20% av dödsannonser från den sista periodens undersökningsmaterial innehöll de uppgifterna.

Studiet av eufemismer i svenska och estniska dödsannonser, där jag jämförde användning av ordet <dö(d)> och även förekomsten av olika förskönande omskrivningar för det, gav följande resultat.

Analysen av eufemismbruk visade att ordet *död* har en stark tabubeläggning i svenska dödsannonser, i estniska dödsannonser är det däremot vanligt att använda det ordet. Undersökningsresultat för studien av eufemismer är presenterad i bilagorna 2 och 3. Sammanfattningsvis kan man konstatera att i svenska dödsannonser används det fler eufemistiska uttryck än i estniska dödsannonser.

I det estniska dödsannonsmaterialet från alla tidsperioder förekommer ordet <dö(d)> i drygt hälften av dödsannonser. I nästan en fjärdedel av alla annonserna från de fyra olika perioderna saknas ord för <dö(d)>.

Eufemismbruket i estniska tidningar har skiljt sig under olika tidsperioder. Under den första undersökta perioden var användning av eufemismer högfrekvent i estniska dödsannonser. Under 1890-talet förekom förmildrande uttryck i 90% av dödsannonserna. Under 1930-talets slut användes eufemismer i hälften av estniska dödsannonser. I Estland var eufemismbruket borta från dödsannonserna under ett halvt sekel av sovjetmakt. Idag använder man allt fler uttryck av eufemistiskt karaktär, men ändå utgör annonser utmärkta med någon eufemism endast en fjärdedel. De vanligaste eufemismer som förekom i det estniska dödsannonsmaterialet under 1890- och 1930-talen var olika fraser med stammen <lämna->, t ex <lämnande>, <lämna detta liv> <lämnade denna värld> och <lämnade oss>. Numera används oftast substantivformer <förlust> och <lämnande>.

I det hela svenska undersökningsmaterialet utgjorde annonser utmärkta med ordet <dö(d)> enbart 1%. I Sverige har användningen av omskrivande benämningar för <dö(d)> varit lika högfrekvent under alla undersökta perioder. Under 1890-talet innehöll alla undersökta dödsannonser någon förmildrande uttryck för <dö(d)>. Under andra undersökta perioder är antalet dödsannonser som innehåller någon eufemism 40-70%. Det högsta antalet dödsannonser (6%) som innehöll ordet <dö(d)> påträffades i dödsannonsmaterialet från 1937. Under alla undersökta perioder var de tre mest använda eufemismerna <avlida>, <lämna> och <insomna>, men deras frekvens har ändrat sig med tiden. I det svenska annonsmaterialet från två första undersökningsperioder dominerade <avlida>, medan under 1976 var det mest högstfrekventa verbet <lämna>. Idag är högsta antalet svenska dödsannonser utmärkta med verbet <insomna>.

Den genomförda komponentanalysen, där jag ur semantisk synvinkel ville kartlägga användningen av eufemismer, visade att alla omskrivningar för <dö(d)>, förutom två, kan kallas för eufemismer. Med hjälp av komponentanalysen bekräftades att alla

förskönande omskrivningar för <dö(d)> förutom <omkomma> och <avlida> kan räknas som eufemismer. Verben <omkomma> och <avlida> kan uppfattas som gränsfall mellan eufemism och icke-eufemism, eftersom deras tilläggskomponent, som betecknar sättet att dö har genom tiden blivit svagare än baskomponenten dö.

Utgående från resultat av komponentanalysen analyserade jag hur dödsannonsernas eufemismbruk reflekterar de efterlevandes inställning till döden. Undersökningen bekräftade hypotesen att under den första undersökningsperioden användes uttryck som visar en positiv attityd till döden. I det svenska materialet från 1937 användes eufemistiska omskrivningar som intygar en stark negativ reaktion på döden i 25% av dödsannonserna. Estniska dödsannonser från samma period innehöll betydligt mer (72%) uttryck som visar negativ hållning till döden. Dödsannonser från de två sista undersökningsperioderna innehåller uppvägande delen eufemismer som bär negativ attityd till döden.

Undersökningen av symboler visade att det finns betydande skillnader mellan symbolbruk i estniska och svenska dödsannonser. Resultatet visade att de främsta skillnaderna rör sig om frekvens, i de estniska tidningarna är symbolbruket mycket sällsynt jämfört med svenska tidningarna. I de estniska dödsannonserna var det vanligt att använda symboler under de två första undersökta perioden, då dominerade kungörelser var utmärkta med ett kors. Under den första perioden var mer än 25% av alla annonser utmärkta med ett kors. Under sovjettiden försvann symbolbruket från tidningarnas dödsannonser och var borta fram till Estland återupprättade sin självständighet på 1990-talet. Symboler i dödsannonser var en företeelse som inte förekom i tidningar på över 50 år. Även nuförtiden är symboler i estniska dödsannonser mycket ovanliga jämfört med svenska dödsannonser. Idag förekommer symboler i 11% av alla dödsannonser i *Postimees* och i 1% av dödsannonser i *Eesti Päevaleht*.

Studiet av svenska dödsannonser visade att icke-verbala symboler har funnits där genom dödsannonsernas historia. Under 1890-talet var 18% av alla undersökta dödsannonser utmärkta med det vanliga svarta korset. I slutet av 1930-talet var lite

över 40% av dödsannonserna utmärkta med ett bildtecken. I mitt undersökta material från 1976 var alla annonser i *Dagens Nyheter* utmärkta med någon symbol. Fortfarande var den dominerande symbolen kors men det hittades en vid mängd alternativa symboler till korset. Idag kan svenskar välja mellan många olika bildtecken när de tillkännager en anhörigas dödsfall i en dagstidning. Betydligt har ökat antalet symbolerna som på något sätt karakteriserar den avlidne. Till exempel ser man allt oftare olika båtar som kan betyda att den döda älskade havet eller hade en hobby eller ett yrke som var anknutet till vattnet.

5. SAMMANFATTNING

Min magisteravhandling *Döden kommer med posten. Svenska och estniska dödsannonser. En jämförande studie* ger en översikt över likheter och olikheter i svenska och estniska dödsannonser. Undersökningens huvudvikt ligger på utformningen av svenska och estniska dödsannonser. Jag har närmare betraktat skillnader i användningen av ordet *död* och dess omskrivningar, samt i symbolbruket i svenska och estniska dödsannonser. Den här undersökningen ger en historisk och teoretisk översikt över dödsannonsernas utformning i Sverige och i Estland, samt över användningen av eufemismer och symboler i svenska och estniska dödsannonser.

Undersökningsmaterialet (7200 dödsannonser) är hämtat från svenska och estniska dagstidningar under fyra olika tidsperioder: 1890-talet, 1937, 1976 och 2002.

Uppsatsen är uppdelad i två stora delar – teori och undersökning. I uppsatsens teoridel ges överblick över nyckelbegrepp. Teoridelen vill ge svar på varför eufemismer och symboler används. Där presenteras även tidigare undersökningar kring temat och offentlig inställning till religion och död i Estland under sovjettiden. Samt presenteras människors förhållningssätt till döden och hur det har ändrats genom tid i Sverige och i Estland.

I den andra delen av uppsatsen presenteras undersökningar av dödsannonsernas utformning och eufemism- och symbolbruket. Syftet med min magisteravhandling var att försöka ta reda på följande frågor: Är ordet *död* i lika grad tabubelagd i svenska och estniska dödsannonser? Vilka förmildrande omskrivningar för *död* används? Kan dessa förskönande omskrivningar kallas för eufemismer? Finns det skillnader i de efterlevandes inställning till döden enligt eufemismbruk i svenska och estniska dödsannonser? Har de efterlevandes förhållningssätt till döden förändrats genom alla undersökta perioder?

Enligt undersökningsresultat kan man säga att den uppställda hypotesen att svenska och estniska dödsannonser skiljer sig i hög grad åt erhöll klart stöd. Samt fick stöd

den andra uppställda hypotesen att jämfört med ester använder svenskar betydligt mer eufemismer och symboler i dödsannonser. Användningen av eufemistiska uttryck dominerar i svenska dödsannonser och man undviker ordet *död* i högsta grad. Estniska dödsannonser innehåller däremot betydligt färre uttryck av eufemistiskt karaktär och det är vanligt att skriva ut ordet *död*. De vanligaste eufemismer i svenska och estniska dödsannonser innehåller stammen <lämna->, t ex <lämnade oss> (<*lahkus meie keskelt*>). Idag dominerar svenska dödsannonser utmärkta med verbet <insomna>.

Den genomförda komponentanalysen bekräftade att alla förmildrande omskrivningarna för *död*, förutom *omkomma* och *avlida*, kan räknas som eufemismer. Dessa två uttryck kan ses som gränsfall mellan eufemism och icke-eufemism. I samband med komponentanalysen genomfördes en analys av de efterlevandes inställning till döden, vilket avspeglas av vilka eufemistiska uttryck som används för att meddela om dödsfallet.

En analys av symboler visade att i estniska dödsannonser är användningen av de bildliga tecknen mycket ovanlig jämfört med i svenska dödsannonser. Under ett halvsekel av sovjetmakt förekom inte alls några symboler i estniska dödsannonser. Även idag är symbolbruket mycket sällsynt jämfört med det svenska annonsmaterialet, där man kunde hitta över hundra olika symboler. I svenska dödsannonser dominerade korset fram till 1980-talets slut, idag använder allt fler svenskar symboler som på något sätt karakteriserar den avlidne.

Olikheter i svenska och estniska dödsannonser kan bero på olika historiska bakgrund. De svenska dödsannonserna karakteriseras av kontinuitet och traditionsbunden utformning. I Estland bröts traditioner i dödsannonsernngen med början av sovjettiden, då annonser hade både innehålls- och utseendemässiga rigida formkrav.

De metoder som jag använt för analyser har visat sig lämpliga och gav enligt min uppfattning tydliga resultat. För att genomföra de ovannämnda undersökningarna kombinerades kvantitativa och komparativa metoder och såväl komponentanalys, där jag utgick från Ilkka Norris metod.

Dödsannonserna är ett givande material som erbjuder många olika undersökningsmöjligheter. I min avhandling har jag koncentrerat mig bara på jämförelsen mellan svenska och estniska dödsannonsernas uppbyggnad, samt analys av eufemism- och symbolbruk. Det finns även andra intressanta forskningsobjekt som t ex syntax i dödsannonserna. Ett stort forskningsområde i sig utgörs av dödsannonspoesin, som jag har skrivit om i min seminarieuppsats *Eufemismer i dödsannonser och nekrologer*. Jag har börjat med en analyserande jämförelse mellan svenska och estniska minnesverser, men inom detta arbetes tid- och strukturmässiga ramar var det inte möjligt att ta hänsyn till det forskningsområdet.

6. RESÜMEE

Magistritöö pealkiri: Surm tuleb postiga. Rootsi ja eesti surmakuulutused. Võrdlev uurimus

Originaalpealkiri: Döden kommer med posten. Svenska och estniska dödsannonser. En jämförande studie

Autor: Evelin Hiiemäe

Juhendaja: prof. Stig Örjan Ohlsson

Käesolev magistritöö annab ülevaate sarnasustest ja erinevustest rootsi ja eesti surmakuulutustes. Pearõhk rootsi ja eesti surmakuulutuste võrdluses langeb kuulutuste ülesehituse uurimisele. Lähema vaatluse alla võetakse sõna *surm* ja selle eufemismide kasutamine, samuti sümbolite esinemine rootsi ja eesti surmakuulutustes. Töö piiritlemise tulemusena jäid uurimusest välja ülevaade surmakuulutuste süntaksist ja luuleanalüüs ning teised minu uurimuse jaoks vähemolulised keelelised aspektid.

Magistritöö jaguneb kaheks suuremaks osaks – teoreetiliseks ning uurimuslikuks. Teooriaosas seletatakse lahti tähtsamad mõisted ning otsitakse vastust küsimusele miks kasutatakse eufemisme ja sümboleid. Antakse üldisem ülevaade suhtumisest surma ja kuidas see on muutunud aja jooksul nii Rootsis kui Eestis. Käsitletakse ka varasemad uurimusi samal teemal ning milline oli avalik suhtumine surma ja religiooni Nõukogude Eestis.

Uurimuse juhatab sisse ülevaade magistritöö analüüsi jaoks kasutatud empiirilisest materjalist. Järgnevalt tutvustatakse iseloomulikke jooni surmakuulutuste ajaloos Põhjamaades ja Eestis. Kuna Eestis pole surmakuulutusi ega nende ajalugu varem uuritud, siis andmed Eesti surmakuulutuse ajaloo kohta põhinevad minu enda ülevaatlikul uuringul, mis hõlmab surmakuulutusi 1860. aastatest kuni tänapäevani.

Magistritöö teine osa koosneb kolmest suuremast uurimusest – esimeses võrreldakse surmakuulutuste ülesehitust, teises eufemisme, mis esinesid rootsi ja eesti surmakuulutustes, ja kolmandas on vaatluse all erinevused sümbolite kasutuses.

Esimeses osas käsitletakse erinevusi rootsi ja eesti surmakuulutuste ülesehituses ning tutvustatakse lühidalt eesti surmakuulutuste erinevaid tüüpe. Eufemismide uurimuse lõpuosas viiakse läbi komponeantanlüüs, kus semantilisest aspektist analüüsitakse, kas töös esinenud pehmed ümbernimetused on ühtlasi ka eufemismid. Kasutades komponentanalüüsi tulemusi analüüsitakse lahkunu lähimaste suhtumist surma, mis peegeldub surmakuulutustes kasutatavates eufemismides. Uurimusliku osa viimane peatükk on rootsi ja eesti surmakuulutuste kvantitatiivne võrdlus. Antud peatükis esitatakse ka sagedamini esinevate sümbolite võimalikud tõlgendused.

Töö üheks peamiseks eesmärgiks oli välja selgitada, millised on ühised ja erinevad jooned rootsi ja eesti surmakuulutustes. Samuti vaadeldi, kuidas nende maade surmakuulutused on läbi aja muutunud. Analüüsides eufemisme tahtsin välja selgitada, kas sõna *surm* on rootsi ja eesti surmakuulutustes tabu ning milliseid ilustavaid ümberütlemisi selle asemel kasutatakse.

Komponentanalüüsi käigus püüdsin leida kinnitust, kas kõiki uurimismaterjalis esinenud ilustavaid ümberütlemisi võib kutsuda eufemismideks. Vastust otsiti küsimustele, kas rootsi ja eesti surmakuulutustes kasutatavad eufemismid peegeldavad erinevat suhtumist surma ja kas omaksete suhtumine sellesse on uuritavate perioodide jooksul muutunud. Sümbolite analüüsi raames vaatlesin erinevusi mitteverbaalsete sümbolite kasutamise vahel rootsi ja eesti surmakuulutustes. Kuna vaatluse all olid kuulutused neljast eri ajaetapist, püüti töös anda ka ajalooline ülevaade muutustest, mis on toimunud rootsi ja eesti surmakuulutustes.

Antud uurimuse materjalina kasutati 7200 surmakuulutust, mis pärinesid nelja eri ajaperioodi (1890. aastate, 1937., 1976. ja 2002. aasta) eesti ja rootsi päevalehtedest. Esimene uuritav periood hõlmab surmakuulutusi üheksast aastakäigust (1890-1989), kuna tol ajal oli surmakuulutuste esinemine eesti ajalehtedes vägagi haruldane. Kuigi Rootsis olid sellel ajal surmakuulutused suuremates päevalehtedes juba laialdaselt levinud (ühes ajalehenumbris võis näha kuni 15 erinevat kuulutust), valiti uurimiseks võetavad kuulutused samuti üheksast erinevast aastakäigust. Ülejäänud perioodidest

kasutati ühe aastakäigu uurimiseks kõiki juhuslikult valitud kolme kuu jooksul ilmunud ajalehe numbraid. Ülalnimetatud uurimuste läbiviimiseks kasutati kvantitatiivseid võrdlevaid meetodeid ning komponentanalüüsi, kus lähtuti Ilkka Norri uurimismeetodist.

Töös läbi viidud uurimused kinnitasid, et rootsi ja eesti surmakuulutustes esinevad suured erinevused, mis puudutavad nii kuulutuste ülesehitust kui ka eufemismide ja sümbolite kasutamist. Erinevuste põhjusena surmakuulutuste žhanris võib näha kahe riigi ajaloolist eripära. Eesti ja rootsi surmakuulutuste ülesehitus esimesel kahel uuritava perioodil (1890.aastad ja aasta 1937) oli võrdlemisi sarnane, ent edaspidine areng on riigiti erinev. Läbi aegade on rootsi surmakuulutusi iseloomustanud traditsioonipärane ülesehitus, eesti surmakuulutuste traditsioon lõhuti aga Nõukogude okupatsiooniga. Nõukogude ajal sai surmakuulutusi avaldada vaid ühes riiklikus ajalehes (*Edasi*), kus nende sisu ja välimus pidi rangelt vastama ajalehe toimetuse poolt määratud reeglitele. Nõukogude perioodil puudusid kuulutustest näiteks nii sümbolid, luuletused kui ka eufemismid.

Kahe esimese perioodi eesti surmakuulutused olid ülesehituslikult rootsi kuulutustega sarnased. Mõlemate maade surmakuulutustes võis märgata sümboleid, eufemisme ning informatsiooni matuse aja ja toimumispaiga kohta. Esimese perioodi surmakuulutustes oli isegi tavaline ära märkida surnu täpne vanus (nt 74 aastat 5 kuud ja 35 päeva) ja surma aeg (nt kell pool neli peale lõunat). Tänapäeva rootsi ja eesti surmakuulutuste välimus on küllaltki erinev. Võrreldes rootsi surmakuulutustega, mis sisaldavad informatsiooni matuse toimumise kohta ning lahkunu sünni- ja surmadaatumeid, on eesti surmakuulutused tihti küllalt informatsioonivaesed. Vähem kui 20% viimase perioodi eesti surmakuulutustest sisaldas ülalmainitud informatsiooni.

Eufemismide uurimuse tulemusena võib väita, et rootsi surmakuulutustes domineerib eufemismide kasutus ja sõna *surm* esinemine on langenud minimaalse 1%ni. Eesti surmakuulutustes on seevastu alates Nõukogude perioodist tavaline kasutada sõna *surm* ning selle ümbernimetused on harvaesinevad võrreldes rootsi

surmakuulutustega. Esimesel uurimisperioodil kasutati koguni 90% eesti surmakuulutustest pehmendavaid ümberütlemisi.

Üks tavalisematest eufemismidest nii rootsi kui eesti kuulutustes on <lahkuma-> (<lämna>). Tänapäeva eesti kaastundeavaldustes on sagedasti kasutatav ka substantiiv <kaotus> (<förlust>). Rootsis on esikohal pehmendavad ümbernimetused, mis sisaldavad verbi <uinuma-> (<insomna>). Komponentanalüüsi tulemused kinnitasid, et kõiki sõna *surm* asemelt kasutatud pehmendavaid ümberütlemisi välja arvatud *omkomma* (*hukkuma*) ja *avlida* (*surema*) võib pidada eufemismideks.

Püstitatud hüpotees, et esimesel uuritud perioodil surmakuulutustes kasutatud eufemismid viitavad omaksete positiivsele suhtumisele surma, leidis kinnitust. Kuulutustes, mis pärinevad 1937. aastast, esines aga juba tunduvalt rohkem eufemisme, mis viitasid lahkunu omaksete negatiivsele suhtumisele surma. Kahe viimase perioodi rootsi ja eesti surmakuulutustes on negatiivsele suhtumisele viitavate eufemismide arv domineerivas ülekaalus.

Sümbolite analüüsi tulemusena võib väita, et võrreldes Rootsi on ka sümbolite kasutus tänases Eestis vähelevinud. Ka siin võib näha Nõukogude perioodi mõju, mil sümbolikasutust surmakuulutustes ei esinenud. Samas oli 1930. aastatel risti kasutus eesti surmakuulutustes pea sama sagedane kui rootsi surmakuulutustes. Rootsis on risti kõrvale tulnud aastate jooksul hulgaliselt uusi sümboleid, mille seast omaksed valivad lahkunule kõige iseloomulikuma sümboli (näiteks purjeka valiku motiiviks võib olla põhjus, et surnu armastas merd või et ta oli ametilt meremees). Tänapäeva eesti surmakuulutustes võib sümbolil näha enam kaunistava ornamendi funktsiooni, eestlaste jaoks jääb sümboli sügavam tähendus tihti tagaplaanile.

Käesoleva magistritöö uurimisobjekt, surmakuulutused, on tänase Eesti kontekstis aktuaalne, kuna antud valdkonnas puuduvad varasemad uurimused. Surmateema jäi Nõukogude Eestis tagaplaanile ühiskonnas valitseva surma eitava ideoloogi tõttu, ent isegi enam kui kümne iseseisvusaasta jooksul ei ole ükski eesti uurija kasutanud ära suurt informatsioonihulka ning erinevaid uurimisvõimalusi, mis peituvad surmakuulutustes. Seevastu nii Põhjamaades kui ka mujal Euroopas on paljud eri teadusharude uurijad pühendunud surmakuulutuste uurimisele.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Altnurme, L., 1999: Eesti noorte jumalapilt. I: *Akadeemia*, 6, s 1199-1226.

Altnurme, R., 2001: *Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Alver, B.G. & Skjelbred, A.H.B., 1994: I dødens skygge. Tradisjoner ved livets slutt. I: Danbolt, L. J.: *De sørgende og begravelsesriten. En religionspsykologisk studie*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, s 17.

Annuk, E., 2003: Totalitarismi ja / või kolonialismi pained. Miks ja kuidas uurida nõukogude aega. I: Krikman, A. & Olesk, S. (red.): *Võim & kultuur*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. s 13-39.

Aries, P., 1974: *Western Attitudes toward Death. From Middle Ages to the Present*. Baltimore; London: John Hopkins University Press.

Björck, S., 1964: Sorgens klädnader. I: Björck, S.: *Löjlige familjerna i samhälle och dikt*. Stockholm: Aldus/Bonnier, s 45-63.

Bondeson, L., 1990: *Dödsannonser. Några vägledande synpunkter*. Stockholm: SBF [= Sveriges begravningsentreprenöreres Förbund] Förlag.

Bringéus, N-A., 1987: *Livets högtider*. Stockholm: LT:s förlag.

Bäckström, A., 1992: *Den svenska begravningsseden. Några data i väntan på en undersökning*. Uppsala: Uppsala universitet, Teologiska institutionen.

Dahlgren, C., 2000: *När döden skiljer oss åt...anonymitet och individualisering i dödsannonser: 1945-1999*. Lund: Lunds universitet, Teologiska institutionen.

Danbolt, L. J., 1998: *De sørgende og begravelsesriten. En religionspsykologisk studie*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Elias, N., 1983: *De døendes ensomhed*. København: Tiderne skrifter.

Elias, N., 1989: Sedernas historia. I: *Civilisationsteori*, del 1. Stockholm: Atlantis.

Estlands Kulturhistoriska arkiv, 2003: Insamling *Livets högtider*. EFA I 60-63.

Floto, I., 2004: Døden i historien – historiografiske perspektiver. I: Werner, Y. M. (red.): *Døden som katharsis. Nordiska perspektiv på dødens kultur- og mentalitetshistoria*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. s 17-42.

Gorer, G., 1955: The Pornography of Death. I: *Encounter*, vol. 5: 4. s 51

Herholz, Y., 2000: Det glada korset – ”talar” inte till oss längre. *Svenska Dagbladet*, 17 juli.

Hiiemäe, E., 2000: *Eufemismer i dödsannonser och nekrologer*. Seminarieuppsats. Tartu Universitet.

Hiiemäe, E., 2003: *Eufemismer och symboler i svenska och estniska dödsannonser. En jämförande studie*. Diplomuppsats. Tartu Universitet.

Hultqvist, L., 1981: Vad berättar 50 000 dödsannonser. I: *Forskning och framsteg*, 3, s 33-35.

Härkönen, U., 1985: Om textstruktur och meningsbyggnad i finlandssvenska dödsannonser 1865-1975. I: Pitkänen A., J., Nikula, K., Härkönen, U. *Vilken väg för svenskundervisning*. Tammerfors: Tammerfors universitet, s 131-154.

Ihalainen, O. & Hakola, P., 1991: Esipuhe. I: Ihalainen, O. & Hakola, P. (red): *Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana*. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö.

Kask, M., 2002: *Eesti hüimni, lipu ja vapi saamislugu*. Tallinn: Maalehe Raamat.

Kask, P., 1999: 130-aastane Erastvere tammik hävimisohus. I: *Eesti Mets*, 1, s 17-18.

Kempe, R., 2002: *Förändring i textmönster, språkbruk och grafisk form i dödsannonser från 1870 till 1999*. Diplomuppsats. Stockholms universitet.

Kiivit, J., 1995: Eesti Evangeelne Luteri Kirik pärast Teist maailmasõda. I: Gnadenteich, J.: *Kodumaa kirikulugu. Usuõpetuse õpperaamat*. Tallinn: Logos. s 102-115.

Köss, T., 1998: *Surmaga seotud uskumused Eesti rahvapärimuses*. Magisteravhandling. Tartu Ülikool.

Linderholm, E., 1932: Uppståndelstro och odödlighetstro i svensk religiositet. I: *Religion och kultur*, 3, s 91-115.

Linnarsson, G., 1978: *Dödsannonsens utformning förr och nu*. Stockholm: Religionssociologiska institutet.

Loorits, O., 1931: Eesti-liivi kalurite sõnakeeld ja salakeel. I: *Virittäjä*, 4, s 447-468.

Lundin, T., 1982: *Sorg och sorgereaktioner. En studie av vuxnas reaktioner efter plötsliga och oväntade dödsfall*. Uppsala: Institutionen för psykiatri.

Löfvendal, B., 2000: Svårt att finna ord när våra kära dör. *Svenska Dagbladet*, 20 augusti.

Mikkor, M., 2001: Muutuvast matusekombestikust linnas ja maal. I: *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*. Tartu. s 103-145.

Moor, A., 2003: Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel. Tartu: Elmatar.

Nationalencyklopedin: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd. 1991. 6.uppl. Höganäs: Bra Böcker Bokförlaget.

Nationalencyklopedi: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd. 1995. 17.uppl. Höganäs: Bra Böcker Bokförlaget.

Nationalencyklopedin: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd. 1995. 18.uppl. Höganäs: Bra Böcker Bokförlaget.

Nedkvitne, A., 2004: *Mötet med döden i norrön medeltid*. Stockholm: Atlantis.

Nirvi, R. E., 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläintalous*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Norri, I., 1998: *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsfältet "död" i svenskan. Joensuun yliopiston kielitietellisiä tutkimuksia 10*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Pajula, E., 2003: Leinakuulutused - nagu matmine nimetusse hauda. *Lääne Elu*, 9 januari.

Paul, T., 1989: ...ja ahtake tee, mis viib ellu. I: *Horisont*, 2, s 13-17.

Paul, T., 1996: Leeri likvideerimise lugu. I: *Looming*, 4, s 497-512.

Paul, T., 2001: Det heliga i estnisk litteratur. Uku Masings religiösa och extatiska poesi. I: *Ariel. Tidskrift för litteratur*, 4/5, s 170-185.

Pentikäinen, J., 1990: *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemakulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Petrucci, A., 1998: *Writing the Dead. Death and writing strategies in the western tradition*. California: Stanford University Press.

Qvarnström, U., 1993: *Vår död*. Stockholm: Liber utbildning/Almqvist & Wiksell

Raid, L., 1978: *Vabamõtlejate ringidest massilise ateismini. Marksistlik ateism Eestis aastail 1900-1965*. Tallinn: Eesti Raamat.

Ristolainen, T., 2001: Inimese lahkumine. Surmakultuuri muutumisest 20. sajandi lõpul. I: Jaago, T. (red.): *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. s 202-220.

Rudolf, I.-B., 1948: En stilistisk undersökning av dödsannonser. I: *Tidskrift för svensk stil- och språkforskning*, 28, s 23-69.

Saare, T., 2001: *Sümboolikaleksikon*. Tallinn: Avita.

Salo, V., 2000: *Riik ja kirikud 1940-1991*. Tartu: Maarjamaa.

Sarv, V., 2000: *Setu itkukultuur*. Tartu; Tampere: Eesti Kirjandusmuuseum.

Sootak, J., 1996: Surm kui kokkulepe. Surma mõiste õiguslikke ja eetilisi probleeme. I: *Akadeemia*, 9, s 1814-1839.

Svenska Akademiens ordbok. [www]. Tillgängligt på <http://g3.spraakdata.gu.se/osa/index.html> Hämtat 2003-02-05

Tammerk, T., & Pööm, M., 2003: *Soovitusi leinakuulutuste avaldamise kohta*. [www]. Tillgängligt på http://www.eall.ee/uudised/2003/21_01_3.html Hämtat 2003-01-05.

Tanggaard, P., 1977: Jag vet meg en søvn. En analyse av dødens plass og dødsritualenes funksjoner i samfunnet. I: Repstad, P. (red): *Det religiøse Norge. Religionssosiologiske artikler*. Oslo: Gyldendal. s 245-276.

Tergem, K., 1996: *Inimese suhe surmaga läbi keeleprisma. Mõisted inimene ja surm uurali ja soome-ugri keelekihistuse sõnavara baasil*. Magisteravhandling. Tartu Ülikool.

Tresidder, J., 2002: *Sümbolid. Illustreeritud teejuht kujundite, ikoonide ja embleemide maailma*. Tallinn: Ilo.

Utriainen, T., 1999: *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vahtre, L., 1996: *Vabanemine. Eesti 1987-1992*. Tallinn: IM Meedia

Vahtre, L., 2005: *Eesti rahva lugu*. Tallinn: Ilo.

Varis, M., 1996: *Hankalaa sanonta. Kiertoilmausten muodostaminen nykysuomessa. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisua 3*. Oulu: Oulun yliopisto.

Varis, M., 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 717*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Varis, M., 2001: The Name of Taboo. I: *Congressus nonus internationalis fennougristarum*, 6, s 339-343.

Wardhaugh, R., 1992: *An Introduction to Sociolinguistics*. 2^{ed} Oxford: Blackwell.

Werner, Y. M., 2004: Ars moriendi i kampen om det ”goda” samhället. I: Werner, Y. M. (red.): *Döden som katharsis. Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. s 153-180.

Wiggen, G., 2000: *Quando corpus morietur. Dödsannonser i Norge gjennom det 20. hundreåret. Ett bidrag till norsk språk- og mentalitetshistorie med internasjonalt utblikk*. Oslo: Novus.

Wikström, O., 1999: *I livets slutskede. Dödsångest*. Stockholm: Socialstyrelsen.

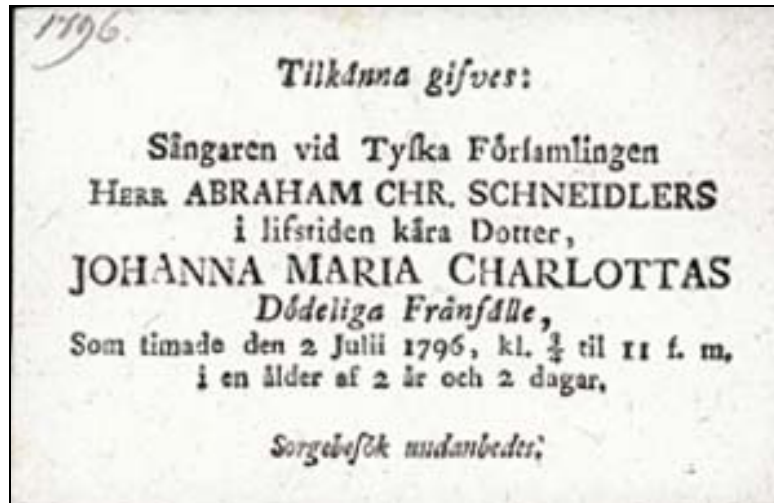
Åhrén Snickare, E., 2002: *Döden, kroppen och moderniteten*. Stockholm: Carsson.

Õispuu, S., 1992: *Eesti ajalugu ärkamisajast kuni tänapäevani*. Tallinn: Koolibri

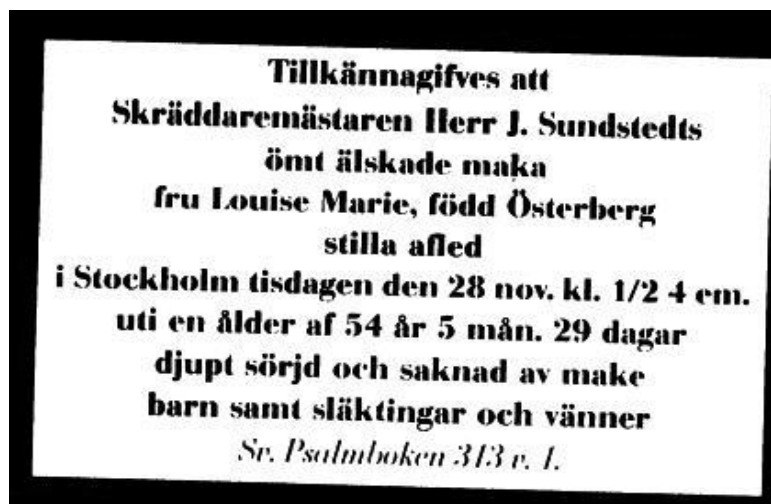
Yli-Kivistö, T., Räsänen, M. & Ihalainen, O., 1991: Surun psykodynamiikka. I: Ihalainen, O. & Hakola, P. (red.) *Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana*. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö.

BILAGOR

Bilaga 1 Exempel på svenska sorgkort

Exempel på de första svenska dödsannonserna

Dödsannonsen införd i Aftonbladet den 20.dec. 1854 hämtad ur Bondeson (1990:12)

Bilaga 2 De första estniska dödsannonserna

Den första dödsannonsen

Keigewäggewama Summala tahtmiſſe
järrele, ſurri ſelle ku 25. päwal, pikka
ja raſke haiguſe järrele ommaſ 69. ello
aastaſ, meie armaſ iſſa, endine rae-herra
ja aupürjer

Justus Bernhard Specht

ärä; miſ ſeläbbi keikile kaugema ſuggu-
laſte, ſöbrade ja tutawatele teada and-
wad

temma lapſed.

Pernuſ, 26. Aprillil 1865.

Den andra dödsannonsen

Surma-teadus.

Keigile ſuggulaſtele, ſöbradele ja tut-
watele anname ſüggawa ſüddame kurwaſ-
tuſſega teada, et minno kallis abbikaſa
ja meie armaſtud emma

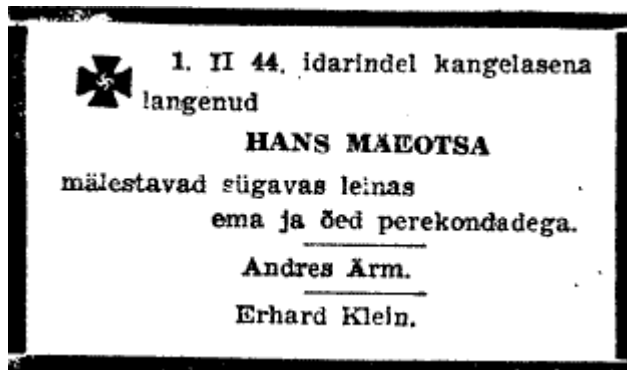
Wilhelmine Borm, ſünd. Seywang,
28. Auguſtil kolme nädaliſſe haiguſſe jär-
rele rahhulikult ſiit ilmaſt on ärraläinud.

Pernuſ, 3. Septembril 1868.

Abbikaſa ja lapſed.

Bilaga 3

Dödsannonsen med Tyska arméns bildtecken

Bilaga 4 Exempel på svenska dödsannonser

Svenska dödsannonser från 1937

Vår kära lilla Moster och Faster
Fredrika Roswall
lämnade oss i dag.
Stockholm den 1 Febr. 1937.
Ålskad. Saknad.
SYSKONBARNEN.

Jordfästningen äger rum Måndagen den 8/2 kl. 5 e. m. i Norra krematoriet, dit eventuella blommor kunna sändas före kl. 4 e. m.

Vår käre lille far och farfar,
CARL MATHIAS HÖIJER,
insomnade i dag lugnt och stilla,
82 år gammal.
Djupt sörjd och saknad av oss,
barnbarn, släkt och många
vänner.
Stockholm den 31 Januari 1937.
Greta o. Erik. Thure o. Nadja.
Nils o. Stina. Erik o. Elsa.
Doris. Birgit o. Arne.
Barnbarnen.

Jordfästningen äger rum Lördagen den 6 Febr. kl. 10.30 f. m. i Sandsborgskrematoriet, dit ev. blommor kunna sändas före kl. 9.30 f. m.

Vår kära Faster
Fröken
THÉRÉSE RUNSTRÖM
avled lugnt och fridfullt den 30 Jan. 1937. Sörjd och saknad av
brorsbarn, släkt och vänner.
Aspudden den 1 Febr. 1937.
NANNY och CURT.

Jordfästningen äger rum Sönd. den 7 Febr. kl. 12 i S:t Eriks gravkapell. Ev. blommor kunna sändas dit före kl. 11 f. m. Grav-sättning i Enköping.

Svenska dödsannonser från 1976

Vår älskade

Gösta Lind

* 27 Maj 1920

† 21 Juni 1976

ELSE-MARIE

LENNART GÖRAN

Far och Esther

Syskon med familjer

Övrig släkt och många
vänner

*Varför skulle Du så snart
gå bort?*

Vi skall Dig aldrig glömma

Jordfästningen äger rum
Måndagen den 5/7 1976
kl 11.15 i Trons kapell
Skogskrematoriet.

Vår kära

Maja Jansson

* 20 Juni 1894

har lugnt och stilla
insomnat.

Djursholm 18 Juni 1976

ERODER

Syskonbarn

Svägerskor och många
vänner

*Ditt hem som Du älskat
Där blommorna spirat
Det lämnar Du nu
För en skönare värld
Den tomhet vi känner
Kan ord ej beskriva
Hav tack för det goda
Du sått på Din färd*

Jordfästningen äger rum
Onsdagen den 30 Juni
1976 kl 12.00 i Danderyds
kyrka.
Meddelas end. på detta sätt

Svenska dödsannonser från 2002

Vår käre

Astor Blomström

* 24 juli 1920

har i dag lämnat oss
i sorg och saknad

Gnesta

den 20 maj 2002

Anita

Conny och Arni

Barnbarn

Barnbarnsbarn

Maud

Övrig släkt och vänner

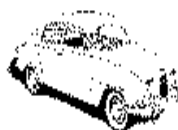
*I minnet Du lever
Du finns alltid kvar
I minnet vi ser Dig
Precis som Du var.*

Begravningen äger rum i
Frustuna kyrka fredagen
den 7 juni kl 14.00.

Efter akten inbjudes till
Prästgården.

O.s.a. till Gnesta Begrav-
ningsbyrå tel 0158-123 31
senast måndag den 3 juni.

Tänk gärna på
Cancerfonden pg 901951-4.

Vår mycket älskade

Per Alnebrink

* 5 maj 1960

har i dag hastigt lämnat oss
i stor sorg och saknad.

Stigtomta

den 14 juli 2002

ANNIKA

Johan

Mamma

Lotta och Anders

Sara, Niclas

Gunn och Nisse

Kent, Christer med familjer
Övrig släkt och många vänner

Värför?

Begravningsgudstjänsten
äger rum tisdagen den
30 juli kl 13.00 i Kapellet,
Nyköpings Nya kyrkogård.

Valfri klädsel.

Bilaga 5 Exempel på estniska dödsannonser

Estniska dödsannonser från 1937

8. aprillil uinus igavesele unele pika haiguse järelle minu
armas unustamata emake, õde ja tädi

Minna Ent

sünd. Ritsing.

Kirstupanek 11. skp. kell 8 õhtu ja ärasaatmine 13. aprillil
leinamajast, Puiestee 31, kell 4 p. l.

Vaikes leinas tütar, vend, kaugel vllhiv õde
ja omaksed.

Rooma 14, 8.

Jumalalt koju kutsutud Tartu Peetri koguduse I pihtkonna
nõukogu liiget

+

Gustav Läänesaar't

Sündinud 12. detsembril 1864. a.
Surnud 9. aprillil 1937. a.

mälestavad

Tartu-Peetri kog. I pihtkonna õpetaja,
juhatus ja nõukogu.

Puusärkipanek pühap, 11. aprillil kell 7 ja ärasaatmine
teisip., 13. apr. kell 2 p. l. Elva tän. 12 Peetri vanale kalmistule.
Palutakse I pihtk. nõukogu liikmeid osa võtta.

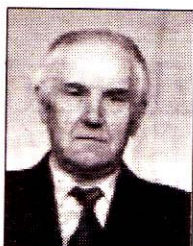
Estniska dödsannonser från 1976

Avaldame kaastunnet Milvi
Plakile kalli elukaaslase
OSVALD NURGA
surma puhul.
Võru 59b ja 59 krt. 2,
65a krt. 1 ja 2 ning 142a
elanikud
Muldasängitamine 6. skp. kl.
14 Ropka-Tamme kalmistul.

INGE MARANIK
Mälestame töökaaslast ja
avaldame kaastunnet omastele.
ETKVL TK «Kooperaator»
Tartu filiaali mööblitsehh

Estniska dödsannonser från 2002

Mälestame kauaaegset majaelanikku
Vassili Ribinkovi
8. I 1935 - 24. X 2002
Avaldame kaastunnet omastele.
KÜ Tartu Uus 36 II sektsiooni elanikud

*Elu andis muret, vaeva, elu andis õnne ka,
elu nõnda juhtis laeva, et kõik pidi lõppema.*
Teatan kurbusega kalli abikaasa
Aksel Raua
1920 - 26. X 2002
surmast.
Leinab lesk.
Ärasaatmine 30. skp. kl. 13 kodus Variku 16.
Matus Pauluse surnuaial.

Siiras kaastunne Liivile,
Heilile ja Maiele armsa

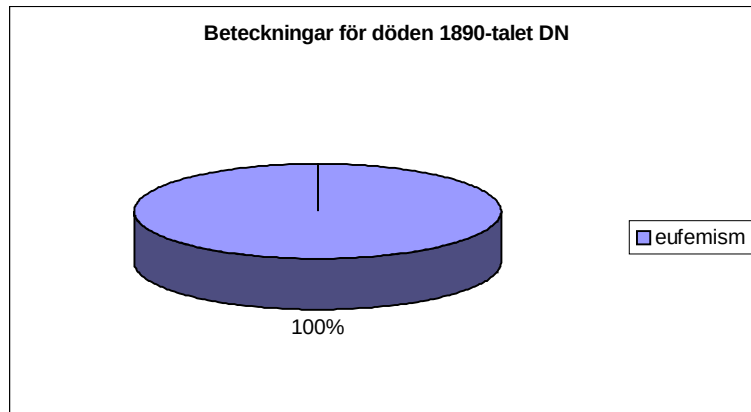
EMA

surma puhul.

**Kolleegid Luhast ja
Kaarlist**

Bilaga 6 Ord och uttryck som betecknar döden

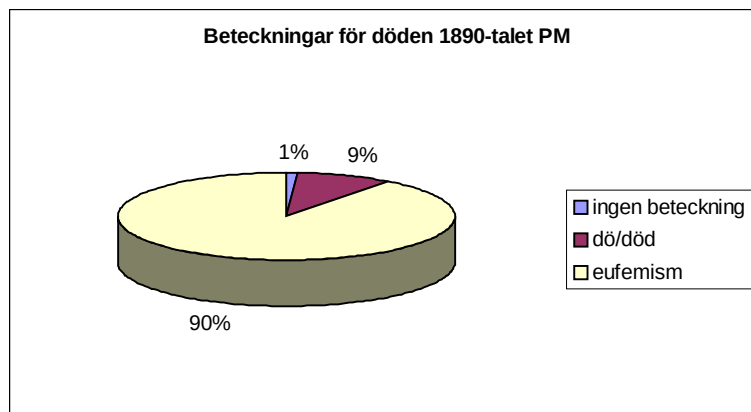
Figur 1

Tabell 1 Användning av eufemismer i DN 1890-1898

Eufemismer	n
aflida	76
afsomna	10
hädankalla	1
sluta sin lefnad	1
Summa	88

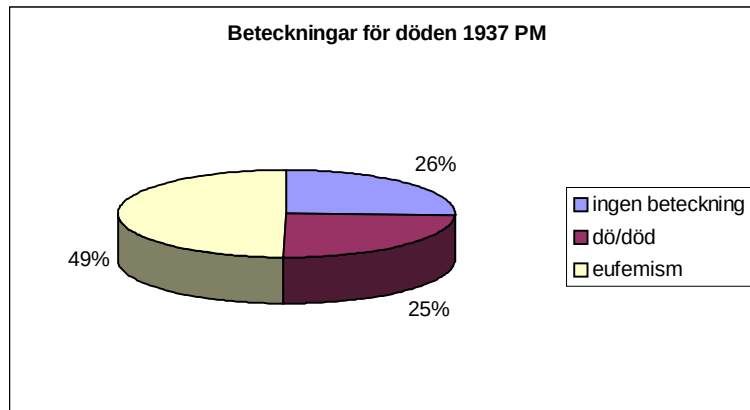
Figur 2

Tabell 2 Användning av eufemismer i PM 1890-1899

Eufemismer	n
lämna (lahkuma)	7
lämna denna värld (lahkus siit (maa)ilmast)	57
lämna detta liv (lahkuma siinsest elust)	3
lämna i den Allsmäktiges vilja (lahkuma kõigevägevama tahtmisel)	1
lämna i den Väldiges vilja (lahkuma vägevama tahtmisel)	1
lämna i Faders vilja (lahkuma taevaisa tahtmisel)	1
lämna i Guds vilja (lahkuma jumala tahtmisel)	1
lämna i Herres vilja (lahkuma Issanda tahtmisel)	1
somna in i den eviga sömnen (uinuma igavesele unele)	1
somna in i det eviga andetagat (uinuma igavesele hingusele)	1
har i Guden somnat (on Issandas uinunud)	1
gå till den eviga ron (minema igavesele rahule)	1
gå i Guds ro till det eviga andetagat (minema Issanda rahus igavesele hingusele)	1
Guden kallade NN från denna värld (Jumal kutsus NNi siit ilmast ära)	1
Guden kallade NN till sig (Jumal kutsus NNi enda juurde)	1
Summa	79

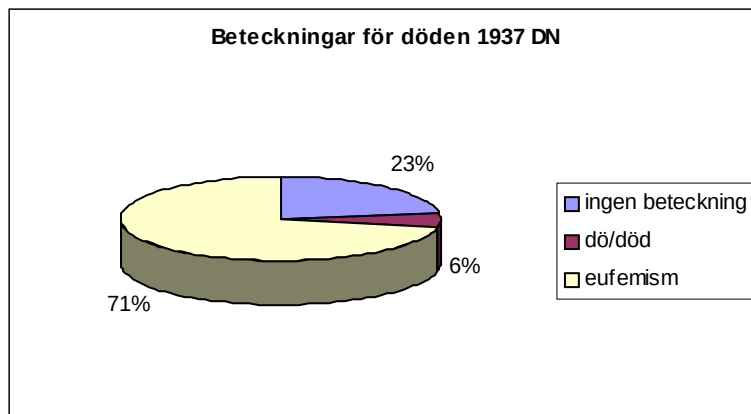
Figur 3

Tabell 3 Användning av eufemismer i PM 1937

Eufemismer	n
bortgång/lämnandet (lahkumine)	61
lämna oss/gå ifrån oss (lahkuma meie keskelt)	27
lämna till eviga sömnen (lahkuma igavesele unele)	4
lämna till det eviga hemmet (lahkuma igavesse kodusse)	2
lämna till det eviga vilan (lahkuma igavesse rahusse)	3
lämna till evigheten (lahkuma igavikku)	3
lämna det jordiska livet (lahkuma maisest elust)	2
lämna denna värld (lahkuma siit ilmast/maailmast)	26
somna in i den eviga sömnen (uinuma igavesele unele)	17
somna in i den eviga vilan (uinuma igavesele rahule)	1
somna i evigheten (uinuma igavikku)	1
somna ifrån oss (uinuma meie keskelt)	11
somna för evigt (uinuma jäädavalt)	1
gå ifrån oss (minema meilt ära)	1
gå hem (minema koju)	1
gå till eviga vilan (minema igavesele rahule)	2
kallad till evigheten (Igavikku kutsutud)	1
kallad till Guds hem (Jumala koju kutsutud)	1
falla till Dödsriket (varisema Manalasse)	10
falla till jorden (varisema maamulda)	1
falla ifrån jordens sorgedal till evigheten (varisema maisest hädaorust igavikku)	1
Summa	177

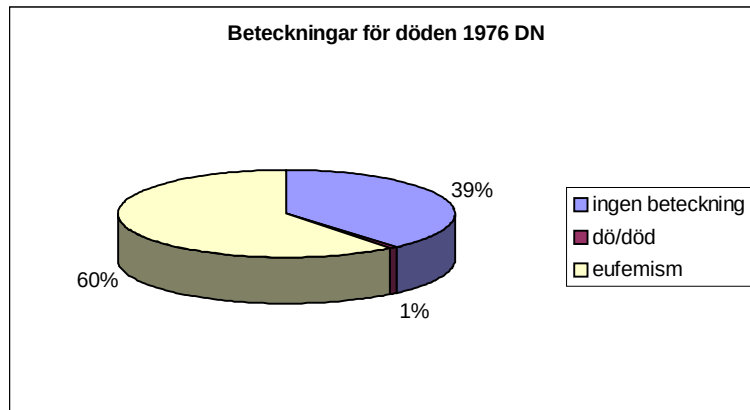
Figur 4

Tabell 4 Användning av eufemismer i DN 1937

Eufemismer	n
lämna	135
insomna	134
avlida	246
fått sluta sitt lidande	1
gå bort	6
gå hem till den eviga vilan	4
gå i evigheten	1
gå ifrån oss	3
har stupat	1
sover i ro	2
Summa	533

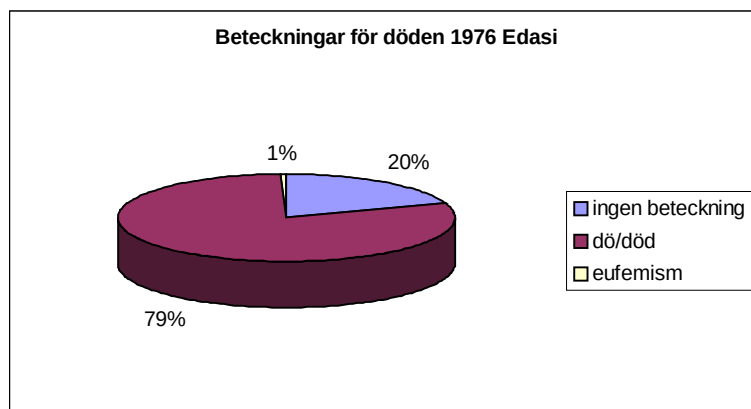
Figur 5

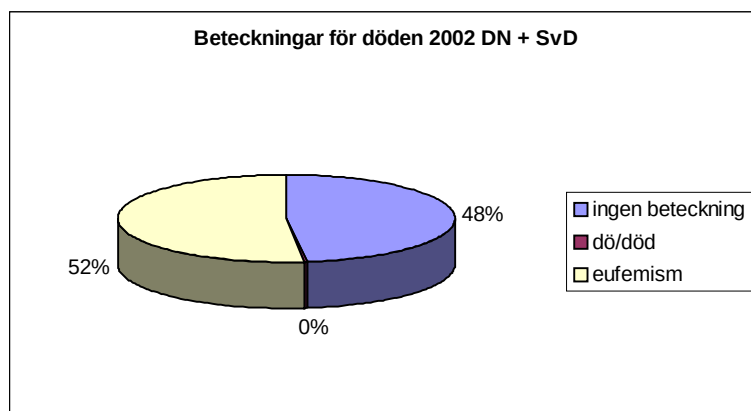
Tabell 5 Användning av eufemismer i DN 1976

Eufemismer	n
lämna	405
insomna	183
avlida	32
fått flytta till det himmelska hemmet	1
fått ro	1
fått sluta sitt jordeliv	1
fått sluta sitt lidande	3
fått vila	1
gå bort	1
gå hem till den eviga vilan	1
gå ifrån oss	2
gå till Guds paradiset	1
gå ur tiden	1
gå över gränsen till förklaringsvärld	1
omkomma	2
sluta sitt liv	1
tagits hem av Herren	1
tagits ifrån oss	1
Summa	639

Figur 6

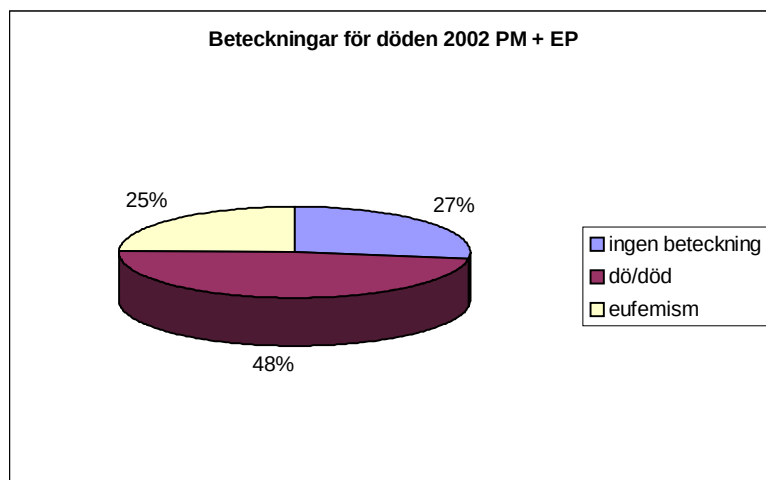
Figur 7

Tabell 6 Användning av eufemismer i DN 2002 & SvD 2002

Eufemismer	n
lämna	399
insomna	437
insomnade i Herres frid	1
avlida	21
befordrats till Härligheten	1
dansa på nya ängar	1
fått hembud	1
fått ro	3
fått sluta jordvandringen	2
gått vidare	1
har givit upp andan	1
har ryckts bort	1
har ryckts ifrån oss	1
har seglat bort	2
har seglat vidare	2
har slutat sin stund här på jorden	1
Summa	875

Figur 8

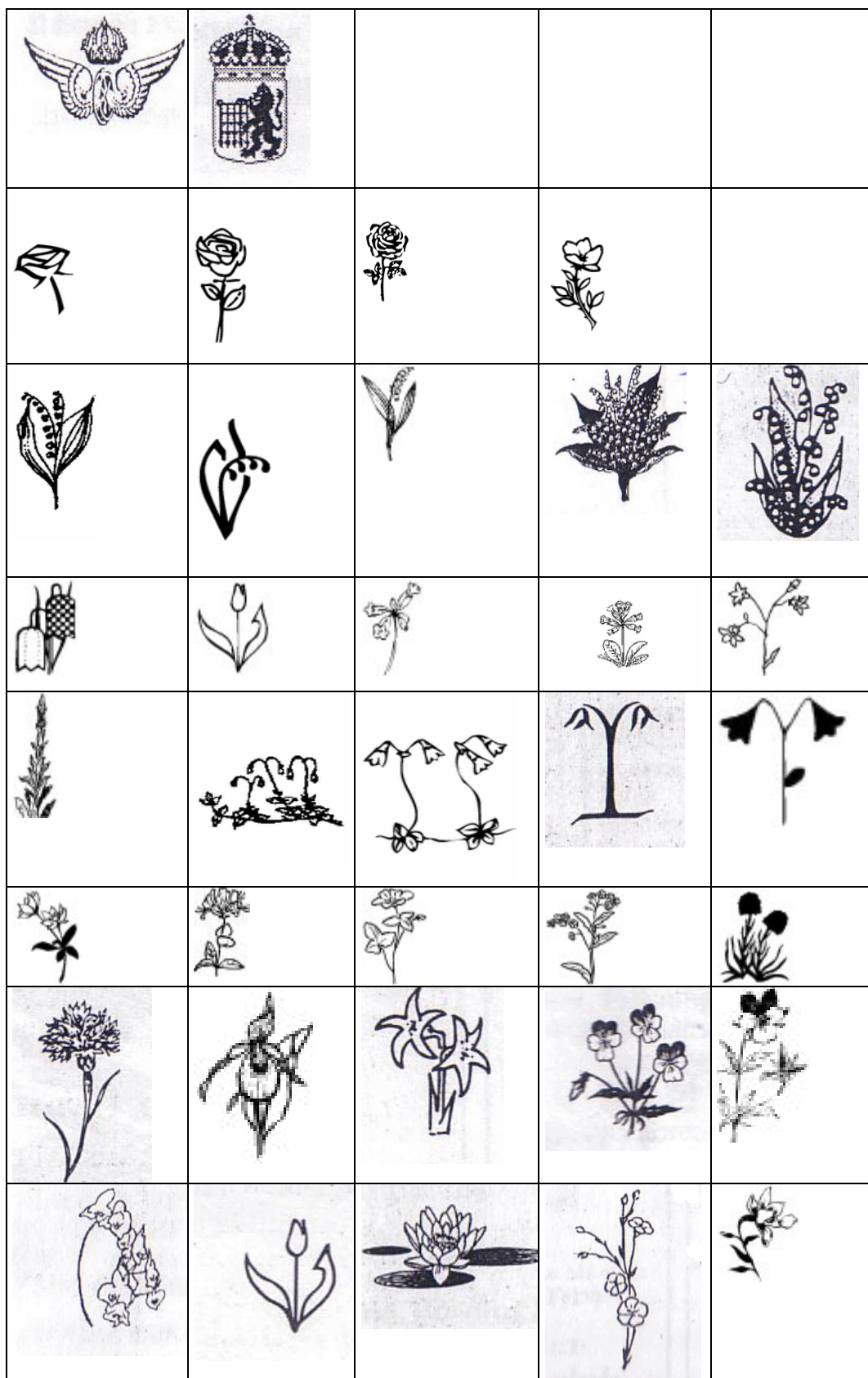
Tabell 7 Användning av eufemismer i PM & EP 2002

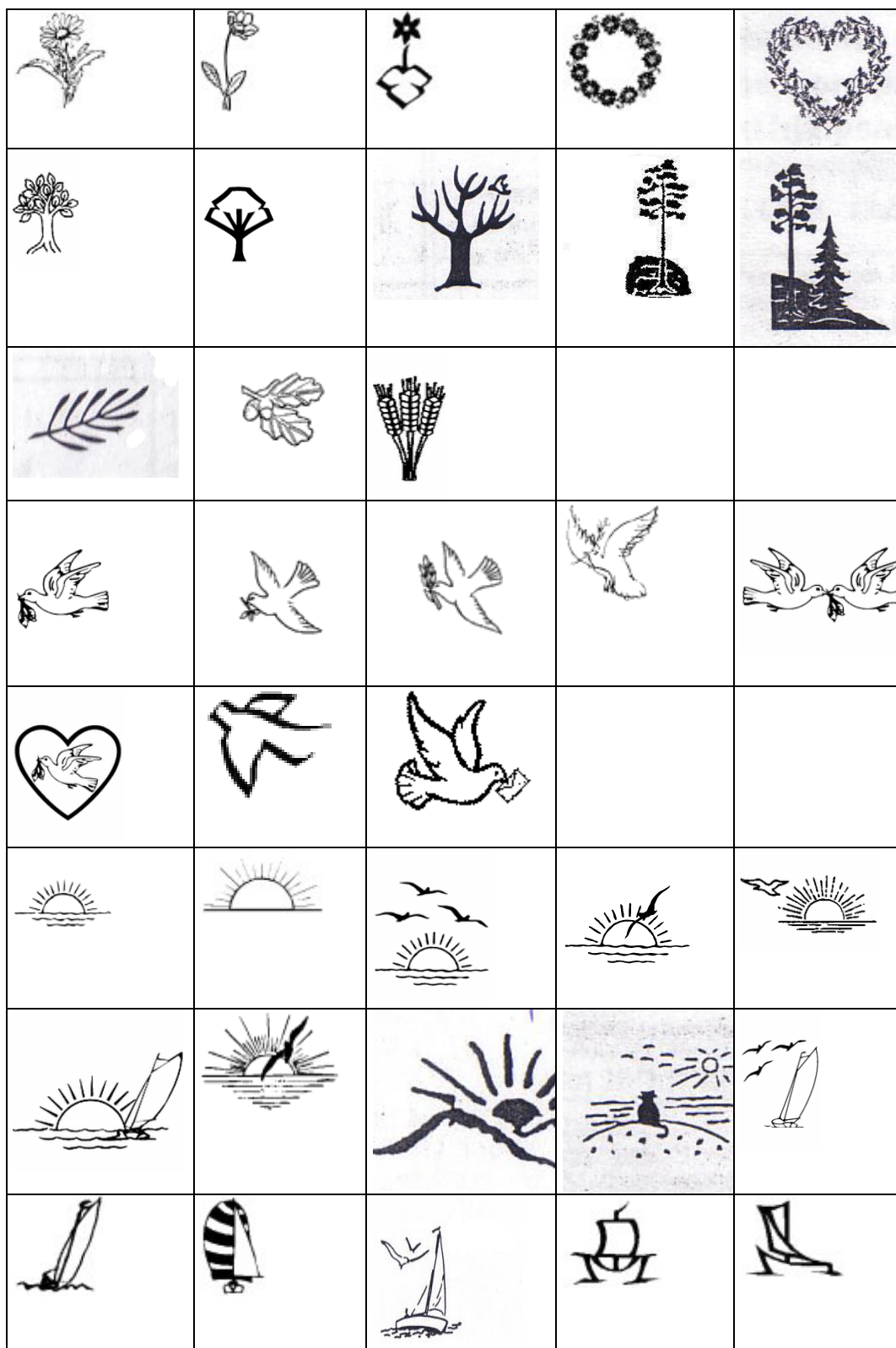
Eufemismer	n
förlust (kaotus)	454
lämnandet (lahkumine)	117
lämna till eviga sömnen (lahkuma igavesele unele)	4
lämna för Dödsrikets väg (lahkuma manalateelee)	1
somna in i den sista sömnen (uinuma viimsele unele)	1
somna in i den eviga sömnen (uinuma igavesele unele)	6
somna i evigheten (uinuma igavikku)	1
omkomma (hukkuma)	6
gå till Dödsrikets berg (minema Toonela mäele)	1
kallad till evigheten (Igavikku kutsutud)	1
slocknad till evigheten (Igavikku kustunud)	1
Summa	593

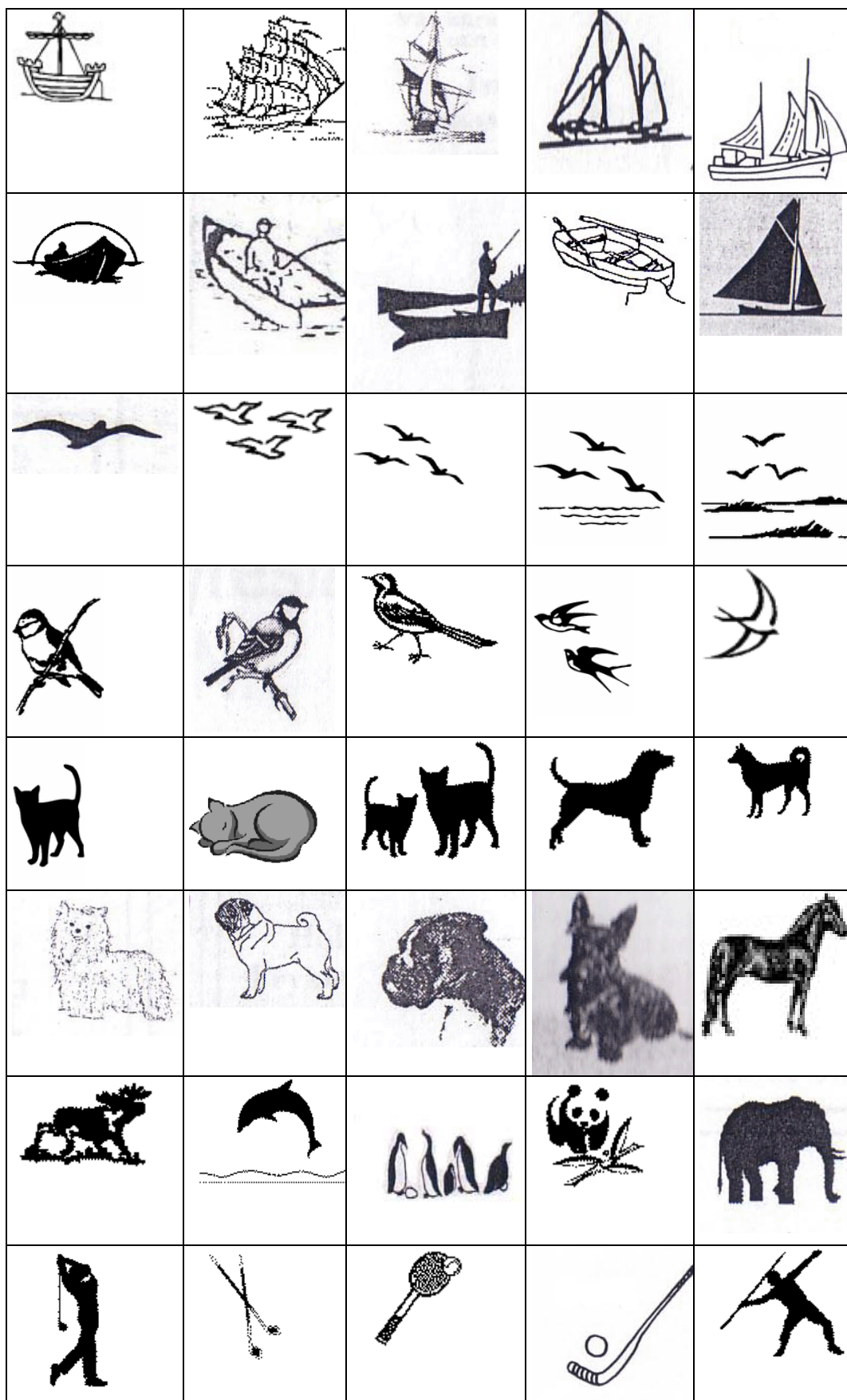
Bilaga 7 Svenska symboler

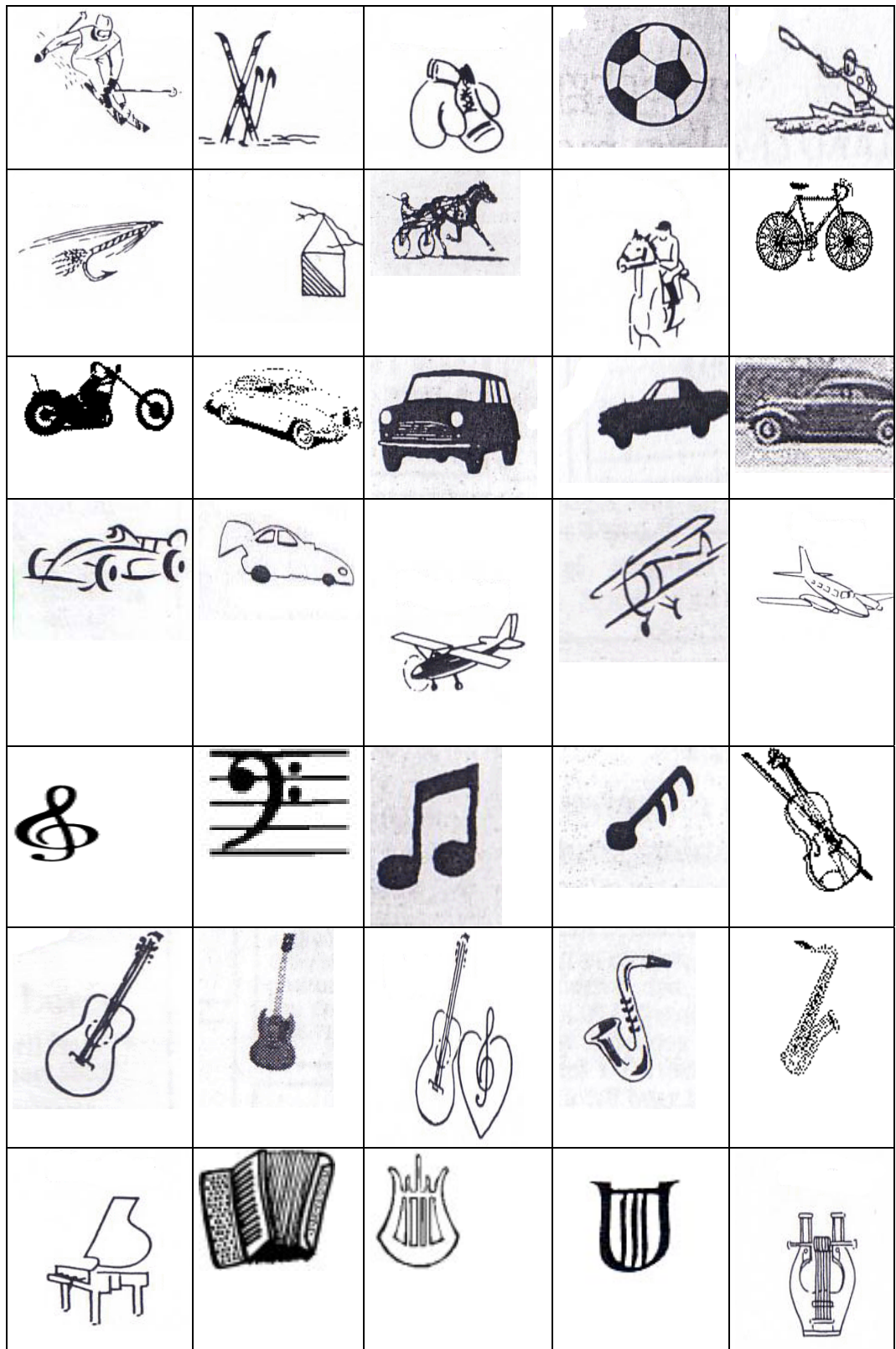
Symboler som förekom i svenska tidningar

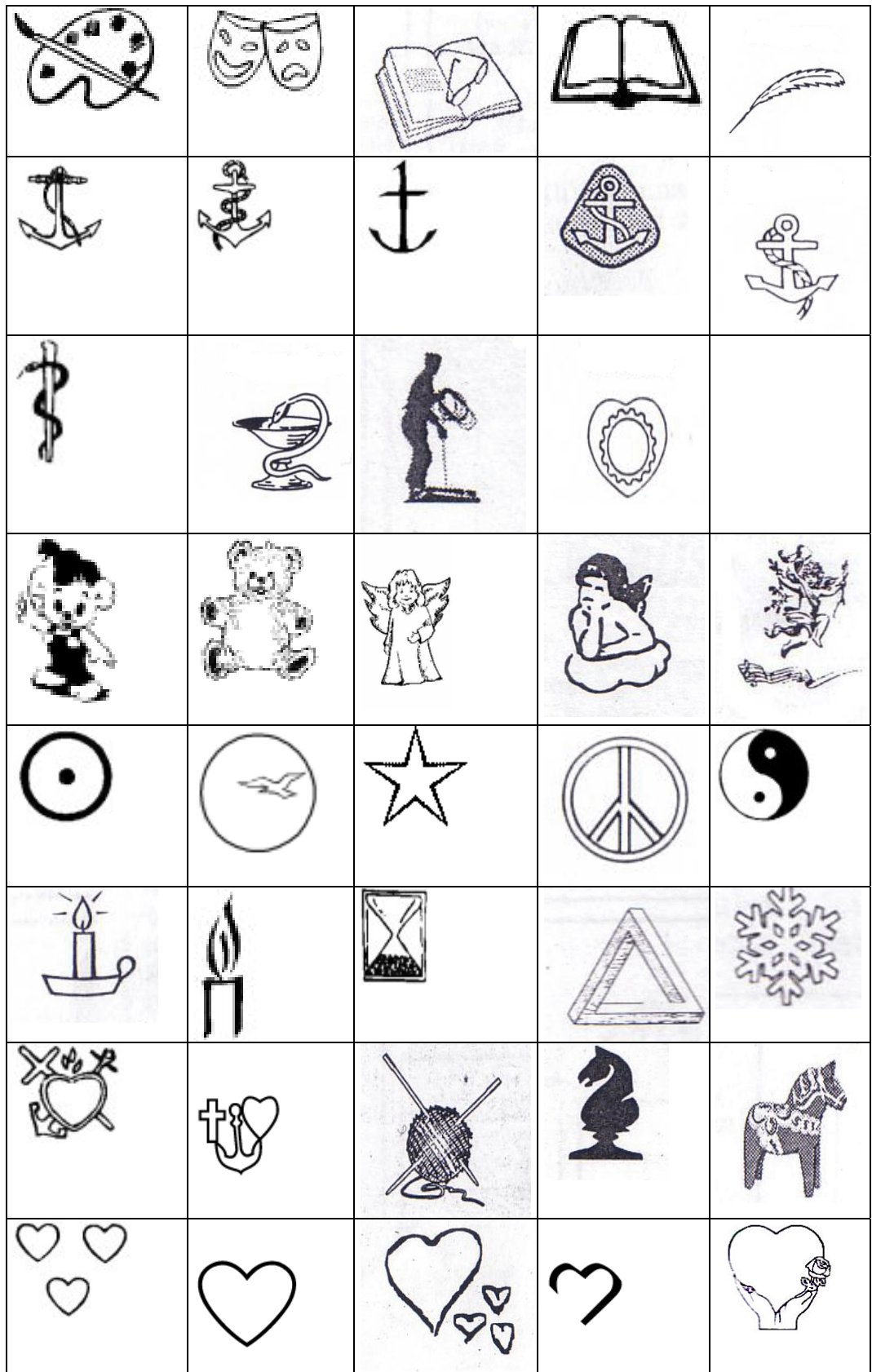
				
				
				
				
				
				
				

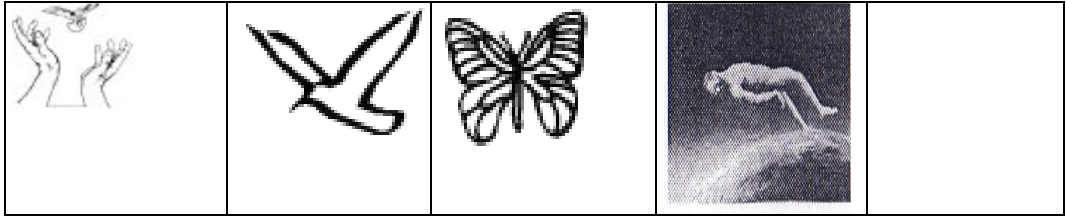

Bilaga 8 Estniska symboler

Symbolutbydet i *Postimees*

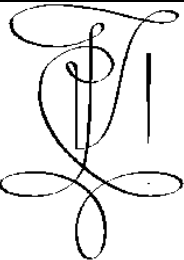
Symbolutbydet i *Päevaleht*

Estniska symboler som användes i *Postimees*

Symboler av studentnationer

Rotalia, Indla, Ugala, Amicitia, Fraternitas Tartuensis, Sakala, Vironia, Revelia, Filiae Patriae

Estniska symboler som användes i Eesti Päevaleht

			
---	---	--	---